

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ORTA ÇAĞDA GÜRCÜ ORDUSU
(Yüksek Lisans Tezi)**

Kristine KOTİL

**Danışman
Doç. Dr. Burak Gani EROL**

**RİZE
2025**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Burak Gani EROL danışmanlığında, Kristine KOTİL tarafından hazırlanan *Orta Çağda Gürcü Ordusu* adlı bu tez çalışması, 19/06/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Neriman YILMAZ	
Üye	: Doç. Dr. Burak Gani EROL	
Üye	: Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ	

ETİK BEYAN

Tarih Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Orta Çağda Gürcü Ordusu” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

19/06/2025

Kristine KOTİL

ÖN SÖZ

Gürcistan'ın askerî tarihi, tarih yazımında yeterince incelenmemiş konulardan biridir. Özellikle Orta Çağ'da Türk-Gürcü ilişkilerinin kesafetine rağmen, kaynaklarda Gürcü ordusunun yapısına dair bilgilerin oldukça az olduğu görülür. Bu sebeple çalışmamda Gürcü ordusunun askeri-tarihi yapısını inceledim.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimime başladığımda, danışman hocam Doç. Dr. Burak Gani Erol'un yönlendirmesiyle Orta Çağ Gürcü ordusu üzerine çalışmaya başladım. Bu süreçteki ilgi ve desteği ve ayrıca çalışmamı satır satır okuyarak düzeltme ve önerilerde bulunduğu için kendisine teşekkür ederim.

Çalışmamda faydalandığım sözlü anlatılar ve kaynaklar konusunda büyük katkıları olan anneannem Darecan Modebadze'ye şükranlarımı sunuyorum. Araştırma sürecinde yardımını esirgemeyen Sayın Gökhan Şanlı'ya; askerî terimlerin tercümesinde yardımcı olan Rıdvan Atan'a; Kutais Akaki Tsereteli Üniversitesi'ndeki hocalarıma, destekleriyle yanımda olan Çayan Poshoroğlu'na, İnci Nur Kotil'e ve bu alanda çalışan, Doç. Dr. Mamuka Tsurtsunia'ya teşekkür ederim. Ayrıca kaynaklara ulaşmamda destek olan ve saha araştırmalarımnda bana eşlik eden abim Levani Khujadze'ye de minnettarım. Bu tez çalışmasının değerlendirilmesi sürecinde yapıcı görüşleri ve kıymetli katkılarıyla beni destekleyen Prof. Dr. Roin Kavrelishvili'ye ve katkılarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Neriman Yılmaz'a teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca yanımda olan, tercüme sürecinde bana her türlü desteği veren, ilham kaynağım, canım annem Maia Modebadze Kotil'e müteşekkirim. Ayrıca, babam Asım Kotil, güzel ablam Ece Kotil ve abim Sulkhani'ye saygılarımı arz ederim.

Kristine KOTİL
RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1
1. KAYNAKLAR.....	7
1.1. Gürcü Kaynakları	7
1.1.1. Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi).....	7
1.1.2. Matiane Kartlisa (Kartli Tarihi)	8
1.1.3. Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi (Krallar Kralı Davit'in Hayatı)	8
1.1.4. Tskhovreba da Utskeba Bagrationta (Bagrationların Hayatı)	9
1.1.5. Laşa- Giorgis Droindeli Mematiane (Laşa Giorgi Dönemindeki Müellif)	9
1.1.6. Şota Rustaveli	9
1.2. Ermeni Kaynakları	10
1.2.1. Aristakes Lastivertsi.....	10
1.2.2. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor	10
1.2.3. Vardan Araveltsi.....	11
1.3. Arap Kaynakları	11
1.3.1. İbnü'l-Esir	11
1.3.2. İbnü'l-Ezrak	12
1.4. Fars Kaynakları	12
1.4.1. İbn Bibi.....	12
1.5. Bizans Kaynakları	13
1.5.1. Georgios Kedrenos: Kısa Dünya Tarihi	13
1.6. Araştırma Eserleri	13

1.6.1. İvane Cavahişvili: Kartveli Eris İstoria (Gürcü Milletinin Tarihi), Kartuli Samartlis İstoria (Gürcü Hukuk Tarihi)	13
1.6.2. D. Gogoladze: Kartuli Sopeli Peodalizmis Hanaşı (Feodalizmin Ortasında Bir Gürcü Köyü).....	13
1.6.3. İlia Anteleva: Sakartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Martveloba XI-XIII Saukuunebşı (Gürcistan'ın Merkezi ve Yerel Hükümeti XI-XII).....	14
1.6.4. Şota Meshia: Dzlevai Sakvirveli (Muhteşem Zafer).....	14
1.6.5. Giorgi Ançabadze: Sakartvelos Samhedro İstoriis sakithebi (1921 tslamde) (Gürcistan'ın Askerî Tarihi Meseleleri (1921'e kadar)	14
1.6.6. Roin Metreveli: Davit Ağmaşenebeli da Mepe Tamari (Davit Ağmaşenebeli ve Kral Tamar).....	14
1.6.7. Soso Margişvili: Mitebi da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mepobis Şasakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg (Davit Ağmaşenebeli'nin İktidarı Hakkında Gerçekler ve Rivayetler Büyük Selçuklulara Karşı Savaşı)	15
1.6.8. Alexandre Tzikoride: Davit Ağmaşenebelis Strategia (Davit Ağmaşenebeli'nin Stratejisi).....	15
1.6.9. M. Tsurtsumia: Şua Saukuneebis Kartuli Laşkari (900-1700) Organizacia, Taktika, Şeiarageba (Orta Çağ'da Gürcü Askerî (900-1700) Organizasyonu, Taktikleri ve Savaşları üzerine)	16
1.7. Gürcülerin Orta Çağ'daki Coğrafi Sınırları ve Kökenine dair görüşler.....	16
1.7.1. Kral Mirian (284-361) ve Hristiyanlığın kabulü (337)	19
1.7.2. İberya Krallığının Kuruluşundan Arap Hâkimiyetine Kadar Gürcüler.....	21
1.8. Araplara Karşı Mücadele ve Kafkasya Birliği	30
1.9. III. Bagrat'ın Halefleri ve Gürcistan'ın Birleşme Süreci	35
2. 'DİDİ TURKOBA' (BÜYÜK TÜRK İSTİLASI).....	45
2.1. Davit Ağmaşenebeli'nin (Kurucu Davit) Tahta Çıkması (1089-1125) ve Askerî Reformları	48
2.2. Kıpçakların Orduya Dâhil Edilmesi.....	54
2.3. Didgori Savaşı (1121)	57

2.4. Tiflis'in alınması (1122) ve Davit Ağmaşebeli'nin Halefleri	63
2.5. Orta Çağlarda Gürcü Ordusunun Muharebe Taktikleri.....	65
2.5.1. Orta Çağ Gürcü Suvari ve Piyade Birlikleri	75
2.5.1.1. Suvari.....	75
2.5.1.2. Ağır Suvari ve Şok Taktikleri.....	77
2.5.1.3. Piyade	79
2.5.1.4. Paralı Askerler	80
2.5.2. Orta Çağ'da Gürcü Şövalyeliği	81
2.6. ORTA ÇAĞ'DA GÜRCİSTANDA ASKERİ VE İDARİ YÖNETİM	82
2.6.1. Feodal Askerî Teşkilatlanma	82
2.6.2. Vaziri ve Savaziro (ვაზირი და სავაზირო - Vezir ve Devlet Konseyi).....	85
2.6.3. Mtsignobartukhutsesi (მწიგნობართუხუცესი - Kâtip) – Çkondideli (ჭყონდიდელი - Rahip)	87
2.6.4. Atabagi (ათაბაგი - Lala)	89
2.6.5. Amirspasalar (ამირსპასალარი - Başkomutan).....	90
2.6.6. Meçurçleukhutsesi (მეჭურჭლეუხუცესი - Hazine Bakanı).....	92
2.6.7. Mandaturtukhutsesi (მანდატურთუხუცესი - Saray Muhafızı).....	93
2.6.8. Msakhurtukhutsesi (მსახურთუხუცესი - Baş Hizmetkar)	94
2.6.9. Monadiretukhutsesi (მონადირეთუხუცესი - Kraliyet Avcılığı).....	95
2.6.10. Eristavi (ერისთავი - Vali).....	97
2.6.11. Monapire Eristavi (მონაპირე ერისთავი - Sınır Komutanı).....	98
2.6.12. Aznauri (აზნაური - Soylu)	100
2.6.13. Tavadi (თავადი - Büyük Feodal Bey).....	102
3. ORTA ÇAĞDA GÜRCÜ ORDUSU'NUN ASKERİ TEÇHİZATI.....	104
3.1. Askerî Teçhizatın Gelişimi.....	104
3.1.1. Mızrak	105
3.1.2. Kılıç.....	106
3.1.3. Hançer	107
3.1.4. Ok ve Yay	108

3.1.5. Miğfer.....	108
3.1.5.1. Çabalahi.....	109
3.1.5.2. Çaçkan.....	109
3.1.6. Vücut Zırhı	110
3.1.6.1. Zincir Zırh	112
3.1.6.2. Çar-aina	112
3.1.7. Koruyucu Ekipmanlar	113
3.1.7.1. Sabarkuli.....	113
3.1.7.2. Dizlik.....	113
3.1.7.3. Kolluk.....	113
3.1.7.4. Kalkan	114
3.1.7.5. Topuz.....	115
4. SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	119
EKLER.....	127

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Tarih
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Doç. Dr. Burak Gani EROL
Hazırlayan : Kristine KOTİL
Yıl : 2025
Sayfa Sayısı : 139

ÖZET

ORTA ÇAĞDA GÜRCÜ ORDUSU

Her ulusun kendine ait bir düzeni ve bu düzeni sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu belirli unsurlar vardır. Ulusların sosyal ve ekonomik yapıları, onların düzenleri hakkında bize bilgi vermektedir. Geçmişten günümüze kadar tüm milletler, bu düzeni korumak ve iç-dış tehditlerden korunmak amacıyla kendi askerî ordularını oluşturmuşlardır. Arap hâkimiyetinden başlayarak, Gürcistan Birliği'nin kuruluşundan Kral Tamar (1184-1213) dönemine kadar Gürcülerin savaşma biçimleri, savaşta kullandıkları silahlar ve giysiler başta olmak üzere Orta Çağ'da Gürcü ordusu incelenmiştir. Gürcüler uzun yıllar boyunca İranlılar, Mısırlılar, Yunanlar, Hazarlar, Ermeniler, Araplar, Türkler, Bizanslılar ve Osetler (Alanlar) ile savaşmışlardır. 7. yüzyılda Arapların Gürcistan'ı ele geçirmesi, Gürcüler için düzenli bir ordu kurma ihtiyacını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu süreçte savaşmış milletlerden de etkilenecek askerî yapılanmalarını güçlendirmişlerdir. 400 yıllık Arap hâkimiyetinin ardından, 1089 yılında Gürcistan tahtına Davit Ağmaşenebeli'nin çıkmasıyla önemli askerî reformlar yapılmış ve Gürcüler diğer milletlere meydan okumaya başlamışlardır. Bu çalışmada, Gürcü ordusunun bileşenleri ve uyguladıkları taktikler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. 10. yüzyıldan itibaren Gürcistan'da yoğunlaşan Didi Turkoba olarak adlandırılan Büyük Türk İstilasları, Gürcistan Devleti'nin askerî yapısının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Tezde, Gürcülerin bu savaşlardaki başarılarının sırrı da analiz edilmiştir. Ayrıca, bu savaşlarda önemli bir yere sahip olan Kıpçakların Gürcü ordusuna nasıl dâhil oldukları ve bu orduya nasıl adapte edildikleri incelenmiştir. Çalışmada, tarihsel sürecin doğru şekilde aktarılabilmesi için Gürcü kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Kaynakları, Gürcü Ordusu, Kıpçaklar, Kafkasya Birliği

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : History
Thesis Type : Master's Thesis
Supervisor : Doç. Dr. Burak Gani EROL
Author : Kristine KOTİL
Year : 2025
Pages : 139

ABSTRACT

GEORGIAN ARMY IN THE MIDDLE AGES

Each nation has its own system and certain elements necessary to maintain this system. The social and economic structures of nations provide us with information about their systems. Throughout history, all nations have created their own military forces in order to protect and preserve this system and to defend against internal and external threats. From the Arab domination to the establishment of the Kingdom of Georgia, and up until the reign of King Tamar (1184-1213), the ways Georgians fought, the weapons and clothing they used in warfare, and the military organization in the Middle Ages are examined. Over the centuries, Georgians fought against various nations, including the Iranians, Egyptians, Greeks, Khazars, Armenians, Arabs, Turks, Byzantines, and Ossetians (Alans). The Arab conquest of Georgia in the 7th century made the establishment of a regular army inevitable for the Georgians. During this period, influenced by the nations they fought, they strengthened their military structures. After 400 years of Arab rule, with the ascension of David the Builder to the throne of Georgia in 1089, significant military reforms were carried out, and the Georgians began challenging other nations. This study analyzes the components of the Georgian army and the tactics they applied in detail. Starting from the 10th century, the Great Turkish Invasions, known as Didi Turkoba which concentrated in Georgia, contributed to the development of the Georgian state's military structure. The thesis also analyzes the secret behind the successes of the Georgians in these wars. Moreover, the role of the Kipchaks in these battles and how they became part of the Georgian army and adapted to it is investigated. In this study, Georgian sources have been utilized to accurately present the historical process.

Keywords: Georgian Sources, Georgian Army, Kipchaks, Caucasian Union

KISALTMALAR

Bk	:	Bakınız
by.	:	Basım yeri yok
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret, Hazreti
md.	:	Madde
MÖ	:	Milattan önce
MS	:	Milattan sonra
No.	:	Numara
s.	:	Sayfa
S	:	Sayı
ss.	:	Sayfadan sayfaya/sayfalar
vb.	:	ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vol	:	Volume
yy.	:	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Şekil 1. Gürcü savaşçıların kullanmış olduğu bazı zırhlar	111
--	-----

GİRİŞ

Gürcistan tarihi, Kafkasya'nın zengin ve katmanlı geçmişi içinde özgün bir yer tutar. Bu özgünlüğün temelinde, toplumun sosyo-politik yapısının zaman içerisinde geçirdiği dönüşümler yer almaktadır. Gürcülerin yaşam biçimi tarihsel olarak ataerkil bir düzene dayanmakta olup, bu yapı başlangıçta aile reislerinin mutlak otoritesiyle şekillenmiştir. Zamanla büyük aile klanlarının otokratik yapılara dönüşmesiyle kabile sistemine geçilmiş, bu da feodal sistemin temelini oluşturmuştur. Erken dönem yöneticilerine kabile yahut boyların başı anlamına gelen 'Tomis Mtavari' adı verilmiş, Mtskheta gibi önemli merkezlerdeki yöneticiler ise M.Ö. 3. yüzyıla kadar, aile grubunun başındaki kişi anlamına gelen 'Mamasakhlisi' unvanını kullanmaya devam etmişlerdir. Kral anlamına gelen 'Mepe' unvanı ise daha sonraki dönemlerde krallar için kullanılmaya başlanmıştır.¹ Ataerkil yapı yalnızca bir yönetim biçimi olarak kalmamış, aynı zamanda Gürcülerin dini inançları ve gelenekleriyle de bütünleşmiştir. Kartli bölgesindeki Mtskheta, siyasal ve dini merkez olarak öne çıkmış, İberya Krallığı'nın kuruluş süreci de bu bölgeyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Makedon desteğiyle Mtskheta'yı ele geçiren Azon², askerî birlikler oluşturarak bölgesel hâkimiyet kurmuş ve bu yapı, M.Ö. 299 – M.Ö. 234 yılları arasında hüküm süren ilk Gürcü Kralı Parnavaz döneminde sistematik hale getirilmiştir. Parnavaz döneminde ülke, bölgesel yöneticilik sistemine ayrılarak merkezi otoritenin güçlendirilmesi sağlanmıştır.³ Aynı zamanda, Kartli bölgesinde Kral III. Mirian (M.S. 284-361) döneminde Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi (337), feodal sistemin gelişimini hızlandırmıştır. Merkezi hükümet, geniş toprakları askerî rütbelere sahip kişilere şartlı mülkiyet yoluyla dağıtarak hem soylularla bağ kurmuş hem de askerî düzeni teşvik etmiştir.⁴ Orta Çağ Gürcistan'ında devlet otoritesi; kral, soylular ve üst düzey yöneticiler arasında paylaşılmıştır. Özgür köylüler, hem tarımsal üretimde yer

¹ W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People from the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century* (London: 1932), 34.

² Azon (veya Azo), Gürcü kroniklerine göre Gürcistan'ın antik tarihinde adı geçen, ancak tarihi gerçekliği tartışmalı bir figürdür. Onun hükümdarlık dönemi, genellikle M.Ö. 4. yüzyıla veya 3. yüzyıla tarihlenir. Kaynaklar oldukça efsanevidir ve çoğu bilgi Kartlis Tskhovreba (Kartli'nin Hayatı) adlı Gürcü kroniğine dayanmaktadır. Bk. Kartlis Tskhovreba 1/15.

³ Giorgi Anchabadze, *Saqartvelos Samkhedro Istoriis Sakitxebi (1921 Wlamde)* (Tbilisi: İlias Saxelmwifo Universiteti, 2010), 19.

⁴ Şota Meshia, *Sakartvelos İstoriis narkvevebi*, (Tbilisi: Sabjota Sakartvelo, 1973), 2/117.

almakta hem de askerî hizmetlerde bulunmaktaydı. Bu dönemde varlıklı kişiler, krallığa yakınlaşarak önemli askerî ve yönetsel görevlere atanmakta; krallar da genellikle bu sınıflardan aşiret reisleri ve ordu komutanları seçmekteydi. Eristavi (vali) unvanı taşıyan yöneticiler aynı zamanda askerî komutanlık görevini de üstlenmiştir.⁵ Devlet yapısında amirspasaları (başkomutan), atabagi (lala), mandaturtuhutsesi (saray muhafızı) gibi çeşitli askerî-sivil makamlar oluşturulmuştur. Orta Çağ'da feodal ordunun örgütlenmesi, tamamen feodal devletin idari ve bölgesel yapısına bağlıydı. Ordu, krallık sınırları içinde belirlenen askerî birlikler doğrultusunda organize edilmekteydi. Merkezi hükümet ve kraliyet sarayı, askerî seferberliği sağlamak amacıyla özel atamalar yapmakta; ordular, bölgesel yöneticiler tarafından belirlenen süre içinde bir araya getirilmekteydi.⁶ Zorunlu askerlik sistemi, kral ile feodal beyler arasındaki ilişkiler çerçevesinde işlerlik kazanmıştır. Bu ilişkilerin sağlam olması, ordunun gücünü doğrudan etkilemiştir. Gürcü kralları, güçlü bir merkezi ordu kurabilmek için feodal beylerin askerî yetkilerini dengelemeye çalışmışlardır.⁷

5. yüzyılda Gürcü ordusunun gelişimine dair önemli bir örnek, hem Sâsânîlere hem de Bizans'a karşı savaşan Vahtang Gorgosali'nin (447-502) gerçekleştirdiği reformlardır. Kalelerin güçlendirilmesi, suvari birliklerinin yeniden düzenlenmesi gibi adımlar, bu dönemde askerî alanda yapılan sistemli çalışmaların göstergesidir.⁸ Ancak 7. yüzyılda başlayan Arap istilaları, Gürcü askerî sisteminde bir dağılma sürecini başlatmıştır. Bu dönemde, Gürcülerin farklı milletlerle etkileşim içine girerek askerî taktiklerini çeşitlendirdiği gözlenmektedir. Orta Çağ feodal ordularında üç farklı model öne çıkmaktadır: Batı Avrupa modeli, Bizans modeli ve Doğu (İslam) modeli.⁹ Bu modellere dayanarak hem Batı Avrupalı hem Bizanslı hem de Müslüman toprak sahipleri için askerlik hizmetinin motivasyonu iki unsura dayanıyordu: Toprak mülkiyetinin korunması ve toplumsal çıkarların savunulması. Orta Çağ boyunca toprakların askerî amaçlarla kullanılması, büyük toprak sahiplerinin savaş stratejilerini

⁵ Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu (İstanbul: Sorun Yayınları, 2000), 75-76.

⁶ Soso Margişvili, *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi*, Nactsili 1 (Tbilisi: 2008).

⁷ Soso Margişvili, *Mitebi da Realoba Davit Agmaşenebelis Mepobis Şesakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg* (Tbilisi: 2006), 182.

⁸ Anchabadze, *Saqartvelos Samkhedro Istoriis Sakitxebi*, 40.

⁹ Margişvili, *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi*, 31.

geliştirmelerine katkı sağlamıştır.¹⁰ Lordlar, sahip oldukları toprakları askerî amaçlarla geçici kullanım için devlete kiralamaya gayret etmiş bu süreç, feodalizmin askerî yapısını belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur.¹¹ Gürcistanda da bu yapılarla benzerlik gösteren karma bir sistem gelişmiştir. Dağlık bölgelerde (Svaneti, Hevsureti)¹² yaşayan halk, bağımsız silahlı birlikler kurarak yerel savunma sistemleri oluşturmuş, bu yapılar genellikle kilise hizmetkârları adıyla bilinen birliklerce desteklenmiştir. Dağ ve ova bölgelerdeki orduları Gürcü ordusunda birleştiren unsur ise Kraliyet otoritesiydi.¹³ 12. yüzyıla kadar Gürcü feodal ordusunun en büyük kısmını alt tabaka askerler oluşturmaktaydı. Bu askerler yönetici sınıfa bağlı olup belirli askerî yükümlülükler taşımaktaydı. Ancak zamanla yoksullaşan alt tabaka tamamen askerî sistem dışına çıkarak köylü statüsüne geri dönmüştür.¹⁴ Bazı araştırmacılar, alt tabaka asker teriminin yapay bir tanımlama olduğunu, esasen bu sınıfın suvarî birlikleri içinde örgütlendiğini öne sürmektedir. Gürcü feodal ordusunun bileşenlerini belirlerken Gürcü tarihçiliğinin karşılaştığı temel sorun ordunun, statüsünün net bir şekilde belirlenmemiş olmasıdır. Herkes en yüksek kademenin soylular olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak anlaşmazlık, askerî kimliğinde ve Gürcü askerî organizasyonundaki yerinden kaynaklanmaktadır.¹⁵ Askerlerin statüsü, aynı zamanda asli görevi askerlik hizmeti olan msakhurlar (hizmetkârlar) ve kilise hizmetkârlarını içeriyordu. Feodal sınıfın tamamının (kral, soylular ve kilise mensuplarının) ‘hizmetkârları’ olması gerekiyordu. Bu kişiler, kraliyet topraklarının himayesinde

¹⁰ Mariam Lordkipanidze, *Essays on Georgian History* (Tbilisi: Metsniereba, 1994), 56.

¹¹ Meshia, *Sakartvelos Istoriis Narkvevebi, Sabjota Sakartvelo*, 2/304.

¹² Svaneti, Batı Gürcistan’ın kuzey kesimlerinde yer alan tarihsel ve etnoğrafik bir bölgedir. Büyük Kafkas Sıradağları üzerinde konumlanmış olan bu bölge, kuzeyde Rusya Federasyonu sınırları içerisindeki Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetleri ile çevrilidir. Doğusunda Raça, güneyinde Leçkhumi ve Samegrelo, batısında ise Apkhazeti (Abhazya) yer almaktadır. Dağlık yapısı, izole coğrafyası ve tarih boyunca koruduğu özgün kültürel mirası ile Gürcistan’ın en karakteristik bölgelerinden biri olarak kabul edilir. Hevsureti ise, Doğu Gürcistan’ın dağlık kuzeydoğusunda yer alan tarihsel ve etnografik bir bölgedir. Erdoğan Şenol, *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი*, ed. Fevzi Çelebi (Ankara: Emsal Matbaa, 2021), 424-572.

¹³ D. Gogoladze, *Samkhedro Saqmis Socialuri Mxaris Sakitxisatvis Feodalur Saqartvelosi, Miaexis 3* (1981), 149.

¹⁴ Mamuka Tsurtsumia, *Şua Saukuneebis Kartuli (900-1700) Organizatsia, Taktika, Şeiarageba* (Tbilisi: 2014), 22.

¹⁵ D. Gogoladze, *Kartuli Sofeli Feodalizmis Xanasi (VI-XI.) Struktura da Sinagani Organizacia* (Tbilisi: Mecniereba, 1992), 45.

yaşamak zorundaydı.¹⁶ Orta çağ'da hizmetkârlık oldukça geniş bir kavramı ihtiva ederdi. Onlar, hem özgür hem de özgür olmayan (köle) sınıfların temsilcilerini içermekteydi. Bu nedenle, feodal öncesi çağda asker sınıfı, çoğu resmi rütbenin parçasıydı.¹⁷ Feodal yapının olgunlaştığı 9. ve 11. yüzyıllar, aynı zamanda Arap egemenliğinin kırılması, toprakların yeniden işlenmeye açılması ve ticaretin canlanması gibi önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde toprak mülkiyeti, hiyerarşi gibi kavramlar, askerî organizasyonları da doğrudan etkilemiştir.¹⁸ Kafkasya, tarih boyunca farklı etnik grupların, devletlerin ve imparatorlukların egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. Gürcistan Krallığı da bu süreçte hem Bizans hem de Büyük Selçuklu Devleti gibi büyük güçlerin siyasi ve askerî baskısı altında kalmıştır. Özellikle 11. yüzyıldan itibaren Büyük Selçukluların Kafkasya'ya yönelik akınları, Gürcistan'ın siyasi ve askerî yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda Gürcü kralları, bu yeni tehditlere karşı koyabilmek için hem iç reformlar gerçekleştirmiş hem de dış politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmışlardır. Gürcü ordusunun gelişimi ve askerî organizasyonun yeniden düzenlenmesi, bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Gürcistan Krallığı, 11. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Özellikle Kral IV. Davit Ağmaşenebeli (1089-1125) döneminde gerçekleştirilen askerî ve idari reformlar, Gürcistan'ın bağımsızlığını pekiştirmiş ve bölgedeki gücünü artırmıştır. Davit'in liderliğinde yürütülen ordu reformları, askerî birliklerin profesyonelleşmesini sağlamış ve Gürcü ordusunun savaş kabiliyetini önemli ölçüde artırmıştır. Bu reformlar kapsamında düzenli bir ordu teşkil edilerek feodal beylerin bağımsız askerî güçleri merkezi otoritenin denetimi altına alınmıştır. Ayrıca, Kıpçak savaşçılarının Gürcistan'a yerleştirilmesi ve orduya entegre edilmesi, Büyük Selçuklu tehdidine karşı önemli bir stratejik hamle olmuştur. Gürcistan Krallığı'nın askerî organizasyonu, Bizans ve diğer bölgesel güçlerin askerî yapılarından etkilenecek geliştirilmiş ve savaş teknikleri zaman içinde değişmiştir. Gürcü ordusunun temel yapısı, farklı askerî birliklerden oluşan karma bir sistem üzerine kurulmuştur. Bunlar arasında feodal beylerin sağladığı askerî birlikler, paralı askerler ve doğrudan krala bağlı düzenli ordu

¹⁶ Gogoladze, *Kartuli Sofeli Feodalizmis Xanasi*, 46.

¹⁷ Gogoladze, *Samkhedro Saqmis Socialuri Mxaris Sakitxisatvis Feodalur Saqartvelosi*, Miaexis 3 (1981), 16.

¹⁸ Meshia, *Sakartvelos Istoriis Narkvevebi*, 2/332.

birlikleri yer almaktaydı. Krallığın askerî yapısında piyadeler, suvariler ve özel muhafız birlikleri gibi farklı savaşçı grupları önemli roller üstlenmiştir. Ordu reformları kapsamında, savaş stratejileri geliştirilmiş ve yeni silah teknolojileri benimsenmiştir. Özellikle suvari birliklerinin etkinliği artırılmış ve savaş düzenlemeleri modernize edilmiştir. IV. Davit Ağmaşenebeli'nin başlattığı askerî reformlar, Kral Tamar'ın (1184-1213)¹⁹ hükümetinde devam etmiş ve bu dönemde daha da pekiştirilmiştir. Tamar, IV. Davit'in mirasını devralarak, ülkenin askerî gücünü daha da güçlendirmiş ve orduyu geliştirerek merkezi otoriteyi pekiştirmiştir. Tamar dönemi, Gürcistan Krallığı için askerî anlamda oldukça kritik bir dönem olmuştur. Özellikle 1180 ve 1190 yıllarında Büyük Selçuklu tehdidine karşı geliştirilen askerî stratejiler, Gürcistan'ın topraklarını koruması için büyük önem taşımıştır. Tamar Hükümeti'nin 1190'larındaki başarısı, hem içteki feodal beylere karşı sağlanan denetim hem de dışarıdaki Büyük Selçuklu, Bizans ve Ermenilerle olan ilişkilerdeki dengeyi kurma başarısıdır. Bu çalışma, Gürcistan Krallığı'nın 11.-12. yüzyıllardaki askerî ve idari yapılanmasını ele alarak, Orta Çağ boyunca Gürcistan Krallığı'nın askerî ve idarî yapısını, dış tehditler ve bölgesel gelişmeler karşısında izlediği stratejiler çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Gürcü ordusunun teşkilatlanması, savaş yöntemleri, sefer hazırlıkları ve savunma sistemleri bu çalışmanın temel inceleme konularındandır. Sadece Selçuklu istilaları değil, Bizans, Arap ve Ermeni siyasi varlıklarıyla yaşanan çatışma ve ittifaklar da değerlendirilerek, Gürcistan'ın askerî gücünü nasıl yapılandığı ve bu gücü nasıl kullandığı çok yönlü biçimde analiz edilecektir. Krallığın askerî sistemi ile siyasi karar mekanizmaları arasındaki ilişki de bu kapsamda irdelenecektir.

Orta Çağ Gürcistan'ı, yalnızca savunma konumunda kalan bir devlet değil; askerî teşkilatını güçlendirerek bölgesel dengeleri etkileyen aktif bir siyasi aktör olarak ele alınacaktır. Gürcistan Krallığı'nın, farklı dönemlerde değişen tehditlere ve

¹⁹ Aslında bir kadın olan Tamar, Gürcü kaynaklarında çoğu zaman “მეფეთა მეფე” (mepeta mepe) yani “kralların kralı” olarak anılmıştır. Oysa Gürcücede kral için “mepe”, kraliçe için ise “dedopali” unvanları kullanılır. Nitekim Tamar'ın teyzesi Kraliçe Guranduht için kaynaklarda daima “dedopali” ifadesi yer alırken, Tamar için özel olarak “mepe” unvanının tercih edilmesi onun kadınlar arasında istisnai ve tekil bir konumda olduğunu vurgulamak içindir. Tamar'ın meşruiyet kazanması, sadece kraliyet soyundan gelmesine değil, aynı zamanda erkek hükümdarlara özgü sembollerle özdeşleştirilmesine bağlıydı. Bu sebeple, ona “kraliçe” değil, doğrudan “kral” unvanı verilmiştir. Benzer bir uygulama, 9. yüzyılda Bizans İmparatoriçesi İrene'ye de “Basileus” unvanının verilmesinde görülür. Bk. Antony Eastmond, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, (University Park: The Pennsylvania State University Press, 1998), 101.

fırsatlara karşı geliştirdiği stratejiler, hem i yönetimdeki merkeziyetçi eğilimlerle hem de dış ilişkilerdeki diplomatik hamlelerle birlikte değerlendirilecektir. Bu bağlamda alışma, Gürcü ordusunun yapısını ve işlevini merkeze alarak, Orta ağ'daki Gürcistan'ın askerî-siyasal gücünü tarihsel bağlamda ortaya koymayı hedeflemektedir. Tezin temel amacı, Gürcistan Krallığı'nın 11.-12. yüzyıllarda askerî yapılanmasını ve bu dönemde gerçekleştirilen reformların krallığın kaderi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Gürcü ordusunun yapısal dönüşümleri ve savaş kabiliyetinin artırılması süreci detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Çalışmanın sonuçları, Gürcistan Krallığı'nın dış tehditlere karşı nasıl bir strateji geliştirdiğini ve bu stratejinin uzun vadeli etkilerini anlamak açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

1. KAYNAKLAR

1.1. Gürcü Kaynakları

1.1.1. Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi)

Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi)²⁰, Gürcistan'ın eski çağlardan 18. yüzyıla kadar olan tarihini anlatan en önemli kaynaktır. Eser, iki ana bölümden oluşur: 'Eski Kartlis Tskhovreba' ve 'Kartlis Tskhovreba'nın devamı'. İlk bölüm eski Gürcistan'ın tarihini, mitolojik ve tarihi öğelerle harmanlayarak anlatırken, ikinci bölüm 14. Yüzyıldan 17. yüzyıla kadar olan dönemi kapsar ve bu dönemdeki eksik bilgileri tamamlayan bir bilim komitesinin katkısıyla yazılmıştır. Tezimizde Leonti Mroveli'nin editörlüğünü yaptığı versiyonunu kullandık.

Kartlis Tskhovreba ilk kez 1849'da Fransız akademisyen Marie F. Brosset²¹ tarafından yayımlanmış, sonrasında yeni elyazmalarının keşfiyle eserin içeriği genişletilmiştir. 1955 ve 1959'da S. Kaukhçişvili, Kartlis Tskhovreba'nın tüm nüshalarını karşılaştırarak en güvenilir metni oluşturmuştur. Eser, Gürcistan'ın tarihine dair kapsamlı bilgiler sunmasının yanı sıra, bölgedeki komşu halklarla olan ilişkileri de detaylandırılmaktadır. 2003 yılında, Brosset'in Fransızca çevirisi Türkçeye aktarılmış ve bu çeviri, Türk araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. İngilizce baskı olarak ise Roin Metreveli'nin editörlüğünü yaptığı Kartlis Tskhovreba²² çalışmasını kullandık.

S. Kaukhçişvili'nin iki cilt halinde yayımlanan Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi) eserinde on farklı kronik bulunmaktadır. Tezimin odaklandığı bölümde ise, şu üç kronik üzerinde çalışılmıştır: Matiane Kartlisa, Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi ve Tskhovreba da Utskeba Bagrationta. Bu kronikler, Gürcistan'ın tarihi olaylarını ve kültürel yapısını anlamada öneme sahiptir.

²⁰ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri* (Tbilisi: Akhali İvironi, 2011), 1-2.

²¹ Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, çev. Hrand D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil (Ankara: 2003).

²² Roin Metreveli (ed.), *Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia* (Tbilisi: Artanuji Publishing, 2014).

1.1.2. Matiane Kartlisa (Kartli Tarihi)

Matiane Kartlisa²³, Gürcistan tarihinin en önemli yazılı kaynaklarından biri olup, Kartlis Tskhovreba adlı tarih derlemesinin temel bileşimlerinden biridir. Orta Çağ Gürcü tarih yazıcılığının ürünü olan bu eser, kronik tarzında yazılmış olup, Gürcü kralları, yöneticileri ve önemli olaylar hakkında bilgi sunmaktadır. Anonim bir eser olup, 8. yüzyıldan 1080'lere kadar olan dönemi kapsamaktadır. Özellikle Alparslan'ın Gürcistan'a düzenlediği iki sefer, Gürcü Kralı IV. Bagrat ile Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ilişkilerin ve sultanın Gürcü prensle evliliği detaylandırılmıştır. Eserin sonunda ise Melikşah'ın Gürcistan'a yaptığı seferlere değinilmiştir. Matiane Kartlisa, Bizans, Ermeni ve İslam kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Gürcü tarih yazıcılığının özgün yönlerini göz önüne serer Eser, Orta Çağ Gürcü tarihçileri tarafından yazılmış olup, Leonti Mroveli, Juansher Juansheriani ve diğer anonim yazarlar tarafından derlenmiştir. Eser, klasik tarih yazıcılığının unsurlarını barındırmakla birlikte, mitolojik ve teolojik anlatılarla da şekillendirilmiştir.

1.1.3. Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi (Krallar Kralı Davit'in Hayatı)

Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi²⁴ eseri, IV. Davit'in hayatını ve Gürcistan'ın Büyük Selçuklularla olan ilişkilerini ele alan bir eserdir. Yazarın kimliği kesin olarak bilinmemekle birlikte, eserin anonim olduğu düşünülmektedir. Eser, 1070'lerden 1125 yılına kadar olan dönemi kapsar ve Büyük Selçuklularla olan mücadeleler, Kıpçak göçleri ve Gürcistan'a yönelik saldırılar gibi önemli tarihi olaylara odaklanır. Eserde IV. Davit'in Büyük Selçuklular ve Türkmenlere²⁵ karşı yürüttüğü politikalar ve Didgori savaşı gibi önemli zaferlere dair bilgiler yer alır. Eser, bu olayların görgü tanığı olarak yazılmış olması nedeniyle büyük bir tarihi değere sahiptir.

²³ Matiane Kartlisa, *Kartlis Tskhovreba*, ed. S. Kaukchişvili, 1 (Tiflis: 2002).

²⁴ "Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi", *Kartlis Tskhovreba*, 2.

²⁵ XI. yüzyılın sonlarından itibaren Oğuzlar için kullanılmaya başlanan Türkmen adı, XIII. yüzyılda yaygınlaşmış ve Oğuz toplulukları bu adla anılmıştır. Selçuklular da Kınık boyundan olup Türkmen sayılmış, kuruluştaki Türkmenler önemli rol oynamıştır.

1.1.4. Tskhovreba da Utskeba Bagrationta (Bagrationların Hayatı)

Tskhovreba da Utskeba Bagrationta eseri²⁶, Sumbat Davitis-Dze tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, Bagrationi hanedanının 6. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar olan dönemini anlatmaktadır. Gürcistan'ın Bizans'a karşı izlediği politikalar, iç ve dış tehditlerle başa çıkma stratejileri, ve bu dönemdeki önemli hükümdarların izlediği yönetim anlayışları, eserde tedaylı bir şekilde işlenmiştir.

1.1.5. Laşa- Giorgis Droindeli Mematiane (Laşa Giorgi Dönemindeki Müellif)

Laşa Giorgis Droindeli Mematiane²⁷, kimliği kesin olarak belirlenemeyen bir yazar tarafından yazılmıştır. Eser, I. Demetre, III. Giorgi, Tamar ve IV. Giorgi Laşa'nın dönemiyle ilgili önemli bilgiler sunar. Ancak yazara dair herhangi bir somut bilgi bulunmadığından, Gürcü bilim dünyasında bu esere 'Laşa-Giorgi'nin tarihçisi' adı verilmiştir. Bu eser özellikle I. Demetre ile ilgili sunduğu bilgilerle dikkat çeker, çünkü Kartlis Tskhovreba'da Kral I. Demetre hakkında bilgi veren tek kaynaktır. Ayrıca, Gürcü Tarihçiliği ve Orta çağ dönemi üzerine yapılan çalışmalar, bu eserin Gürcistan tarihindeki yerini ve önemini daha geniş bir perspektiften anlamamıza yardımcı olur.

1.1.6. Şota Rustaveli

Şota Rustaveli (12. yüzyıl), Gürcü edebiyatının en önemli figürlerinden biridir ve onun başyapıtı olan Vepkhis Tkaosani (Kaplan Postlu Şövalye)²⁸ Gürcü edebiyatı'nın en değerli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Eser, 1180-1200 yılları arasında yazılmıştır. Rustaveli, Gürcistan'da Kral Tamar'ın hüküm sürdüğü dönemde yaşamış ve eseri bu dönemde kaleme almıştır. Rustaveli'nin eseri sadece bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda Orta Çağ Kafkasya'sındaki politik ve kültürel çatışmaları da yansıtır. Gürcistan, dönemin büyük imparatorlukları (Bizans, Pers ve Osmanlı) arasında sıkışmıştı ve Vepkhis Tkaosani, bu dönemde Gürcistan'ın bağımsızlık mücadelesi'nin sembolü olmuştur.

²⁶ Sumbat Davitis-Dze, “*Tskhovreba da Utskeba Bagrationta*”, *Kartlis Tskhovreba*, 2.

²⁷ Laşa-Giorgis Droindeli Mematiane, *Kartlis Tskhovreba*, 2.

²⁸ Şota Rustaveli, *Vepkhis Tkaosani* (Tiflis: Gamomcemloba Palitra, 2012).

Tedo Jordania: İstoriuli Sabutebi Şio-Mğvimis Monastrisa da ‘Dzegh’ Vahkhanis Kvabta (Şio Manastırı’nın Tarihi Belgeleri)

Bu belge, Ekvtime Takaişvili’nin öğrencilerinden biri olan Tedo Jordania tarafından düzenlenmiş ‘Şio Manastırı’nın Tarihi belgeleri’ adlı bir çalışmadır. Gürcü Kralı IV. Bagrat, Büyük Selçukluların baskısı altında ülkesinin dini ve kültürel mirasını korumak amacıyla çeşitli kilise ve manastırlara bağışlarda bulunmuştur. Bu bağışlar arasında Şio-Mgvime Manastırı da yer alır. IV. Bagrat’ın bağışları özellikle Büyük Selçukluların Gürcistan üzerindeki tehdidi sırasında dini kurumun bağımsızlığını korumada önemli bir rol oynamıştır.

1.2. Ermeni Kaynakları

1.2.1. Aristakes Lastivertsı

Aristakes Lastivertsı 11. yüzyıl tarihçisidir. Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu’nun fethi²⁹ Onun çevremizde yaşayan yabancı halkların yol açtığı sıkıntılarla ilgili tarihi 1072 ile 1079 yılları arasında yazılmıştır ve 1000-1071 yılları arasındaki olayları tanımlamaktadır, Bizans-Ermeni ilişkileri, Büyük Selçuklu fetihleri ve Ermeni kilisesindeki Todrakçı hareketi hakkında bilgi vermektedir. Eser 11. yüzyılda Ermeni halklarının başına gelen felaketlerin bir özetiyle başlamaktadır. Sonraki bölümler Bizans’ın Ermeni- Gürcü Tao bölgesine (1000-1022) boyun eğdirme girişimlerini; Ermeni ve Gürcü prensler arasındaki anlaşmazlık ve işbirliğini ve 1047’den Ani şehrinin alınmasını (1064) ve Malazgirt savaşına (1071) kadarki Büyük Selçuklu fetihlerini tanımlamaktadır. Gürcüler açısından bu eser, hem ortak bir tarihsel bağlamda hem de bölgedeki askerî, kültürel ve dini gelişmelerin yansımaları olarak büyük bir öneme sahiptir.

1.2.2. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor

Urfalı Mateos’un ‘Vekayi-Namesi’ (Vakayinamesi)³⁰, Gürcistan tarihi açısından büyük öneme sahip bir eserdir. Mateos, Urfa’da bir manastırda rahip olarak

²⁹ Aristakes Lastivertsı, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu’nun Fethi*, çev. İlhan Aslan (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2019).

³⁰ *Urfalı Mateos Vakayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: 2000).

görev yapmış ve bu eseri yazarken Kafkasya ve Yakın Doğu'daki önemli gelişmeleri kaydetmiştir. Özellikle Büyük Selçuklu akınları, Gürcü-Ermeni koalisyonları ve Didgori Savaşı gibi kritik olayları detaylı şekilde ele alırken, dönemin askerî yapılarına, Gürcistan'ın Büyük Selçuklulara karşı verdiği mücadelesine dair önemli bilgiler kullanmaktadır. Papaz Grigor ise bu önemli tarihi kaynağı 1136 sonrası dönemde devam ettirerek Gürcistan tarihi için önemli bir katkıta bulunmuştur. Tezimizde Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan Urfalı Mateos Vakayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli adlı çalışmasını kullandık.

1.2.3. Vardan Araveltsi

Vardan Araveltsi, 13. yüzyılda yaşamış önemli bir Ermeni tarihçisidir. Dünya Tarihi eseri, özellikle Gürcistan tarihi açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu eser, Gürcistan'ın Orta Çağ'daki siyasi, askerî ve kültürel gelişmeleri hakkında önemli bilgiler sunar. Vardan, aynı zamanda Gürcü-Ermeni ilişkileri, Büyük Selçuklu akınları ve Gürcü iç isyanları gibi kritik olayları derinlemesine ele alarak, Orta Çağ Kafkasya'sı hakkında kıymetli veriler bırakmıştır. Tezimizde Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)³¹ adlı eserinde bulunan Türkçe çeviriden yararlandık.

1.3. Arap Kaynakları

1.3.1. İbnü'l-Esir

İbnü'l-Esir (1160-1233), Irak'ın Cezire bölgesinde doğmuş olan, Orta Çağ İslam dünyasının en önemli tarihçilerinden biridir. 'El-Kamil fi'l-Tarih'³² adlı eseri, onun en meşhur ve kapsamlı çalışmasıdır. Bu eser, dünya tarihini kronolojik olarak anlatan devasa bir yapıt olup, İslam tarihini, Arap tarihini ve Orta Çağ'ın önemli olaylarını detaylı bir şekilde kaydeder.

³¹ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. Hrand D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi* 1/2 (İstanbul: 1937).

³² İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 10-11, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: 1987); İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 12, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın (İstanbul: 1987).

İbnü'l-Esir, Gürcistan ile ilgilide önemli bilgilere yer verir. Özellikle Gürcistan Krallığı'nın, Büyük Selçuklu akınları ve Haçlı Seferleri'ne karşı verdiği mücadeleler hakkında yazmıştır. Gürcistan'ın Büyük Selçuklular ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileri, ayrıca Gürcülerin Türklerle olan ilişkileri eserde alınan önemli konulardan biridir. 12 ciltten oluşan İslam Tarihi kaynak eserinin X. ve XI. ciltlerini kullandık.

1.3.2. İbnü'l-Ezrak

İbnü'l-Ezrak, Meyyafakirin ve Amid Tarihi eserinin müellifidir. Bu eser, İslam Tarihi, Büyük Selçuklular, Artuklular, Doğu Anadolu beylikleri, Kafkasya ve özellikler Gürcülerle olan ilişkiler hakkında bilgiler sunmaktadır. İbnü'l-Ezrak, 1153 yılında Gürcistan'ı ziyaret etmiş ve Gürcü Kralı I. Demetre'nin hizmetine girmiştir. Bu dönemde, Didgori Savaşını ve Tiflis'in fethini bizzat görgü tanıklarından öğrenmiş ve bu olayları eserine kaydetmiştir. Tezimizde, A. Savran tarafından Artuklular ile ilgili kısmı Türkçeye tercüme edilen Meyyafarikin ve Amid Tarihi³³ adlı eserden faydalandık.

1.4. Fars Kaynakları

1.4.1. İbn Bibi

İbn Bibi, 13. yüzyılın önemli tarihçilerinden biri olup, Anadolu Büyük Selçuklu Devleti'nin tarihini anlatan el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-'Ala'ie³⁴ (genellikle selçukname olarak bilinir) adlı eserini kaleme almıştır. Eser, Anadolu Büyük Selçuklu Devleti'nin 1192-1280 yılları arasındaki tarihini ele almaktadır. Eserde Gürcistan'a yönelik Büyük Selçuklu seferleri ve Gürcü-Büyük Selçuklu ticari ilişkileri hakkında da detaylar bulunmaktadır. Özellikle, Büyük Selçuklu-Gürcü savaşları, Gürcistan'ın Büyük Selçuklu hâkimiyetine karşı direnişi hakkında bilgiler içermektedir. Tezimizde İbn Bibi'nin eserinin Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevirisini kullandık.

³³ İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Sarvan (Erzurum: 1992).

³⁴ Şadrüddîn Ebu'l-Hâsan Ali İbn Naşır İbn Ali El Hüseyînî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Negati Lügal, TTK Yayınları, Ankara, 1943.

1.5. Bizans Kaynakları

1.5.1. Georgios Kedrenos: Kısa Dünya Tarihi

Georgios Kedrenos, Bizanslı bir tarihçi ve yazardır. 11. yüzyılda yaşamış olan Kedrenos, Kısa Dünya Tarihi³⁵ eserinde, Gürcistan Tarihi ile ilgili önemli bilgileri kaydetmektedir. Özellikle, Kral IV. Bagrat'ın, Kldekari prensi eristavi Liparit ile olan ilişkileri ve Büyük Selçuklu akınları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

1.6. Araştırma Eserleri

1.6.1. İvane Cavahişvili: Kartveli Eris İstoria (Gürcü Milletinin Tarihi), Kartuli Samartlis İstoria (Gürcü Hukuk Tarihi)

İvane Cavahişvili, Gürcü tarihçisi, bilim insanı ve Gürcü tarihi alanındaki en önemli figürlerden biridir. İvane Cavahişvili'nin 12 ciltten oluşan Kartveli Eris İstoria (Gürcü Milletinin Tarihi)³⁶ eserinin I. ve II. cildini kullandık. İlk cilt antik çağlardan Orta Çağ'a kadar olan dönemi kapsar. Burada Gürcistan'ın antik dönemini ve erken Orta Çağ'daki gelişmeleri ele alır. İkinci cilt, Orta Çağ'dan Modern döneme kadar olan süreci kapsar. Bu bölümde, Gürcistan'ın feodal yapısı, krallıkların yükselmesi ve düşüşü, aynı zamanda Gürcistan'ın yaşadığı iç savaşlar ve dış saldırılar gibi konular ele alınır. Kartuli Samartlis İstoria (Gürcü Hukuk Tarihi), Gürcü hukuk tarihinin erken dönemlerinden itibaren gelişimini ele alıyor. 1928'de Tiflis Üniversitesi tarafından 1. cildi yayımlanan eserin, I. ve II. Ciltlerini tezimizde kullandık.

1.6.2. D. Gogoladze: Kartuli Sopeli Peodalizmis Hanaşi (Feodalizmin Ortasında Bir Gürcü Köyü)

Birincil kaynakların analizine dayanan Kartuli Sopeli Peodalizmis Kanaşi³⁷ çalışması, feodalizm çağındaki Gürcü köyünün yapısı ve iç organizasyonu hakkında bilgi vermektedir. Gürcistan tarihi açısından önemli bilgiler veren kaynağın 1992 yılına ait basımını tezimizde kullandık.

³⁵ Georgios Kedrenos, *Georgika, Bizantieli Mtserlebi Sakartvelos Şesakheb*, 5, çev. Simon Kaukhçişvili (Tbilisi: Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia'nın Yayınları, 1963).

³⁶ İvane Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 1-2 (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1983).

³⁷ Gogoladze, *Kartuli Sofeli Feodalizmis Xanasi*,

1.6.3. İlia Anteleva: Sakartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Martveloba XI-XIII Saukuunebsi (Gürcistan'ın Merkezi ve Yerel Hükümeti XI-XII)

Gürcistan SSCB Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan editörlüğünü N. Şengelia'nın yapmış olduğu 1983³⁸ yılına ait eser, 11.-13. yüzyıllar arasında, Gürcistan'ın merkezi ve yerel yönetimi, departman yapısı ve bürokrasisi ve resmi makamların işlevleri, oluşum zamanları ile ilgili çok önemli bilgiler sunmaktadır. Gürcistan'ın merkezi ve yerel yönetim kurumlarını incelemesi sırasında kronolojiye sadık kalınarak tarihsel-karşılaştırmalı bir bakış açısıyla geleceğe yönelik önemli bir ışık tutmaktadır.

1.6.4. Şota Meshia: Dzlevai Sakvirveli (Muhteşem Zafer)

Şota Meshia tarafından kaleme alınan Dzlevai Sakvirveli (Muhteşem Zafer)³⁹ tezimizde yer alan 1121 tarihinde gerçekleşen Didgori Savaşı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, Kıpçak göçleri hakkında verdiği bilgilerden dolayı önemli bir kaynaktır.

1.6.5. Giorgi Ançabadze: Sakartvelos Samhedro İstoriis sakithebi (1921 tslamde) (Gürcistan'ın Askerî Tarihi Meseleleri (1921'e kadar))

Sakartvelos Samhedro Sakithebi eseri, Gürcistan'ın 1921 yılına kadar olan askerî tarihini ele alan bir derleme çalışmasıdır. Gürcü Tarihçi Giorgi Ançabadze tarafından hazırlanmış ve 2011 yılında yayımlanmıştır. Eser, Gürcistan'ın askerî tarihine dair hemen her konuyu kapsamaktadır.

1.6.6. Roin Metreveli: Davit Ağmaşenebeli da Mepe Tamari (Davit Ağmaşenebeli ve Kral Tamar)

Roin Metreveli'nin Davit Ağmaşenebeli da Mepe Tamari⁴⁰ adlı eseri, Gürcistan'ın Altın Çağ'ı olarak bilinen dönemin iki büyük hükümdarını ele alır. Eser, Kral IV. Davit'in Gürcü Krallığı'nı yeniden güçlendirmesi, 1121'deki Didgori savaşı

³⁸ İlia Anteleva, *Sakartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Mmartveloba XI-XIII Saukunebsi* (Tbilisi: Metsniereba, 1983).

³⁹ Şota Meshia, *Dzlevai Sakvirveli Didgoris Brdzola da Tbilis Şemoerteba* (Tbilisi: Tiflis Üniversitesi Yayınları, 2016).

⁴⁰ R. Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli, Mepe Tamari* (Tbilisi: Tiflis Üniversitesi Yayınları, 2002).

ve Tiflis'in fethiyle Gürcistan'ı güçlü bir bölgesel devlet haline getirmesi gibi 1089-1125 yılları arasında gerçekleşen olayları ele alırken, aynı zaman da Gürcistan tarihindeki ilk kadın hükümdar olan Kral Tamar (1184-1223) yıllarında gerçekleşen olayları da kapsamaktadır.

1.6.7. Soso Margişvili: Mitebi da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mepobis Şasakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg (Davit Ağmaşenebeli'nin İktidarı Hakkında Gerçekler ve Rivayetler Büyük Selçuklulara Karşı Savaşı)

Soso Margişvili, Mitebi da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mepobis Şasakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg (Davit Ağmaşenebeli'nin İktidarı Hakkında Gerçekler ve Rivayetler Büyük Selçuklulara Karşı Savaşı)⁴¹ eserinde 11. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak IV. Davit'in hükümdarlık döneminde gerçekleşen olayları kendi görüşlerini katarak bir araştırma eseri sunmuştur. Eser, Gürcülerin Büyük Selçuklulara karşı yaptığı savaşları, Kıpçak göçlerini ve Davit'in savaş stratejilerini kapsamaktadır. Ayrıca, Soso Margişvili'nin ölümünden sonra yayımlanan eseri, Şua Saukuneebis Samhedro Helovneba da Sakartvelos Samhedro Politikuri İstoria IX-XV (Orta Çağ Askerî Sanatı)⁴² Orta Çağ'ın 9.-15. Yüzyılları arasında Gürcülerin askerî teşkilatına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Tezimizde bu çalışmadan da faydalandık.

1.6.8. Alexandre Tzikoride: Davit Ağmaşenebelis Strategia (Davit Ağmaşenebeli'nin Stratejisi)

Davit Ağmaşenebelis Strategia, Davit Ağmaşenebeli'nin tahta çıkmasından itibaren, 1089-1124 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu reformları, stratejileri ve askerî düzenlemeleri içermektedir. Kademeli olarak savaş stratejilerini dönem dönem anlatması açısından önemli bir araştırma eseridir. Eser'in 2022 tarihinde Kutaiste yayımlanan baskısından tezimizde faydalandık.

⁴¹ Margişvili, *Mitebi da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mepobis Şasakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg*.

⁴² Margişvili, *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi*, 1

1.6.9. M. Tsursumia: Şua Saukuneebis Kartuli Laşkari (900-1700) Organizacia, Taktika, Şeiarageba (Orta Çağ'da Gürcü Askerî (900-1700) Organizasyonu, Taktikleri ve Savaşları üzerine)

Mamuka Tsursumia, Gürcü akademisyen ve tarihçidir. Gürcistan'ın askerî tarihi, özellikle de Orta Çağ ve erken Modern dönemdeki askerî strateji ve taktikler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Araştırma, Gürcü Ordusu'nun 900-1700 yılları arasındaki dönemde Gürcü ordusunun yapısını, savaş stratejilerini ve taktiklerini detaylı bir şekilde ele alır. Gürcü tarihinin önemli bir parçası olan bu dönem, Gürcü ordusunun gelişimi ve farklı güçlerle girdikleri mücadeleler açısından büyük bir öneme sahiptir.

1.7. Gürcülerin Orta Çağ'daki Coğrafi Sınırları ve Kökenine dair görüşler

Orta Çağ'da Gürcü Devleti'nin coğrafyası, zamanla değişmiş ve bölgedeki siyasi yapılar ile etkileşimler doğrultusunda şekillenmiştir. Gürcistan, Orta Çağ boyunca farklı krallıkların ve beyliklerin varlık gösterdiği bir bölge olmuş, coğrafi sınırlar ise bölgedeki büyük imparatorlukların etkisiyle sürekli değişim göstermiştir. Gürcistan, Orta Çağ boyunca genellikle dört ana coğrafi bölgeye ayrılmıştır: Kartli (İberya): Gürcistan'ın merkez bölgesi olan Kartli, Orta Çağ'da Gürcü Krallığı'nın kalbi olarak kabul edilirdi. Bu bölge, özellikle Mtskheta ve Tiflis gibi önemli şehirleri barındırıyordu. Kartli, Kura Nehri'nin etrafında yer alıyordu ve Batı Gürcistan'a yakın olan Kolkheti ovası ile ayrılıyordu. Tiflis, bölgenin en önemli ticaret ve kültür merkeziydi.⁴³ Kaheti ve Hereti: Bu bölgeler, Gürcistan'ın doğusunda yer almakta olup, Aras Nehri boyunca uzanıyordu. Kaheti, özellikle tarım açısından zengin bir bölgeydi ve Ermenistan ile olan sınırları dolayısıyla hem siyasi hem de kültürel açıdan önemliydi. Kaheti, zaman zaman Ermeni Krallıklarıyla ittifaklar yapmış ve çeşitli iç savaşların da merkezi olmuştur.⁴⁴ Kolkheti (Egrisi): Batıda yer alan Kolkheti, Gürcistan'ın en verimli ve stratejik bölgesiydi. Kolkheti, Karadeniz kıyısına yakın olup, hem deniz yolu hem de kara yolu açısından önemli bir konuma sahipti ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerde kilit rol oynamıştır. Kolkheti, Orta Çağ'da Gürcü

⁴³ Robert H. Hewsen, *The Geography of the Early Georgian Kingdoms*, 10-16.

⁴⁴ Donald Rayfield, *The Georgian Kingdoms: The Story of Their Rise and Fall*, 35.

Krallığı'nın dışa açılan kapısıydı.⁴⁵ Batı Gürcistan (Gürcü Krallığı): Batı Gürcistan'daki diğer önemli bölge ise İmereti idi. İmereti, Gürcistan'ın batı kısmında yer almakta olup, bölgedeki en stratejik alanlardan biri olarak kabul edilirdi. Kolkheti ovası ile birleşen bu bölge, Batı Gürcistan Krallığı'nın egemenliğinde yer aldı. Güneydoğu Gürcistan ve Ermenistan ile sınır: Orta Çağ'ın başlarında Gürcistan'ın güneydoğusunda, özellikle Cavakheti ve Samtshe bölgeleri, Ermeni Krallıklarıyla sıkı ilişkiler içindeydi. Bu bölgeler hem askerî hem de kültürel öneme sahipti. Gürcistan, dağlık yapısı ve stratejik konumu nedeniyle oldukça zorlu bir coğrafyaydı. Kafkas Dağları, kuzey sınırları korurken, güneydeki ova bölgeleri, tarım ve ticaretin gelişmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, denizle olan ilişkisi, Karadeniz kıyısındaki Kolkheti bölgesiyle sağlanıyordu.⁴⁶ Gürcistan sınırları zamanla değişiklikler göstermiştir. İlk başta, Kartli ve Kolkheti gibi bölgeler Gürcü Krallığının kalbi olurken, Ermenistan, Albanya⁴⁷ ve Bizans gibi komşu bölgelerle sürekli savaşlar ve ittifaklar yapılmıştır. 11. yüzyılda, Bagrationlar⁴⁸ döneminde Gürcistan geniş sınırlar elde etmiştir.⁴⁹ Gürcülerin tarihsel gelişiminde en önemli unsurlardan biri, kendi dillerinin ve devletlerinin oluşumudur.⁵⁰ Gürcüler, kendilerine Kartveli, anayurtlarına ise Sakartvelo adını verirler. Bu isimlerin kökeni, efsanevi yarı tanrı Kartlos ile ilişkilidir. Nikoloz Berdzenişvili'ye göre, Kartli ifadesi, Kartlos'a bağlı ülke anlamı taşır; bu ülkenin sakinine ise Kartveli denir.⁵¹ Gürcülerin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ermeni ve Pers kaynaklarında, Doğu bölgesindeki Gürcüler sırasıyla Virk veya Virşn olarak anılmıştır.⁵² Alexandre Grigorianz, ülkedeki birçok manastırın 'St. Georges' adını taşımasının, bir zamanlar bir ejderhayı öldüren ve ardından adak sunulan Hristiyan şövalyeye ithafen yapıldığını öne sürmektedir.⁵³ Gürcü tarihçisi

⁴⁵ Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasica* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 1963), 53.

⁴⁶ Hewsen, *The Geography of the Early Georgian Kingdoms*, 10-40.

⁴⁷ Bugünkü Azerbaycan ile Dağıstan'ın güneyini kapsayan eski bir krallık.

⁴⁸ Bagrationi Hanedanı, Orta Çağ Gürcistan'ının en uzun ömürlü ve en etkili hanedanlarından biri olup, özellikle 9. yüzyıldan itibaren Kartli (İberya) bölgesinde siyasî iktidarı ele geçirmiş ve müteakip yüzyıllarda Gürcistan Krallığı'nın teşekkülünde belirleyici rol oynamıştır.

⁴⁹ D. Muşkhelişvili, *Kartli*, 120-122.

⁵⁰ Otar Miminoşvili, *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, çev. Hacer Özkan (İstanbul: Çiviyazıları, 1999), 75.

⁵¹ Nikoloz Berdzenişvili, *Sakartvelos Istoriis Sakitxebi* (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1990), 282.

⁵² David Marshall Lang, *Gürcüler*, çev. Neşenur Domaniç (İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1997), 16.

⁵³ Alexandre Grigorianz, *Kafkas Halkları*, çev. Doğan Yurdakul (İstanbul: Sabah Yayınları, 1999), 204.

İvane Cavahişvili, Kartvelian grupları sırasıyla; Kartlar, Megreller ve Svanlar olarak sınıflandırır. Bu gruplar, kendi aralarında; Mtiul-Mohevliler, İmeretliler, Güryahılar, Raçveliler, Leçhumlular, Acarlar, Meshler, Cavahlar, Şavşlar, Klarclar gibi alt boylara ayrılır.⁵⁴ Kartlis Tskhovreba adlı Gürcü kroniklerine göre, Gürcüler Hz. Nuh'un soyundan gelmektedir. Efsaneye göre, Gürcüler Togarmah adlı bir atadan türemiştir. Togarmah, Ağrı Dağı ile Masi arasındaki topraklara gelerek buralara yerleşmiş ve sekiz çocuğu olmuştur. Bu çocuklar şunlardır; Hayk (Ermenilerin atası), Kartlos (Gürcülerin), Bardos (Saka/Aşkuza hükümdarı Bartuta'nın boyu), Movakanos (Mugan Ovasında yaşayanlar), Lekos (Dağıstan yerlisi Ilak/İlek, Lek-zi/ Lezgiler'in atası), Heros (Kaheti bölgesindekilerin atası) , Kafkas (Terek-Atıl-Tın/Don ırmakları boyu) ve Egrosdur.⁵⁵ Müverrih Vardan da Gürcülerin kökenini aşağı yukarı aynı destana dayandırmaktadır: Tufandan sonra, Tarkom sekiz oğluyla birlikte Ararat mıntıkasına geldi. Bunlardan Hayos, Kartlos ve Kokasos reis olarak memleketler fethettiler ve bu topraklara kendi isimlerini verdiler: Hayastan, Kartli, ve Kafkas.

Gürcü tarihçileri Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia, Gürcü toplumunun en eski Ön Asya yerli halklarından biri olduğunu öne sürmektedir.⁵⁶ Alexandre Grigorianz, Gürcülerin kökenini iki ırka dayandırır. Hint-Avrupa kökenli halklar ile Moğol ve Tatar kökenli topluluklardan oluşan Turan ırkı.⁵⁷ İngiliz tarihçi Donald Rayfield, Gürcülerin ilk yerleşim alanlarından biri olan Mtskheta ile bağlantılı olarak Muşkiler adlı bir kabileye dikkat çeker. Muşkiler, tahta miğferler takan, uzun uçlu kalkanlar ve kısa mızraklar kullanan savaşçı gruplar olarak anılmaktadır.⁵⁸ İvane Cavahişvili de bu bilgileri doğrulayan şu ifadeleri kullanmaktadır: “Gürcü savaşçıları, atalarının savaş aletlerini sürekli geliştirerek kullanmışlardır. Yaklaşan 10.000 kişilik

⁵⁴ Berdzenişvili, *Gürcüstan Tarihi*, 31.

⁵⁵ Karadeniz'e doğru gönderilen Eg(e)r'os, doğuda (Kür ve Faş/Riyon ırmakları arasındaki suayırım bölgesinde) Likh adlı küçük dağdan (batıdaki Karadeniz'e ve kuzeydeki Küçük-Khazaret (Kuban/Kuman) ırmağına kadar uzanan) bölgeye yerleşti. Bu yerleşim yerinin kurduğu şehre Eg(e)ris deniyordu; şimdi bu şehir, Sokhum'un doğusunda ve dağ eteğindeki Bedia olarak bilinmektedir. Bu yerleşimin adı, eski Ermenice metinlerde “Eker'k” olarak yer almakta olup, bu bölgeye yerleşen halk, Faş/Riyon bölgesinde ve VI. yüzyıldaki Bizans-Sasanlı Savaşları sonrasında güneye göç eden, günümüzde Müslüman olan “Ecer/Acara” halkıyla bağlantılıdır. Bugün bu halkın yaşadığı bölge Eceristan/Acaristan olarak bilinmektedir. Bk. *Kartlis Tskhovreba*, 1/3-4; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 16.

⁵⁶ Berdzenişvili, *Gürcüstan Tarihi*, 37.

⁵⁷ Grigorianz, *Kafkas Halkları*, 14.

⁵⁸ Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia* (London: Reaktion Books, 2012), 28.

Rum ordusu karşısında Tibarenler, Macronlar ve Muşkiler tahta miğferler takıp, küçük mızraklar ile kalkanlar kullanmışlardır.”⁵⁹ Araştırmalar, Gürcü dilinin Kartvelian ailesinin bir parçası olduğunu ve bu dilin, bölgedeki halkların en eski dillerinden biri olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Genetik araştırmalar, Gürcülerin, coğrafi olarak izole edilmiş bir halk olarak, Kafkasya’nın yerli halklarıyla derin bağlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak, Gürcülerin geçmişte farklı halklarla etkileşimde bulunduğu ve bu etkileşimlerin kültürel çeşitliliğe yol açtığı da gözlemlenmiştir.⁶¹ Gürcülerin kökeni, hem etnik hem de dil olarak karmaşık bir geçmişe sahiptir. Ancak, Kafkasya bölgesindeki eski yerleşimlere ve sözel kanıtlara dayanarak, Gürcülerin bu bölgenin yerli halklarında türediği ve kökenlerinin çok derinlere gittiği söylenebilir.

1.7.1. Kral Mirian (284-361) ve Hristiyanlığın kabulü (337)

Gürcistan, Hristiyanlığı erken benimseyen halklardan biridir. Hristiyanlık, 4. yüzyılın başlarında Kartli (İberya) Krallığı’nda resmi din olarak kabul edilmiştir. Gürcüler arasında Hristiyanlığın yayılmasında en önemli rolü, Kapadokyalı bir kadın olan Azize Nino oynamıştır. Azize Nino’nun Gürcistan’a gelişi ve burada Hristiyanlığı yayması efsanelerle süslenmiştir. Geleneklere göre, Nino, Kudüs’te doğmuş ve Bakire Meryem’in kutsal emriyle Gürcistan’a gönderilmiştir. 4. yüzyılın başlarında Kartli Krallığına (bugünkü doğu Gürcistan) ulaşarak, burada halk arasında Hristiyanlığı anlatmaya başlamıştır.⁶² Nino’nun öğretileri, özellikle pagan inanışlara sahip halkın ilgisini çekmiş ve kısa sürede Kartli bölgesine yayılmıştır. Bu dönemde Kartli Kralı III. Mirian (284-361), hala pagan inanışlara bağlıydı ve Zerdüştlüğün etkisi altındaydı. Ancak efsaneye göre, 20 Temmuz’da, bir cumartesi günü Kartli Kralı Mirian, avlanmak amacıyla Muhriani bölgesine doğru yola çıktı. Av esnasında Hristiyanlara yönelik sert tavırlarıyla bilinen Kral ve beraberindekiler, farkında olmadan Thoti Dağı’na ulaştılar. Hava karardığı için yollarını kaybettiler. Kral, kendi tanrılarına yalvararak yardım talep ettiyse de sonuç alamadı. Bunun üzerine, Nino’nun Tanrısı’na yönelerek dua etti. Kısa süre sonra gelen yardım ile etrafın aydınlanması, Kral’ın

⁵⁹ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 1/25.

⁶⁰ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, 2. ed. (Bloomington: Indiana University Press, 1994), 16.

⁶¹ A. K. Tsuladze, *Gürcüler ve Genetik Bağlantılar, Batı Kafkasya Araştırmaları* (2012), 22.

⁶² Toumanoff, *Studies in Christian Caucasia*, 25-27.

Hristiyanlığı kabul etmesine vesile oldu.⁶³ Ertesi gün, vakit kaybetmeden vaftiz olmak üzere papazlar göndermesi için Roma'ya elçiler gönderildi. Kral Mirian ile eşi Nana, bu süreçte krallık bahçesinde bir tapınak inşasına başladılar. Bu tapınağın, günümüzde Svetitskhoveli Kilisesi'nin bulunduğu yerde yapıldığı kabul edilmektedir.⁶⁴ Gürcistan'daki Hristiyanlık, Bizans ve Ermeni kiliseleri ile yakın ilişki içinde gelişmiştir. Başlangıçta Gürcü Kilisesi, Antakya Patrikliği'ne bağlıydı. Ancak zamanla bağımsızlık kazanarak 5. yüzyılda Otozefal Gürcü Ortodoks Kilisesi haline gelmiştir.⁶⁵ Gürcü alfabesinin geliştirilmesi⁶⁶ ve dini metinlerin Gürcüceye çevrilmesi, Hristiyanlığın halk arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte, Gürcü kralları, Hristiyanlık inancını güçlendirmek amacıyla birçok kilise ve manastır inşa ettirmiştir. Svetitskhoveli Katedrali (Mtskheta), Jvari Manastırı ve Alaverdi Katedrali gibi yapılar, Gürcü Hristiyan kimliğinin önemli sembolleri olmuştur.⁶⁷ Ayrıca, Gürcü manastırları Bizans ve Ermeni dini merkezleriyle sıkı ilişkiler kurarak, Hristiyan teolojisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. 7. yüzyıldan itibaren Gürcistan, Bizans, Sâsânî ve Arap güçlerinin etkisi altında kalsa da Hristiyan kimliğini korumuştur. Gürcü Kilisesi, bu dönemde bağımsızlığını sürdürerek halkın direnişinde önemli bir rol oynamıştır. Kral IV. Davit (1089-1125) ve Kral Tamar (1184-1213) dönemlerinde Gürcistan, güçlü bir Hristiyan krallığı olarak yükselmiş ve dini yapılarla kültürel mirasını daha da zenginleştirmiştir.⁶⁸ Özellikle Davit, Gürcü Kilisesi'nin gücünü arttırarak manastırları desteklemiş ve eğitim kurumlarını geliştirmiştir. Ancak, 13. yüzyıldaki Moğol istilaları

⁶³ Kaha Şengelia, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, çev: Harun Çimke (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2025). 74.

⁶⁴ Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 80-81.

⁶⁵ Stephen H. Rapp, *The Sâsânîan World through Georgian Eyes* (Farnham: Ashgate Publishing, 2014), 150-152.

⁶⁶ Günümüzde toplamda yaklaşık beşi Gürcistan sınırları içinde dört milyonu Gürcistan'da yaşamak üzere beş milyon kişi tarafından konuşulan Gürcüce, İberya-Kafkas dilleri arasında tek alfabeye sahip olması ve tarihî eserlerin tamamının bu dilde kalmış olmasıyla dikkat çeker. Tarihî süreç üç ana alfabe evresinden geçmiştir: Beşinci–dokuzuncu yüzyıllarda yuvarlak hatlı Asomtavruli; dokuzuncu–onbirinci yüzyıllarda köşeli çizgili Nuskhuri; onbirinci yüzyıldan başlayarak günümüze dek kullanılan daha akıcı yapılı Mkhedruli. Modern Mkhedruli alfabesi, beş sesli ve yirmi sekiz sessiz olmak üzere toplam otuz üç işareten oluşur; büyük–küçük harf ayrımı yapılmaz. Diğer Kuzey Kafkas dillerinde olduğu gibi, Gürcücedeki sessizler dudak–diş ön dilli, dudak–dudaklı ve arka damaklı biçiminde üç grupta sınıflandırılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Harun Çimke, “Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan'ın Dil Politikası,” *Karadeniz Araştırmaları* 47 (Güz 2015): 101–112.

⁶⁷ Tamara Grdzeldze, *The Orthodox Church of Georgia* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 90-91.

⁶⁸ Antony Eastmond, *Royal Imagery in Medieval Georgia* (Pennsylvania: Penn State University Press, 1998), 135-140.

ve 16.-18. yüzyıllardaki Osmanlı ve Safevi etkileri, Gürcistan'daki Hristiyan kimliği üzerinde baskılar oluşturmuştur.⁶⁹

1.7.2. İberya Krallığının Kuruluşundan Arap Hâkimiyetine Kadar Gürcüler

Kartli, diğer adıyla İberya Krallığı, Batı Gürcistan'daki krallıklara kıyasla daha geç bir tarihte kurulmuştur. Eski Gürcü topluluklarına ait olan Diaohi Krallığı'nın ortadan kalkmasının ardından, Doğu Gürcistan topraklarına çeşitli etnik topluluklar yerleşmiştir. Bu gruplar arasında en etkin olanı, MÖ 6. yüzyılda güneyden bölgeye göç eden ve burada kalıcı yerleşimler kuran eski Kartveli-Meshi boylarıdır. Meshi kavimlerinin mirası, günümüze ulaşan bazı coğrafi yer adlarında hâlen izlenebilmektedir. Örneğin “Mesheti” ve “Samtshe” gibi bölge isimleri, bu etnik yapının izlerini taşımaktadır. Hatta Mtsheta kentinin adının etimolojik olarak “Meshi’lerin şehri” anlamına geldiği yönünde görüşler mevcuttur.⁷⁰ İberya, antik çağlarda Kafkasya bölgesinin güneydoğusunda yer alan ve modern Gürcistan'ın kültürel ve siyasi gelişiminde önemli rol oynamış bir krallıktır. Bu krallık, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıkarak, bölgedeki Yunan, Roma, Pers ve Bizans gibi büyük medeniyetlerle etkileşimde bulunmuş ve bu süreç, hem kültürel hem de siyasal anlamda önemli dönüşümlere yol açmıştır. Kafkas İberyası'nın tarihi boyunca yaşadığı politik, dini ve kültürel değişimler, günümüz Gürcistan'ının kimliğini şekillendiren temel unsurlar arasında yer alır.

İberya Krallığı'nın erken tarihine dair bilgi kaynakları sınırlıdır. Kolkheti ve İberya, farklı dil ve kültüre sahip iki bölge olarak birleşerek Kafkas İberyası'nın ilk siyasi birliğini oluşturmuştur. Bu birlik, bölgedeki sosyo-politik yapının temellerini atmış ve çevre medeniyetlerle kurulan ilişkiler üzerinde belirleyici olmuştur. Erken dönemde İberya, Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Perslerle kurulan ittifaklar, krallığın jeopolitik konumunu güçlendirmiş, bu durum bölgedeki siyasi dengeye önemli ölçüde etki etmiştir. M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu ile ilişkiler geliştirilmiş, İberya, Roma'nın doğu sınırlarındaki müttefiklerinden biri

⁶⁹ Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, Rowman & Littlefield, London, 2015, s. 250-255.

⁷⁰ Şengelia, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 48.

haline gelmiştir. Roma ile kurulan bu ittifaklar sayesinde İberya, bölgedeki stratejik konumunu pekiştirmiştir. Bununla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun giderek artan bölgesel etkisine karşı, İberya Krallığı zaman zaman bağımsızlık yönünde girişimlerde bulunmuş; bu direnişler, krallığın kendi siyasi kimliğini koruma gayretinin bir göstergesi olmuştur. Kartlis Tskhovreba'ya göre, İberya Krallığı'nın kuruluşu, Büyük İskender'in Kafkasları aşarak Kartli'ye girmesiyle başlamıştır. İskender, Mtkvari Nehri boyunca kamp kurmuş ve burada yaşayan halkların farklı geleneklerine tanıklık etmiştir.⁷¹ Daha sonra Kartli'yi fethederek Grek askerleriyle birlikte Azon'u yönetici olarak atamıştır.⁷² Büyük İskender'in Asya'daki komutanları arasındaki iktidar mücadelesi sonrası, M.Ö. 3.-4. yüzyıl başlarında Kartli Krallığı (İberya) kurulmuş ve merkezi bir yönetim oluşturulmuştur. Bu dönemde ülkenin yönetimi, etnik gruplara dayalı olarak düzenlenmiş ve eristavlar atanarak bölgesel kontrol sağlanmıştır.⁷³ Ülkenin etnik gruplara ayrılması ve bunların başına Eristavların getirilmesi, ordunun örgütlenme sistemini gösteriyordu. Kartlide eristavlığın ortaya çıkması Kartli'yi dokuz idari-bölgesel eristavları başkan olarak atayan Krallığın kurucusu, Parnavaza (M.Ö 299-234) bağlanmaktadır.⁷⁴ Kartli Krallığı'nın ilk kralı olarak kabul edilen Parnavaz, Mtskheta'da reformlar gerçekleştirmiştir. Parnavaz, merkezi yönetimi güçlendirerek ülkeyi dokuz idari bölgeye ayırmış ve her birine Eristav atamıştır. Aynı zamanda, askerî düzenlemeler yaparak ülkenin savunmasını sağlamlaştırmıştır. Parnavaz'ın oluşturduğu yönetim sistemi, büyük ölçüde Pers krallık sistemine benzemekteydi. İskender'in fetihleri sırasında inşa edilmiş, Mtskheta ise surlarla çevrilerek güçlü bir yönetim merkezi haline getirilmiştir.⁷⁵ Bu döneme ait arkeolojik bulgular, toplumda büyük bir sosyal eşitsizlik olduğunun göstermektedir. Halkın büyük bir kısmı yoksul kalırken, altın ve mücevherlerle dolu mezarlara sahip bir elit sınıfı bulunmaktaydı. Mezar alanlarında bol miktarda silah bulunması, bu dönemde elit bir askerî sınıfın varlığına işaret etmektedir.⁷⁶ Egris Krallığı'nın başkenti olan Tskhe Goji-

⁷¹ Kartlis Tskhovreba, 1/14-15.

⁷² Kartlis Tskhovreba, 1/16.

⁷³ İlia Anteleva, *Saqartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Mmartveloba XI-XIII Saukunebsi* (Tbilisi: Mecniereba, 1983), 10.

⁷⁴ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/144.

⁷⁵ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri* (Tbilisi: Akhali İvironi, 2011), 20-21; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 23-24.

⁷⁶ Rayfield, *Edge of Empires*, 28.

Arkeopolisinde⁷⁷ yapılan arkeolojik kazılarda, 4. ve 5. yüzyıllara ait saraylar, tarımsal üretim tesisleri ve antik kiliseler keşfedilmiştir. Bu bölgede yapılan kazılarda bulunan eserler şunlardır; Yerel seramikler (çömlekler, fayanslar), cam eşyalar (tabaklar, pencere camları), demir silahlar (ok uçları, zırh plakaları, bıçaklar). Bu bulgular, Kuzey Kolhis ve Kuzey İberya'daki medeniyetlerin, gelişmiş bir savaş teçhizatına sahip olduklarını göstermektedir. 5. yüzyıla kadar Gürcüler, birçok devletle savaşarak savunma ve kuşatma becerilerini geliştirmiştir. Bu dönemde, Orta Doğu'nun siyasi sahnesinde iki büyük devlet arasında yoğun bir rekabet yaşanmaktaydı: Sâsânî İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu. Sasanilerin siyasi ve kültürel etkisi Doğu Gürcistan'a Bizans'ın etkisi ise Batı Gürcistan'a kadar uzanmaktaydı.⁷⁸ Bu dönemde Gürcistan üzerinde hak iddia eden devletlerin yanı sıra, 5. yüzyılın ikinci yarısında Kartli Krallığı'nın tahtına Vahtang Gorgosali (447-502) geçmiştir.⁷⁹ Tahta oturur oturmaz Vahtang, henüz 15 yaşına bastığında, Osetlerle⁸⁰ savaşmaya hazırlanıyordu. Hazırlıklara başlamasının ardından devletin ileri gelenlerini etrafında toplayarak onlara şu konuşmayı yapmıştı: “Dinleyin beni, ben henüz bir çocuk olduğum için benden bir şey almamışsınız. Fakat atalarımın lütufları sayesinde bugün kumandan mevkiinde oturuyorsunuz. Allah bana ömür verirse, benden daha çok iyilikler ve mevkiiler alacaksınız.” Bu sözlerin ardından, devletin ileri gelen eristavları ve Komutan Cavanşir onu desteklediler.⁸¹ Savaş hazırlıkları kapsamında, Vahtang, Ran⁸² eristavı olan amcası Varaz-Bakur'a bir mesaj göndererek yardım talep etti. Vahtang'ın çağrısı üzerine, 100.000 atlı ve 60.000 piyadeden oluşan Gürcü ordusu, Munkhar⁸³ ve

⁷⁷ Tarihi Lazika Krallığı'nın (Egrisi) başkenti, Roma ve Bizans kaynaklarında Archaeopolis (Yunanca: Αρχαίοπολις) olarak anılırken, sonraki Gürcü kroniklerinde “Goci Kalesi” anlamına gelen Tsikhe Goci, Megrelce'de (batı Gürcistan'ın megrel bölgesinde konuşulan dil) ise aynı anlama gelen Ciha Goci adıyla geçmiştir. MS 4. ile 8. yüzyıllar arasında Lazika Krallığı'nın başkenti olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bk. Özhan Öztürk, *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi* (Ankara: Nika Yayınları, 2016).

⁷⁸ Mariam Lortkipanidze, *Qartli V Saakunis Meore Naxevarşi* (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1979), 29.

⁷⁹ Lortkipanidze, *Qartli V Saakunis Meore Naxevarşi*, 38.

⁸⁰ Osetler, Kazbek Dağının batısındaki Orta Kafkasların yüksek vadilerine sığımış olan Alanlar soyundan gelirler.

⁸¹ *Kartlis Tskhovreba*, ed. S. Kaukhçivili, 1-2 (Tbilisi: Alioni Yayınları, 2002), 1/116; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 122.

⁸² Ran, antik dönemde İran'ın kuzeybatısında, özellikle Güney Kafkasya ile Hazar Denizi'nin batı kıyısı arasında yer alan tarihsel bir bölgedir. Bugünkü Azerbaycan topraklarının bir kısmını ve Dağıstan'ın güneyini kapsayan bu coğrafya, antik ve erken Orta Çağ kaynaklarında sıkça geçer.

⁸³ Munkhar, Dağıstan'ın güneyinde, Hazar Denizi'nin batı kıyısında, Derbent civarlarında bir geçit ya da bölge olarak belirtilir. Bu bölge, Orta Çağ'da önemli bir stratejik nokta olarak kabul edilmiştir.

Herk⁸⁴ bölgelerinde karargâh kurdu. Varaz-Bakur da 12.000 atlı birlik göndererek Vahtang’a destek sağladı.⁸⁵ Gürcü ordusu, stratejik olarak iki ana bölüme ayrıldı: Piyade birlikleri, kayalık bölgelere yerleştirildi, generaller ve suvari birlikleri, diğer kanada konuşlandırıldı. Vahtang, 100.000 askerîyle İran Kralı’nın bulunduğu ikamete doğru ilerledi. Bu dönemde Gücü askerleri için atlar büyük önem taşıyordu. Savaşta yalnızca askerlerin değil, atlarında zırhla korunması sağlanmıştı. Kalkanlar, daha dayanıklı olması için deri ile kaplanmıştı. Kartlis Tskhovreba’nın verdiği bilgilere göre, Vahtang’ın ordusu yaklaşık 200.000 kişiden oluşuyordu.⁸⁶ Kartli Krallığı ordusu; “zırhlı süvariler” (ცხენოსანი) ve “zincir zırh ve başlıklı savaşçılar”dan (ჯაჭუ-წაბლაბოსანი) oluşuyordu. Yani bunlar tamamen demir zırha bürünmüş süvari askerleriydi. Ayrıca “piyadeler” (ქვეითი) ve görünüşe göre hafif silahlı atlı birlikler (მსუბუქად შეიარაღებული მხედარი) de vardı. Bir savaşta, düşman yüksek bir mevzide güçlü bir şekilde konuşlanmışken, Kral Vahtang zırhlı süvarileri öne sürer. Bu birlikler, düşmana en ağır darbeyi vuran güç olmalıydı: “O zaman öndeki süvariler Karapi yolu boyunca ilerlediler ve Vake’ye vardılar.” Bu birliklerin ardından piyadeler gelir ve en sonunda “kalabalık süvari grubu” saldırıya geçer. Bu sonuncular muhtemelen artık yenilmiş ve dağılmakta olan düşmanı takip etmek için kullanılıyordu.⁸⁷ Vahtang Gorgosali, Batı Gürcistan’ın neredeyse tamamını ilhak etmiş; 466 yılında Batı Gürcistan’da bulunmuş ve orada 3 yıl boyunca savaşmıştır. 469 senesinde ise Batı Gürcistan onun hükümrانlığı altına girmiştir. Böylece, Kartli Krallığı’nın doğrudan etkisi altına giren Egris Krallığı, Vahtang’ın geniş askerî hamleleriyle birleşerek devlet düzeninde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte, Vahtang’ın ordusu hem suvariler hem de düzenli piyadelerden oluşan, güçlü bir askerî organizasyona sahipti. Arap hâkimiyetinin başlamasından önce meydana getirilen siyasi yapı Gürcistan’ın bölgesel gücünü pekiştirmiş ve devletin siyasi-askerî

⁸⁴ Herk, Kafkasya’nın güneydoğusunda, özellikle Aras Nehri yakınlarında, Ermenistan ve Azerbaycan sınırlarına yakın bir bölge olarak geçer.

⁸⁵ *Kartlis Tskhovreba*, 1/118; Lortkipanidze, *Qartli V Saukuneebis Naxevarshi*, 43; Gökhan Şanlı, *Sâsânîlerin İberya Krallığı Üzerindeki Siyasi Faaliyetleri (M.S. 224-502)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2022, 88-89.

⁸⁶ *Kartlis Tskhovreba*, 104; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 164.

⁸⁷ Lortkipanidze, *Qartli V Saukuneebis*, 56.

gücünü sağlamlaştırmıştı.⁸⁸ Vahtang dönemine ait en önemli mimari eserlerden biri, Perslere karşı korunmayı sağlamak amacıyla inşa ettirilen Artanuji (Ardanuç) kalesidir. Bu kalenin yapılışına dair bilgiler, Kartlis Tskhovreba’da yer almaktadır. Buna göre, Vahtang, Klarjeti (Artvin) yoluna çıkarak ordusunu Ermenistan’a gönderdi; Tukharis’e⁸⁹ vardığında bir kaleyi görüp ona hayran kaldı ve ‘gerçekten burası kaleye uygun bir yer’ dedi. Yolculuğa çıkarken, Klarjeti’de Artanuji adlı bir köy gördü. Ve yardımcısı Artavazi’yi çağırarak o bölgeye bir manastır yapmalarını emretti. Böylece, o bölge dini bir hürriyet kazandı. Yardımcısı Artavaz’ada, Persler güçlenirse, kampımız burada olacak şeklinde bir uyarıda bulunarak stratejik öneme dikkat çekti.⁹⁰

5. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kartli Krallığı büyük başarılarla imza attı; bu başarıların temelinde Vahtang Gorgosali’nin askerî reformları ve stratejik hamleleri yatmaktadır. Bu büyük devlet adamı ve komutan, bölgedeki siyasi durumu dikkate almış ve İran- Bizans rekabetini kendi lehine kullanmıştır. Halk onu bir kahraman olarak görüp ona şiirler yazmıştır. Bu şiirlerden biri, Vahtang’ın ulusun umudunu nasıl yeşerttiği anlatılır:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა
ციდან შამოესმა რეკა
იალბუზზე ფეხი შესდგა
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა⁹¹
Tanrı, Kral Vahtang’ı severdi,
Göklerden bir nida geldi.
O Elbruz’a⁹² ayak bastığında
Koca dağlar önünde eğildi.

⁸⁸D. Muşkhelişvili, O. Caparidze, G. Melikişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2 (Tbilisi: Gamomtsemloba Palitra, 2012), 43.

⁸⁹ Tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisinde olan Klarceti’nin en eski merkezidir. Günümüz Türkiye’inde Artvin ili sınırları içindedir. Klarceti ile Tao bölgesi sınırında Çorokhi (Çoruh) Nehri havzasında yer alır. Erdoğan Şenol, Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი, ed. Fevzi Çelebi (Ankara: Emsal Matbaa, 2021), 223.

⁹⁰ *Kartlis Tskhovreba*, 1/138-139.

⁹¹ Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Sakartvelos İstoria İvane Cavahişvilis Mixedvit* (Tbilisi), 59.

⁹²Elbruz Dağı (Gürcüce: Ialbuzi), Büyük Kafkas Sıradağları’nın en yüksek zirvesi olup, 5.642 metre rakımıyla hem Kafkasya’nın hem de Rusya Federasyonu’nun en yüksek dağıdır. Kuzey Kafkasya’da yer alan bu dağ, Rusya’ya bağlı Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkesya özerk cumhuriyetlerinin sınırları içindedir. Erdoğan Şenol, Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 225-226.

Eski Gürcistan'ın kahramanlık geleneğinde Vahtang Gorgasali önemli bir yere sahiptir. Onun ikinci adı olan Gurgaslan veya Gorgosal, kahramanlık ve savaşçılık kimliğini yansıtır. Vahtang, ön yüzü kurt, arka yüzü aslan figürleriyle süslenmiş bir miğfer takmaktadır. Bu miğfer, onun savaşçı kimliğini simgeler ve kahramanlık geleneğini pekiştirir. Tarihsel kayıtlara göre bu adın hikâyesi şöyle aktarılır, Gürcü ordusunun savaşta zayıfladığı bir anında Vahtang, bu özel miğferini takarak düşmanlarına karşı şiddetli bir saldırıya geçmiştir. Ön yüzü kurt, arka yüzü aslan olan bu miğferin etkisiyle, İranlılar, Vahtang'ı gördüklerinde, “kendinizi kurt ve aslan'dan savunun” şeklinde birbirlerini uyararak korku ve paniğe kapılmışlardır. Bu olay, Vahtang'ın savaşçı kimliğini ve korkutucu gücünü simgeler.⁹³ 5. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Vahtang, neredeyse tüm Gürcistan krallığını birleştirmiştir. Bu askerî başarı, sadece savaş alanında elde edilen zaferlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda devlet yönetiminin ve toplumsal düzenin şekillenmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Vahtang Gorgasali öldükten sonra, ona oğlu Daçi halef oldu (499-514). Daçi, babasının ölümünün ardından, Kartli Krallığı'nın tahrip olmuş bölgelerinin yeniden inşası ile meşgul oldu. Tiflis surlarının inşasını tamamladıktan sonra, babasının vasiyeti doğrultusunda Tiflis'i başkent haline getirdi. Daçi'nin on beş yıl süren hükümlüğünün ardından oğlu Bakur (514-528) tahta çıktı; Bakur'un on dört yıl hüküm sürdükten sonra ölmesiyle Bakur'un oğlu Farsman tahta geçti (528-542). Bu süreçte, Vahtang'ın halefleri, devletin istikrarlı yönetimini sürdürdüler; aynı zamanda, Mirdat'ın⁹⁴ oğulları da Daçi'nin oğullarına itaat ettiler. Farsman'ın döneminde, İranlılar Gürcistan'ı tahrip etmeye geldi.⁹⁵ Gürcü Kralı, İran Kralı'ndan kiliselere dokunmaması talebinde bulundu; İran Kralı da Farsman'ın ricasını kabul ederek kiliselere müdahale etmedi.⁹⁶ Kral Farsman, 14 yıl hüküm sürdükten sonra öldü; yerine Farsman'ın (542-557) kendisiyle aynı ismi taşıyan kardeşi geçti. Bu dönemde, önemli katolikoslar (din adamları) Gürcü krallığına eşlik etti. Farsman'ın ölümünden sonra, oğlu II. Bakur (557-570) tahta çıktı.⁹⁷ Kartlis Tskhovreba'ya göre, Bakur; ‘iyi bir Hristiyan ve kilise kurucusu’ olarak tanımlanmış, krallığında kiliselerin ve rahiplerin

⁹³ Grigorianz, *Kafkas Halkları*, 209.

⁹⁴ Vahtang'ın Bizanslı karısından olan oğlu.

⁹⁵ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 167-168.

⁹⁶ *Kartlis Tskhovreba*, 1/160-161.

⁹⁷ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 178.

sayısını artırarak putperestliği ortadan kaldırmıştır.⁹⁸ Bu süreçte, Ermenistan’da, soylu bir aileye mensup olan Vasken adlı bir adam Şuşanik adında bir soylu kadınla evliydi. Vasken, Hristiyanlığı reddederek Ateşperestlik dinini benimsemiş ve İran Kralı’nın yanına gitmişti. İran Kralı bunun üzerine, Vasken’i Ran Eristavı yaparak büyük hediyelerle göndermiş; ancak Vasken’in eşi Şuşanik, onun dinden çıktığını öğrenince, Vasken’i eş olarak kabul etmek istememiş ve Vasken ona ağır işkenceler uygulayarak Şuşanik ‘i öldürtmüştür. Bu gelişmeler üzerine, Kral Bakur, tüm eristavlarını çağırarak gizlice büyük bir ordu toplamış ve ansızın Vasken’e karşı yürümüştür. Vasken, vücudu paramparça edilip uzuvları ağaçlara asılmış; daha sonra Aziz Şuşanik’in cesedi parlak bir törenle defnedilmiştir.⁹⁹ Bu zorlu süreçten sonra, Kral Bakur’un ölümüyle arkasında devleti yönetemeyen küçük çocuklar bırakılmıştır.¹⁰⁰ Birkaç yıl sonra İran’da büyük kargaşalar meydana gelmiş; Bizanslılar, Mezopotamya bölgesinden İranlıları kovarak İran’a girmiştir. Bu esnada, Yukarı ve Aşağı Kartli eristavları, Bizans’a gönderilen bir elçi aracılığıyla, krallarının soyundan birisini kendilerine kral tayin etmesi için talep etmişlerdir. Talebi kabul eden kral, yeğeni Guaram’ı tahta getirmiştir. Kartlis Tskhovreba’ya göre, Guaram, akıllıca ve sulh içinde bir saltanat sürmüştü. Çünkü o dönemde eristavlıklar, gerek İran Kralı gerekse Bizans İmparatoru tarafından miras yoluyla elde edilmişti.¹⁰¹ Guaram’ın ölümünün ardından yerine oğlu Stefanoz (591-627) geçmiştir. Stefanoz, İranlılara karşı isyan etmek istemediği için Tiflis’te oturmuş, Bizans ile yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle her gün Bizanslılarla çarpışmıştır; ancak bu çarpışmalardan birinde öldürülmüştür.¹⁰² Yerine, I. Adarnase (619-639) gelmiş ve Tiflis’teki Mukaddes Haç ile kiliselerin inşasını tamamlamıştır. O dönem, İmparator, bütün Hristiyanların kilisede toplanmalarını ve vaftiz olmayı reddedenlerin kılıçtan geçirilmesini emretmiştir.¹⁰³ Adarnase’nin ölümü sonrasında tahta oğlu II. Stefanoz (639-663) geçmiştir. Kartlis Tskhovreba’ya göre, II. Stefanoz, Gürcü Kralları arasında en dindar olanı olarak öne çıkmıştır.¹⁰⁴ Stefanoz, arka yüzünde

⁹⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 1/171.

⁹⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 1/171.

¹⁰⁰ *Kartlis Tskhovreba*, 1/172.

¹⁰¹ *Kartlis Tskhovreba*, 1/174.

¹⁰² *Kartlis Tskhovreba*, 1/176.

¹⁰³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 195.

¹⁰⁴ *Kartlis Tskhovreba*, 1/178.

haç bulunan sikkeler basan son İber Kralı olarak tarihe geçmiştir. Arapların İslam'ı kuzeye getirmesi, 651'de İran Şahı III. Yezgirt'in öldürülmesi ve Transkafkasya'ya akınların düzenlenmesiyle, Bizans koruması altındaki barış ve birlik aniden sona ermişti. II. Stefanoz, son yıllarında bir Arap halifesinin (Muaviye) egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Stefanos'un iki oğlu bulunmaktaydı: büyüğü Mir, küçüğü ise Arçil'di. Stefanoz, sahip olduğu tüm kral hazinesini, altın, gümüş ve mücevherleri, iki oğlu arasında paylaştırdı. Servetinin yarısını büyük oğlu Mir ile birlikte Egris bölgesine götürdü. Diğer yarısının büyük kısmını ise Kaheti vadisine; altın ve gümüş takımlarını Ucarmo vadisine gömdü. Kartli ve Cavakheti bölgelerinde ise prenslerin yanlarında götüremedikleri kıymetli eşyalar, İmparator Herakleios'un gösterdiği bir dağın yamacına yerleştirildi. Arçil ise bu hazinelerin yerini gizli tutmak amacıyla altın-dağ olarak bilinen bir dağın üzerine tılsım koydu. Gürcistan kiliselerinin hazineleri söz konusu olduğunda, Arçil bu değerli eşyaları kısa bir süre sonra Mstkheta'da Sion Kilisesi'nin büyük kubbesi altında sakladı ve ardından Egris'e geçti. Stefanoz ise Egris'te ikamet ettiği sırada hayatını kaybetti. Ölümünün ardından oğulları Mir ve Arçil, krallık görevini devraldılar. Mir ve kardeşi Arçil Egris bölgesinde bulundukları sırada, Mervan (Muhammed b. Mervan) adını taşıyan varis Gürcistan'a girdi. Mervan, acımasız ve taş kalpli tutumlar sergilediği için "Sağır" anlamına gelen "Kru" lakabıyla anılmaktaydı. Mervan-Kru, İran ve Arabistan toprakları üzerinde kontrolü sağladıktan sonra Gürcistan'a yönelerek Arap kabileleriyle birlikte Hristiyanlara karşı sefere girişti. Emir, Bizans ve Ermeni topraklarına kadar ilerledi, yerel halkı esir aldıktan sonra savaş ganimetlerini kuzey bölgesine taşıdı. Arap orduları; kaleleri, köprüleri, manastırları ve stratejik geçitleri ele geçirerek halkı göçe zorladı. Mervan, Kafkasya'daki dağlık Daryal geçidinden Derbent kapılarına kadar olan hattı işgal etti ve çok sayıda kaleyi zapt etti.¹⁰⁶ Savaş sırasında, en büyük karargâhını Samskhe¹⁰⁷ bölgesine kurarak buradan seferlerini yönetti. Arap askerleri, Gürcü direnişinin önde gelen isimlerinden David ve Konstantine komutasındaki birliklerle karşılaştı. Gürcü komutanlar halkı örgütleyerek güçlü bir savunma hattı oluştursalar da, Arap askerleri karşılarında çok öfkeli davranan

¹⁰⁵ Rayfield, *The Making of the Georgian Nation*, 53-54.

¹⁰⁶ Kartlis Tskhovreba, 1/182; *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/290.

¹⁰⁷ Gürcistan'ın güneyinde yer alan bir bölgedir. Bu bölge, özellikle tarihi ve kültürel açıdan önemli bir yerdir.

direnışçileri görünce paniğe kapıldı. Gürcü birliklerinin direnişı karşıısında düşman askerleri korkuya kapılarak geri çekildi. Hristiyanlar bu çatışmayı galibiyetle sonuçlandırdı. Arap askerleri, yaşanan felaketi anlatarak onun yanına dönüp olanları bildirdiler. Yinede Egris ormanlarında, sahip olduğu büyük ordu nedeniyle Mervan’a karşı direnç göstermek mümkün olmamıştı. Bundan sonra meydana gelen hadiseler Gürcü kaynaklarda efsanevi ve olağanüstülüklerle bezeli bir şekilde aktarılmaktadır. Buna göre, Mir ve Arçil, Anakopia¹⁰⁸ kalesi’nde bulundukları sırada Mervan, kaleye saldırıya geçti. Bu durum üzerine Arçil, kardeşı Mir’e şehir savunulamaz hâle geldiği takdirde, kendilerinden geçmiş krallara ait saklı hazinelerin sorulacağını ifade etti. Bu hazinelerin, Vahtang ve onun selefi olan Mirian’a ait olduğu ve Gürcistan topraklarında gizlenmiş bulunduğu bilgisini verdi. Ayrıca İmparator Herakleios’un¹⁰⁹, Kral Vahtang tarafından Hindistan ve Sind’den¹¹⁰ getirilen değerli taşlarla süslenmiş iki tacı ve beraberindeki diğer eşyaları da arayacağını söyledi.¹¹¹ Arçil, bu nedenle kardeşine, Kutais¹¹² ve Tskhe-Goji’de saklanan altın ve gümüş yüklü malları ve taşları alarak güvenli bir bölgeye gitmesini önerdi. Kendisi ise başka bir yerde gömülü olan taşları ve değerli eşyaları alacağını belirtti. Arçil’e göre eğer bu savaşta hayatlarını kaybederlerse, söz konusu hazinelerin yerleri gizli kalacaktı. Ancak Bizans İmparatorluğu ileride bir sefer düzenlerse hem Gürcü krallığı hem de bu hazineler geri alınabilecekti. Bu nedenle, şehir içinde beklemektense, dışarı çıkarak deniz kıyısındaki bir tepede savaşmanın daha uygun olacağını dile getirdi. Bu konuşmanın ardından Mir

¹⁰⁸ Anakopia, günümüzde işgal altında bulunan Batı Gürcistan toprağı Apkhazeti’de (Abhazya), Karadeniz kıyısında yer alan tarihî bir yerleşimdir. Sokhumi’nin 21 kilometre kuzeybatısında, Gudauta bölgesinde, denize bakan tepelerin eteklerinde konumlanmıştır. 1875 yılına kadar bölgenin adı Psirtska (ფსირტსა) olarak bilinmekteydi. En erken tarihî kaynaklardan biri olan Kartlis Tskhovreba’da (Kartli Kroniğı) bölgeden 7. yüzyıldan itibaren Anakopia adıyla söz edilir. Anakopia’da bulunan İveria Dağı’nın yamaçlarında antik çağdan kalma bir ibadethane ve 5. yüzyılda Gürcüler tarafından inşa edilmiş bir kale kalıntısı yer almaktadır. Bu kale, hem stratejik hem de dinî açıdan bölgenin en önemli yapılarından biri olarak kabul edilir. Erdoğan Şenol, Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 62.

¹⁰⁹ Herakleios, Bizans İmparatorluğu’nun 23. imparatorudur ve 610-641 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹¹⁰ Sind, Güney Asya’da, modern Pakistan’ın güneydoğusunda yer alan bir bölgedir.

¹¹¹ Kartlis Tskhovreba, 1/184.

¹¹² Kutais, Gürcistan’ın en eski kentlerinden biridir ve tarih boyunca ülkenin çeşitli krallıklarına başkentlik yapmıştır. Antik çağda Kolkheti Krallığı’nın, Orta Çağ’da ise sırasıyla Egrisi-Apkhaz Krallığı’nın, Birleşik Gürcistan Krallığı’nın ve daha sonra İmereti Krallığı’nın başkenti olmuştur. Kent, bu uzun tarihî süreci boyunca yalnızca idarî değil, aynı zamanda kültürel ve dinî bir merkez olarak da öne çıkmıştır. Günümüzde ise Gürcistan Cumhuriyeti Parlamentosu’nun da bulunduğu şehir olarak, geçmişten bugüne siyasi önemini korumaktadır. Erdoğan Şenol, Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 502.

ve Arçil, kutsal Meryem Ana tasviri önünde dua ederek savaşa hazırlandılar. Yanlarında bir grup destekçileriyle birlikte yaklaşık bin kadar asilzade ve 2.000 Abhaz savaşçı bulunuyordu. Şafak öncesinde, Arap ordusunun kurduğu karargâhın üzerine yoğun fırtına, sağanak yağış, yıldırımlar ve dizanteri salgını etkili oldu. Yer yer toprakta yarıklar oluştu, deniz kıyısındaki alan çoraklaştı. Aynı gece Arçil, bir meleğin kendisine, Araplara saldırmaları gerektiğini, Tanrı'nın onların üzerine salgın ve felaket gönderdiğini ve korkmadan ilerlemeleri gerektiğini söylediğini aktardı. Sabah olduğunda Arap karargâhından ağlama ve feryat sesleri yükseldi. Gürcüler, bu işaretlere güvenerek dışarı çıktılar ve savaş düzeni aldılar. Yaşanan çatışma sonucunda, 3000 kişi kılıçla öldürüldü. Zaten 35.000 Arap dizanteriden ölmüştü. Arap atları, büyük bir felaketin etkisiyle yere yığıldı ve denize sürüklendi. Mir, savaşta bir mızrakla yaralandı; Gürcü ordusundan ise 60 kişi hayatını kaybetti.¹¹³ Batı Gürcistan'da yer edinemeyen halifelik Kartli'ye yerleşebildi. İslam'ın kısmen daha uzun süren bu ikinci dönemi bu yıllarda başlamıştı. Doğu Gürcistan'daki şehirlerde Tiflis, Rustavi, Dmanisi gibi yerlerde İslam askerleri bulunmaktaydı. Kartli'nin tamamen fethedilmesinden sonra hilafet Emir olarak nitelendirdikleri kişiyi ülkenin başına atadılar. Kartli Emiri ülkeyi Tiflis'ten yönettiği için bu bölgeye Tiflis Emirliği deniliyordu.¹¹⁴

1.8. Araplara Karşı Mücadele ve Kafkasya Birliği

Gürcistan'ın birleşme süreci, uzun ve zorlu bir mücadele sonrası ortaya çıkmıştır. 8. ve 9. yüzyıllarda ülke topraklarında birbirinden bağımsız siyasi birimler bulunmaktaydı. Bu durum, merkezi bir yönetim altında birleşmeyi engellemiş; her beyliğin kendi otoritesini korumak için mücadele etmesine yol açmıştır. Beylikler arasındaki çatışmalar birbirlerinin topraklarını kontrol altına alma amacıyla gerçekleşmiştir. Bu mücadeleler sırasında bazı liderler hayatını kaybetmiş, rakip ailelerin etkisi azaltılmıştır. Kartli bölgesi, Gürcistan'ın siyasi ve askerî merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Tüm bu savaşlar, bu bölgenin kontrolünü ele geçirmek amacıyla yürütülmüştür.¹¹⁵ Birleşik Gürcistan'ın feodal monarşisi, Batı Gürcistan'daki

¹¹³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 205.

¹¹⁴ Şengelîa, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 100.

¹¹⁵ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/513.

Abhazya Krallarının otoritesi ile bütünleşerek ülkenin siyasi yapısını derinden etkilemiştir.¹¹⁶

8. yüzyılda, Arapların Gürcistan üzerindeki baskısı giderek artmış ve bu durum halkın yoğun bir direniş göstermesine neden olmuştur. Kartli bölgesinde peş peşe ayaklanmalar yaşanmış, Araplar bu halk hareketlerini bastırmak için ek askerî birlikler göndermek zorunda kalmıştır. Halife Abdulmelik (685-705) döneminde, Araplar İslam'ın sınırlarını genişletmek için hızlı bir yayılma politikası izlemiş ve 7. yüzyılın sonunda Kartli'de kalıcı bir güç kurmayı başarmışlardır.¹¹⁷ İvane Cavahişvili'ye göre, Araplar Kartli'ye ilk kez 643-645 yıllarında girmişlerdir.¹¹⁸ Ve Araplar 657 yılından itibaren Gürcistan'ın doğusunu yönetmeye başlamışlardır. Ancak, 736 yılında daha sonra halife olacak olan Mervan (II. Mervan), Gürcistan'a büyük bir sefere çıkmış ve Kafkasya'da geniş çaplı bir işgal gerçekleştirmiştir. Kartlis Tskhovreba'ya göre, Mervan Derbent'den Abhazeti'ye değin baştan sona Kafkasya'yı işgal etti. Buradaki kale ve surların çoğunu yakıp yıkıp yerle bir etti. Egrisi'nin üç katlı surla çevrili başkenti Tskhe-Goji'yi, Abhazeti başkenti Shumi (Sohumi)'yi, Kartli'yi, Ermenistan'ı ve Albanya'yı yerle bir etti. Buralarda taş üzerine taş kalmadığı gibi, insan ve hayvanlar için yiyecek içecek şey dahi bırakılmadı.¹¹⁹ Buna rağmen, Gürcü aristokrasisi ve halk Araplara karşı direnişlerini sürdürmeye devam etti. Mervan'ın saldırılarının Gürcü halkı üzerinde bıraktığı etki o kadar derindiki, Gürcü tarihçileri bu seferi Gürcistan'ın ilk büyük Arap işgali olarak nitelendirdiler.¹²⁰ Araplar, Gürcistan'a düzenledikleri seferin ardından Tiflis şehrini ele geçirerek buraya kendi emirlerini atamışlardır. Bu emîrler aracılığıyla Tiflis halkından vergi adı altında haraç toplanmaya başlanmıştır. Araplar, Tiflis ile birlikte Doğu Gürcistan'ın Dmanis, Rustavi ve Hunani gibi şehirlerine de askerî garnizonlar yerleştirmiştir. Bu garnizonların ve Tiflis'in komutasından sorumlu olan en üst askerî ve idarî otorite Tiflis Emirliği olmuştur.¹²¹

¹¹⁶ İlia Anteleva, *Sakartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Mmartveloba XI-XIII Saukunebsi* (Tbilisi: Metsniereba, 1983), 6.

¹¹⁷ *Sakartvelos Saistorio Narkveebi*, 2/288.

¹¹⁸ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/73.

¹¹⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 1/186; *Kartveli Eris İstoria*, 2/78; Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 115; Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 24.

¹²⁰ Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 24; *Sakartvelos Saistorio Narkveebi*, 2/290.

¹²¹ Ayşe Ayçiçek, Abdurrahman Seçkin, "Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 7, sy. 13 (2021), s. 265-274.

8. yüzyılda, Arapların Gürcistan'daki işgali hız kesmiş, yerel halk ve feodal beyler arasında direnişler artmaya başlamıştır.¹²² Kartli eristavlığı lağvedilmiş ve Gürcü aristokrasisinin büyük bir kısmı tasfiye edilmiştir. Bu dönemde eristavilerin görevi, Araplar için halktan vergiler toplamak ve gerek görüldüğü zaman Araplara yardım için Gürcü asker toplamaktır.¹²³ Eristavi makamı değerini ve önemini büyük ölçüde yitirmeye başlamıştı.

Eristavi makamının kaldırılması teşebbüsü ve Gürcü feodal aristokratlarının yok edilmesi, Arap karşıtı mücadelenin ulusal karakter kazanmasıyla sonuçlanmıştır.¹²⁴ Gürcistan 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi olarak yükselmeye başladı. Bu hareket elbette Arapların giderek zayıflamaya başlamasıyla gerçekleşti. Ülkenin her yerinde yeniden canlanma birdenbire olmadı. Bazıları daha erken yumuşamaya başlarken diğerleri siyasi koşullar nedeniyle gerçekleşemedi. Bu nedenle, uyanmış Gürcistan'ın tüm parçalarının eşit çaba göstermesi ve tüm Gürcü Krallığını sağlam bir şekilde kurabilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Gürcistan'ın yenilenme ve birleşme dönemi 9. yüzyıldan itibaren başlamıştır.¹²⁵ Gürcistan'daki Arap nüfuzu giderek daraldı ve sonunda zayıflamış Tiflis Emirliği, sınırlara kadar geldi. 9. yüzyılın ikinci yarısında bile Ermenistan ve Kafkasya Albanyası bir dereceye kadar Arapların gücünü tanıdı. Bu iki ülkede işgalcilere destek veren çok daha büyük Arap ve genel olarak Müslüman nüfus vardı. O zamana kadar Araplar tarafından Gürcistan'da yalnızca Tiflis Emirliği oluşturulmuştu, Ermenistan'da ve Albanyada ise birkaç emirlik bulunuyordu.

Yavaş yavaş Tiflis emirleri, Müslüman hegemonyasından kurtulmaya başladılar. Dolayısıyla 8. yüzyılın sonlarında Gürcistan'ın toprakları dört parçaya ayrılmıştı. Tiflis'in çevresi ile Gürcistan'ın kalbi olan Kartli'nin güney kısmı, Arap emiri Şuabi'nin oğlu Ali b. Şuabi'ye aitti. Gürcistan'ın doğu kısmı, Kaheti'nin başkanının elindeydi. Batı ikiye bölünmüştü; kuzey kısmı Abhaz kralına, güney kısmı ise Davit Kurapalat'a (990-100) aitti.¹²⁶ Tao'nun (şimdiki Erzurum'un: Şenkaya, Oltu, Tortum, Narman ve Artvin'in Yusufeli ilçelerini içerisine alan bölge) prensi olan Davit,

¹²² Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 118-119.

¹²³ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/87; Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 114-115.

¹²⁴ Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 27.

¹²⁵ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2 (Tbilisi), 90.

¹²⁶ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2 (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1983), 92-93.

Artvin'den Ksan'a¹²⁷ kadar olan toprakları hâkimiyeti altına almıştı. Hatta Ermeni tarihçiye göre Davit Kurapalat, Ermenistan'ın Marzpan'ı¹²⁸ olmuş ve 17 yıl boyunca yönetimi elinde tutmuştur.¹²⁹ Davit, güçlü iradeye sahip, cesur bir savaşçı, çok bilgili ve ileri görüşlü bir kraldı. Sürekli olarak sınırlarını genişletmeye çalışmış, uygun koşullar oluştuğunda Müslüman emirlerini bölgeden çıkarmak için harekete geçmiştir.¹³⁰ Davit, güçlü bir adam, dünya inşacısı, çok saygıdeğer, zayıfı seven, tam anlamıyla barışın tanımıydı.¹³¹ Ancak Davit, feodal soyluların çıkarlarına ters düşen kararlar aldığı için ve Gürcistan'ı birleştirme amacıyla Bagrat'ı Kartli kralı ilan ettiği için zehirlenerek öldürülmüştür. Aristakes, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Nedenlerini bilmiyorum ama batı ordusu ve soylular çarpıştı ve soyluların en saygın otuzu hemen orada düştü. Bu onlara nedensiz ya da boşuna gelmemişti. Çünkü onlar, ayin töreninde içeceğe zehir karıştırmış ve içmesi için Davit'e vererek bu saygı değer adamın ölmesine neden olmuşlardı. Bunun nedeni, ondan bıkmış olmaları ve onlara daha önce verdiği vaatleri dikkate almamasıydı.”¹³²

Bu dönemde Gürcü topraklarının birleşmesi fikri, siyasi istikrarsızlık nedeniyle hayata geçirilememiştir. Doğu ve Batı Gürcistan arasında bir birleşme eğilimi 5. yüzyılın ikinci yarısında (Vahtang Gorgosali'nin saltanatı) ve 7. ve 8. yüzyıllarda belirginleşmiş olsa da Gürcistan'ın tam anlamıyla birleşmesi için uygun koşullar henüz oluşmamıştı.¹³³ Gürcü topraklarını birleştirme sürecinin ilk aşamalarında, III. Bagrat'ın (960-1014) otoritesi açısından en kritik bölge Şida Kartli (İç Kartli) idi. Ancak bu topraklar, Bagrat'ın Gürcistan'da yönetimi ele geçirmesini istemeyen güçlü aznauriler (soylular) tarafından kontrol ediliyordu. 980 yılında Bagrat, Batı Gürcistan'dan Kartli'ye geçerek ve feodal beylerle savaşta zafer kazanan Bagrat, itaatsiz beyleri kendisine tabi kıldı ve böylece Kartli'de feodal yönetimi sona erdirdi. Daha sonra sadık eristavi'leri göreve getirerek merkezi

¹²⁷ Güney Osetya'daki Büyük Kafkasya Sıradağlarının güney yamaçlarında doğan ve Kura Nehri'ne akan, Merkez Gürcistan'daki küçük bir nehirdir.

¹²⁸ “Marzpan” (ya da “marzban”) terimi, özellikle Sasanîler döneminde kullanılan bir unvandır ve sınır bölgelerini yöneten vali ya da askerî valileri ifade eder. Bu unvan, Farsça kökenlidir ve “sınır koruyucusu” anlamına gelir. Marzpanlar genellikle stratejik öneme sahip eyaletlerin başındaydılar ve hem sivil hem askerî yetkilere sahiptiler.

¹²⁹ Kirakos Ganjakets'i, *History of the Armenians*, çev. Robert Bedrosian (New York, 1986), 27.

¹³⁰ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/124.

¹³¹ Aristakes Lastiverts, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, çev. İlhan Aslan (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2019), 12.

¹³² Lastiverts, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, 13.

¹³³ Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 29.

otoritesini sağlamlaştırdı.¹³⁴ 1008 yılında Kral Gürgen'in (994-1008) ölümünün ardından Tao- Klarçeti (Şavşat, Ardanuç, Artvin ve Borçka) bölgeleri de Bagrat'a bağlandı ve ona 'Abhaz ve Kartveli Kralı' unvanı verildi. Bundan sonra Bagrat, Kaheti Hereti bölgesine yönelerek burada iki yıl boyunca faaliyetlerde bulundu ve bölgeyi tam anlamıyla Gürcistan Krallığı'na kattı.¹³⁵ Gürcü kroniklerine göre bu süreçte Bagrat, kuvvetli bir ordunun başında sefere çıkıp Kartli'ye geçti. Kahetlilere haber göndererek kaleleri teslim etmelerini istedi. O dönemin Kaheti psikoposu Davit, kaleleri savaşmadan teslim etmek istemediğini belirterek şöyle dedi: "Bu mevkileri istiyorsan bu işi aramızda kuvvet ve silah halledecektir." Bu sözlerle öfkelenen Bagrat, ordularını hızla toplayarak sefere çıktı. Yukarı Kartli ordusunun başına geçti. Trialeti'yi¹³⁶ aşarak Mtskheta köprüsünü geçti. Kral Bagrat'ın ordusunun büyüklüğü karşısında Kaheti lideri Davit direnemedi ve geri çekildi.¹³⁷

Kral Bagrat'ın hedefi Kaheti-Hereti'di ancak Gence emri Fadlun¹³⁸ tarafından Kahet-Hereti topraklarına bir saldırı düzenlendi. Kartlis Tskhovreba'da geçen bilgilere göre, Gence emiri Fadlun, Kaheti ve Heret eristavlarının topraklarına sürekli baskınlar düzenliyor, ganimet ve esirler alıyordu. Kral Bagrat, bu duruma öfkelenmişti ve Ermenistan Kralı Gagik'e (989-1020) çağrıda bulunarak ittifak kurdu. İki ordu Zorakert'te¹³⁹ buluşarak Fadlun'a karşı yürüdü. Bagrat, Ran şehrini ele geçirdi. Mancınıklarla¹⁴⁰ Şamkor (Şemkir)¹⁴¹ duvarını yıkarak şehri birkaç gün içinde kuşattı.¹⁴²

¹³⁴ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/122; Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 79-80.

¹³⁵ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/126; Z. Anchabadze, V. Guçua, *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi, Sabjota Sakartvelo*, 3 (Tbilisi: Sabjota Sakartvelo, 1979), 159.

¹³⁶ Merkez Gürcistan'da bulunan dağlık bir bölgedir.

¹³⁷ *Kartlis Tskhovreba*, 2/23.

¹³⁸ Gence Emiri II. Fadlun, 11. yüzyılda Güney Kafkasya'da hüküm süren Kürt kökenli Şeddadiler hanedanının önemli bir lideridir. bk. Zuhal Erdal, "Ani ve Gence Şeddadileri," Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 14 (2019): 102.

¹³⁹ Zorakert, tarihi Tao-Klarçeti bölgesinde (Gürcülerin ve Ermenilerin Orta Çağ'da çok çekiştiği sınır bölgesi) yer alır.

¹⁴⁰ Sulkhan Sabaya göre, söz konusu olan kelimenin "taş atan ve surları tahrip eden bir makinedir"; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 261.

¹⁴¹ Azerbaycan'ın batısında, Gence'ye yakın bir konumda bulunan tarihi ve idari bir bölgedir.

¹⁴² *Kartlis Tskhovreba*, 2/24.

1.9. III. Bagrat'ın Halefleri ve Gürcistan'ın Birleşme Süreci

Orta çağ savaşlarının ana hedeflerinden biri yeni toprakların ele geçirilmesiydi. Ekonomik gelirin yanı sıra, toprak mülkiyeti de askerî gücün belirlenmesinde temel rol oynamaktaydı. Toprak sahibi, elinde ne kadar geniş arazi bulunduruyorsa o kadar büyük bir ordu oluşturabilmekteydi. Bu durum hem iç savaşların hem de dış çatışmaların ana motivasyonu olarak değerlendirilmekteydi. Feodal devletlerde, büyük toprak sahipleri arasındaki mücadele, toprağın tekelleştirilmesine yönelik çalışmalara neden olmuş; coğrafi konum veya feodal ilişkilerin özellikleri ne olursa olsun, benzer bir sistem gözlemlenmiştir. Örneğin, Büyük Selçuklu sultanları kendisine bağlı atabekleri ve emirleri, merkezi otoriteyi güçlendirmek için denetimleri altına almış ve bu hususta düzenlemeler yapmışlardır, Avrupalı hükümdarlar düklerin ve kontların bağımsızlığını kısıtlamaya yönelik benzer stratejiler uygulamışlardır. Bu tablo 11. yüzyılda Gürcistan'da kendini göstermiştir. Örneğin, III. Bagrat, birleşik Gürcistan'ın kralı olarak, feodal beylere karşı derhal harekete geçerek, ana toprakları merkezi kraliyet otoritesi altında toplamaya başlamıştır.¹⁴³ III. Bagrat'ın halefi I. Giorgi döneminde (1014-1027), Kaheti Hereti bölgesi Gürcü soylular tarafından ele geçirildi ve Gürcistan topraklarını birleştirme açısından ülke başarısız oldu. Gürcü kroniklerine göre, I. Giorgi henüz 18 yaşındayken tahta geçmiş ve bu dönemde Kahet-Hereti bölgesinde isyan patlak vermiştir. Kroniklerde şu ifadeler yer almaktadır:

“Lanetlenmiş aznauriler kendilerini eristavi ilan ettiler. Giorgi'nin hükümdarlığının yedinci yılında, Bizans İmparatoru Basileios tüm Bizans ordusunu ve birçok yabancı askerî toplayarak Gürcistan'a karşı sefere çıktı. Kral Giorgi, sayıca az bir ordunun başında savaş meydanına ilerledi. İki ordu, Pasin bölgesinde karşı karşıya geldi ve savaş düzenine geçti.”¹⁴⁴

Ancak Giorgi, uygun anı kollayarak Oltis¹⁴⁵ şehrine yöneldi ve askerlerine Bizans'a ait mülkleri ateşe vermelerini ve mallarını yağmalamalarını emretti, ancak kimseye zarar verilmemesini istedi. Bu gelişmeler karşısında büyük bir öfkeye kapılan İmparator Basileios tüm ordusuyla birlikte Giorgi'nin üzerine yürüdü. İki taraf, küçük bir gölün yakınında karşılaştı ve korkunç bir savaş başladı. Kroniğin tarifine göre, Kılıçların parıltıları ve miğferlerin ısıltısı, sanki ateşten kıvılcımlar saçıyordu.

¹⁴³ Soso Margişvili, *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi* (2008), 39-40.

¹⁴⁴ *Kartlis Tskhovreba*, 2/27-28.

¹⁴⁵ Oltis, günümüzde Türkiye'nin Erzurum iline bağlı Oltu ilçesi ve çevresidir.

Çarpışmaların şiddetinden savaş alanı adeta alev almış gibiydi.¹⁴⁶ Savaşın ilerleyen saatlerinde Giorgi'nin askerleri yorgun düşerek geri çekildi ve Bizans ordusu Gürcistan birliklerini kovalayarak birçok askerî öldürdü. Bizanslılar, Ardahan'a ilerleyerek bölgeyi yağmaladılar ve ele geçirdikleri insanları esir aldılar.¹⁴⁷ Bu yenilginin ardından, Giorgi ikinci kez Bizanslılarla bir araya geldi ve kaçınılmaz olarak bir barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı. Gürcü tarihçisi İvane Cavahişvili, bu anlaşmanın 1023-1024 yıllarında gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁴⁸ I. Giorgi 16 Ağustos 1027'de hayatını kaybetti ve naaşı Kutais'deki kiliseye defnedildi. Giorgi'nin dört çocuğu vardı: Bagrat, Demetre, Gurandught. Giorgi'nin ölümünün ardından, henüz dokuz yaşındaki oğlu IV. Bagrat (1027-1072) Gürcistan'da kral ilan edilmiştir.¹⁴⁹ Giorgi'nin ardından tahta geçen IV. Bagrat döneminin ilk yıllarında Gürcistan, artan dış tehditler nedeniyle oldukça zor bir sürece girmiştir. 1028 yılında Bizans İmparatorluğu, büyük bir orduyla Gürcistan'a saldırmış ve Trialeti bölgesine kadar ilerlemiştir. Bu saldırılara karşı direniş gösteren Kldekari Eristavisi Liparit Bağvaşi, bölgeyi savunmayı başararak Bizans kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlamıştır. Ancak Bizans birlikleri, geri çekilmek yerine Tao bölgesine yerleşerek buradan Klarceti ve Şavşat bölgelerine yönelik yeni akınlar düzenlemiştir. Söz konusu çatışmalar sırasında Gürcü soyluları ikiye ayrılmıştır: bir kısmı Bizans'ın yanında saf tutarken, bir kısmı IV. Bagrat'ın etrafında toplanmıştır. Bu süreçte özellikle Piskopos Mtbevari Saba (Tbeti, Şavşat) ile Ardanuç Eristavisi İovane gibi şahsiyetler, gösterdikleri kahramanca direniş ile ön plana çıkmışlardır.¹⁵⁰ Daha sonra IV. Bagrat, Kaheti'nin alınması için savaşımaya başladı. 1060 yılı civarında Kaheti-Hereti'nin büyük bir kısmını topraklarına katmayı başarmıştı. Ancak, bölgedeki iç karışıklıklar ve yerel feodal beylerin direnişi nedeniyle kesin bir zafer elde edemiyordu.¹⁵¹ Bagrat, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve Gürcü Krallığı'nın sınırlarını genişletmek amacıyla Kaheti üzerindeki askerî baskısını artırdı. Kaheti'nin yerel yöneticileri, Bagrat'ın ilerleyişine karşı direnmeye sürdürseler de Gürcü ordusu, stratejik kaleleri ele

¹⁴⁶ Lastivertsi, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, 19.

¹⁴⁷ *Kartlis Tskhovreba*, 2/28.

¹⁴⁸ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/131.

¹⁴⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 2/31.

¹⁵⁰ Şengelîa, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 127.

¹⁵¹ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/161.

geçirerek bölgedeki hâkimiyetini pekiştirdi. Bu süreçte Büyük Selçuklu akınları da Gürcistan üzerindeki baskıyı artırıyordu. 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Selçuklu liderlerinden Çağrı Bey tarafından düzenlenen Gürcistan akınları, hem siyasi hem de askerî anlamda önemli sonuçlar doğurmuştur. Selçukluların Horasan bölgesinde giderek güç kazandığı bu dönemde, batıya yönelik ilk ciddi keşif hareketlerinden biri 1018 yılında gerçekleştirilmiştir. Çağrı Bey, yaklaşık 3.000 kişilik bir Türkmen kuvvetiyle Horasan'dan yola çıkarak Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Bizans sınırlarına kadar ilerlemiştir. Bu seferin temel amacı, hem Anadolu ve Kafkasya'daki jeopolitik koşulları tanımak hem de Türkmenler için yeni yurtlar aramaktır. Gürcistan topraklarına giren Çağrı Bey'in ordusu, Gürcü komutan Liparit'in kuvvetleriyle karşılaşmış, ancak ciddi bir direnişle karşılaşılmamıştır. Ardından Divin'in güneyindeki Nig bölgesine yürüyen Selçuklu kuvvetleri, burada Bizans'a bağlı Beçni kalesinin komutanı Vasak Pahlavuni'nin ordusunu bozguna uğratmıştır.¹⁵² Bu zafer, Selçuklu ordusunun bölgeye dair askerî kapasitesini ve moral üstünlüğünü artırmıştır. Bagrat, hem Kaheti'yi kontrol altına almak hem de Büyük Selçuklu tehdidine karşı savunma hatlarını güçlendirmek zorundaydı. Kartli'nin Büyük Selçuklular tarafından işgal edildiğini öğrenen Kral, geri dönmek zorunda kaldı ve Tiflis'e yöneldi. Gürcistan Krallığı'nın bir çatı altında birleşmesi için Tiflis'i krallığa bağlamak amacıyla harekete geçti. Bu amaçla, 1032 yılında Kral, Tiflis Emiri'ne karşı bir sefer düzenledi.¹⁵³ Eristavi Liparit Bağvaşi¹⁵⁴ ve Kartli eristavi İvane Abasasdze, Tiflis Emiri Cafer'i kandırarak Mukhatgverdi'ye¹⁵⁵ getirip yakaladılar ve kaleye kapattılar. Bu bilgileri Ganakhleba adlı köyde bulunan kilise duvarındaki yazı doğrulamaktadır: (1032 yılı) “Tanrının merhameti ile bu kilisenin inşaatı bana Tevdore'ye nasip oldu. Eristav liparit tarafından Emir'in yakalandığı sene bu kiliseyi Bagrat ve Liparit adına inşa etmeye başladım.”¹⁵⁶ Kilise duvarındaki bu yazıdan

¹⁵² Abdullah Kaya, “Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme,” EKEV Akademi Dergisi 59 (2014): ss. 219–221.

¹⁵³ Cavahışvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/135.

¹⁵⁴ Liparit Bağvaşi, 11. yüzyılda Gürcistan'da önemli bir soylu ve askerî liderdi. Bağvaşi ailesi, Gürcistan'ın aristokratik sınıfından geliyordu ve Liparit, özellikle Bagrat IV'ün hükümetinde önemli bir rol oynamıştır.

¹⁵⁵ Gürcistan'ın Tiflis bölgesinde yer alan bir köydür.

¹⁵⁶ (1032) მ(ო)წყ(ალე)ბ(ო)თა ღ(მ)რთისათა, მე, თ(ე)ვდორე ღ(ირს) (ვიქმენ | აღმ(ე)ნ(ებ)ად წ(მიდის)ა ს(ა)ყ(დ)რ(ი)ს(ა), ად(ი)დ(ე)ნ ღ(მერთმ)ან, ბ(ა)გ(რა)ტ | მ(ე)ფ(ი)სა ს(ა)ლ(ო)ც(ველად), და შ(ე)მდ(გომა)დ ლ(ი)პ(არი)ტ ერისთავთა ერისთავისა. მ(ა)ს ქ(ა)მს(ა) დ(ა)იღვა || ბალ(აჰვარი, ოდ(ე)ს შ(ე)იპყრ(ა) ლ(ი)პ(არი)ტ ერისთავთა

eristaviler Liparit ve İvane'nin Emîr Cafer'i 1032 yılında ele geçirdiği anlaşıyor.¹⁵⁷ Dönemin sikkelerinin ön yüzünde bakire Meryem ve Yunanca bir yazı, arka yüzünde ise Gürcüce baş harfler vardı. Ancak Arapça herhangi bir yazı bulunmuyordu. Harflerin şekillerinin düzgün olmaması, darphanede Arap ustaların çalıştığını ihtimalini akla getirmektedir. Bu dönemde Gürcistan'da dinsel ve kültürel dönüşümler hız kazanmış, Bizans ile olan ilişkiler yeniden şekillenmeye başlamıştı. Bagrat'ın merkezi otoriteyi güçlendirme çabaları, hem politik hem de dini alanda etkisini gösteriyordu. Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin gücü artarken, İslami etkiler zayıflamaya başlamıştı.¹⁵⁸

Şöyleki, eristavi Liparit, Tiflis'i ele geçirme düşüncesini değiştirmemiş ve bu olayın üzerinden kısa bir süre sonra Kral Bagrat'a şehri ele geçirmesini tavsiye etmiştir. Teklifi kabul eden IV. Bagrat, Kaheti krallığını da bu sefere katılmaya davet etmiştir. Tiflis kuşatması sırasında Tiflis halkı, büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır. Matiane Kartlisa'ya göre o dönemde, "Eşek etinin bir kilosu beş yüz dirheme satılıyordu."¹⁵⁹ Tiflis Emiri Cafer, mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu görerek, yardım istemek amacıyla Müslüman hükümdarlara mektuplar yollamış ancak beklediği desteği alamamıştır. Açlığa ve zor şartlara daha fazla dayanamayan Tiflis halkı, şehri Bagrat'a teslim etmeyi karar verdi. Çaresiz duruma düşen emir halkın kararını duyunca kaçmak için hazırlık yaptı. Kuşatma sırasında Gürcü ordusu Orbeti'yi¹⁶⁰ ele geçirmiştir. Ancak, zafere çok yaklaşan Gürcü ordusu, Kralın emriyle Tiflis'in muhasarasını aniden kaldırdı. Bagrat'ın Liparit Bağvaşi'den gizlice Tiflis kuşatmasını kaldırması, kötü sonuçlara yol açtı.¹⁶¹ Gürcistan krallığı'nın bazı didebulileri (büyük

გ(ო)ბთავი(ს)ი ს(ი)მ(ი)ონ(ს)ი. V. Silogava, "Kvemo Kartlis Tsartserebi, Zogadi Mimohilva (Kvemo Kartli'nin Yazıtları), Krebuli Dmanisi, II, Tbilisi, 2000, 242; Ketevan Kobuladze, *Türk-Gürcü Münasebetleri: XI.-XIII. Yüzyıllar Arası Gürcü Kaynaklarına Göre* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023) 43.

¹⁵⁷ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri*, Tomı II (Tbilisi: Akhali İvioni, 2011), 34; İvane Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, Tomı II, 135; Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 83; Mariam Lordkipanidze, *Essays on Georgian History* (Tbilisi: Metsniereba, 1994), 83.

¹⁵⁸ Rayfield, *The Making of the Georgian Nation*, 34.

¹⁵⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 2/34-35.

¹⁶⁰ Orbeti, Gürcistan'ın doğusunda, iç kartli bölgesinde bulunan küçük ve eski bir yerleşimdir.

¹⁶¹ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri*, Tomı II (Tbilisi: Akhali İvioni, 2011), 35; İvane Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2, 136.

efendi)¹⁶² Bağvaşi ailesinin otoritesinden rahatsızdı bu nedenle Tiflis kuşatması sırasında Liparit ile Bagrat'ın arasını açmayı başardılar. Krallıkta önceden gizli şekilde süren çatışmalar, Liparit'in kraldan uzaklaşmasıyla beraber askerî mücadeleye dönüşmüştü. Böylece 1040'lı yıllardan itibaren ülkede kraliyet ve feodal beyler arasında uzun süren ve kanlı bir çatışma başladı. Yaklaşık yirmi sene süren bu çatışmalar ülkenin gelişmesini önemli ölçüde engellemiştir.¹⁶³ 1041 yılında taraflar geçici bir barış anlaşmasına varmış, ancak bu barış uzun soluklu olmamıştır. 1045 yılında Liparit Bağvaşi Bizanslıların safına geçerek, IV. Bagrat'ın Ermeni Krallığı'nı kaybetmesine neden olmuştur. Gürcistan Krallığı, Vikingler ile temasa geçmiştir. Gürcüler, Vikingler hakkında bilgiyi büyük olasılıkla Bizanslılardan öğrenmişlerdi. Bu dönemde, Gürcistan'ın Vikingler ile bağlantıları Slav dünyasıyla olan kültürel ve ekonomik ilişkiler sayesinde güçlenmişti. Bu sayede Gürcüler, İskandinav savaşçıların cesaretleri ve savaş teknikleri hakkında doğrudan bilgi sahibi olabilmişlerdi Bu gelişmeler, 11. yüzyılın ortalarında IV. Bagrat'ın, Liparit'e karşı savaşta Vikingleri paralı asker olarak kullanmasına sebep olmuştu.¹⁶⁴

Kartlis Tskhovreba'ya göre, IV. Bagrat, 3.000 Varangian savaşçısını Gürcistan'a davet etti. Bu birlik, Rion Nehri'nin¹⁶⁵ ağzında, Baş¹⁶⁶ köyü yakınlarına çıkarma yaptı. Ancak kral, savaşa yalnızca 700 kişilik bir Varangian grubunu götürdü. Ordusuna katılan bu askerlerle birlikte, Bagrat'ın kuvvetleri düşmanla karşı karşıya geldi. Ancak düşman beklenenden daha güçlüydü. Bunun üzerine Meshkler

¹⁶² Gürcistan Orta Çağ tarihi boyunca didebulebi (დიდებულები) çoğul haliyle, genellikle krallara hizmet eden, geniş topraklara sahip, askerî ve idarî görevler üstlenen soylular sınıfını ifade ederdi. Bu sınıf, Gürcü feodal yapısında önemli bir yer tutardı.

¹⁶³ Caba Samuşia, *Bagrat IV-sa da Liparit Bağvaşis Komfliktis Gamotsvevi Mizezebiis Şesaxebs, Saistorio Sazogadoeba Afxazetis Organizacia Saistorio Ziebandi*, 8-9 (Tbilisi, 2006), 128.

¹⁶⁴ Caba Samuşia, "Vikings' Involvement in the Civil War (1046) in Georgia," *Pro Georgia* (Tbilisi, 2013), t. 23, 55-63.

¹⁶⁵ Rioni Nehri, Batı Gürcistan'ın en büyük ve en önemli akarsuyudur. Kaynağını Büyük Kafkas Sıradağları'nın bir parçası olan Raça bölgesindeki Pasi Dağı'ndan alır ve batıya doğru ilerleyerek Poti şehrinden Karadeniz'e dökülür. Nehir, yaklaşık 327 km uzunluğa ve 13.400 km²'lik bir havza alanına sahiptir. Gürcistan'ın tarihi gelişimi boyunca Rioni vadisi, tarım, ticaret ve ulaşım açısından stratejik bir rol oynamış; özellikle Antik Kolkheti Krallığı döneminde, bu nehir üzerinden yapılan ticaret faaliyetleriyle bölgenin zenginliğine katkı sağlamıştır. Erdoğan Şenol, *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü / ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი*, 391.

¹⁶⁶ Baş, Gürcistan'da, Rioni Nehri'nin (Gürcüce: რიონი) Karadeniz'e döküldüğü yerde, yani ülkenin batısında, Samegrelo bölgesine yakın bir yerdedir.

(Meshiler)¹⁶⁷ de meydana çıkararak Sasireti¹⁶⁸ ormanında savaşa katıldı. Çatışma sırasında Gürcü ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Diğer soylular daha fazla dayanamayarak esir düştü. Liparit ise esirlerine iyi davrandı, onlara yiyecek ikram etti ve ardından Doğu Gürcistan'dan serbestçe çekilmelerine izin verdi.¹⁶⁹ Vikingler daha sonra Karadeniz'i geçerek, IV. Bagratın payitahtı olan yere Kutais'e geçtiler. Kral, 1047 senesinde asıl ordu ve Vikinglerle beraber Abhazya'dan tekrar liparitin üzerine yürüdü ancak bir kez daha yenilerek Batı Gürcistan'a sığındı. Savaş esnasında Gürcü birliklerin yenilmesi Vikinglerin savaş meydanını terk etmesine sebep olmuştu.¹⁷⁰ Mevsim koşullarının sert olması nedeniyle Bagrat Kartli'ye çekildi. Bu çatışma sırasında, Liparit, Bizans İmparatorluğu'ndan askeri ve nakdî destek aldı. Ayrıca imparatora sığınmış olan Bagrat'ın üvey kardeşi Demetre krala karşı çıktı ve Prens Demetre'nin siyaset sahnesine çıkmasıyla, Güney Gürcistan'da Kaheti soyluları ve Ermeni Kral Davit de Liparit'in tarafına geçtiler. İki taraf arasındaki çatışma uzun süre devam etti. Ancak bu süreçte Prens Demetre hayatını kaybetti. Kral Bagrat, Liparit Bağvaşi ile olan anlaşmazlığı sonlandırmak için adım attı ve onu ziyarete gitti. Ancak Liparit onunla barışmak istemedi ve kralın geldiğini haber alınca onunla görüşmeden bölgeden uzaklaştı. Bagrat ise Abhazya'ya geri döndü. Taraflar arasında Arki-kalesi'nin¹⁷¹ yakınlarında meydana gelen savaşta Kral Bagrat Liparit tarafından bir kere daha yenilgiye uğratıldı.¹⁷² Büyük Selçuklular, 1048 yılında Doğu Anadolu bölgesine yönelik akınlarını artırarak Bizans sınırlarına kadar ilerlemişlerdi. Bu dönemde Gürcistan ve çevre bölgelerdeki siyasi dengeler de Selçukluların faaliyetlerinden önemli ölçüde etkilenmişti. Bunun neticesinde, bölgedeki beylikler yerel beylikler ve Bizans arasında yeni ittifaklar oluştu.

¹⁶⁷ Meshkler (Gürcüce: მესხე, meskhebi), bugünkü Gürcistan'ın güneybatısında yaşayan eski bir Gürcü boyudur.

¹⁶⁸ Sasireti, tarihi İç Kartli bölgesinde, Kaspi çevresinde, doğu Gürcistan'ın merkezinde yer alan bir ormanlık alan ve küçük yerleşimdi.

¹⁶⁹ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri* (Tbilisi: Akhali İvioni, 2011), 37; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 282; Roin Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli, Tamar Mepe* (Tbilisi), 58.

¹⁷⁰ Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 78.

¹⁷¹ Arkistsikhe Kalesi, Gürcistan'ın güneybatısında yer alan Samtskhe-Cavaheti bölgesinin, Ahaltskhe Belediyesi'ne bağlı Qulalisi köyü sınırları içerisinde konumlanmaktadır. Mimari kalıntılar ve tarihî veriler doğrultusunda, kalenin Orta Çağ'a tarihlendiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Arkistsikhe çevresinde Kral IV. Bagrat ile Kldekari Prensi Liparit arasında bir askeri çatışma yaşanmıştır.

¹⁷² Cavahışvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/142-143.

Tuğrul Bey, 1048 yılında Anadolu’da fetihler yapmak üzere Azerbaycan’ın Büyük Selçuklu valisi İbrahim Yınal ile Kutalmış’ın komutasındaki ordusunu bölgeye gönderdi.¹⁷³ Matiane Kartlisa’ya göre, “Sultan Bahram-Lam (İbrahim Yınal) Pasin memleketinde görüldüğünde, Bizans İmparatoru ordusunu harekete geçirdi. Liparit de çağrıldı ve imparatorun yardımına gelmek üzere Yukarı Kartli’nin bütün askerleriyle birlikte yola çıktı”.¹⁷⁴ Stepanos Orbeliani’nin verdiği bilgilere göre eristavi Liparit, 700 Aznauri, 16.000 piyade ve 10.000 kraliyet askerini sefere çıkartmıştır.¹⁷⁵ Georgios Kedrenos ve diğer Bizans tarihçilerine göre ise Büyük Selçuklular, Bizans’a karşı 100.000 kişilik bir ordu toplamıştı.¹⁷⁶ Urfalı Mateos’un aktardıklarına göre, muharebe tüm gün devam etti ve tarlalar kan gölüne döndü. Halk, kurtuluş çaresi arasa da ölüm kaçınılmazdı. Selçuklular, kılıçlarını kaldırmış oldukları halde şehre hücum ettiler. 150.000 kişi kadar olan halkı kılıçtan geçirdiler.¹⁷⁷ Büyük bir savaş oldu ve Liparit yakalanarak Büyük Selçuklu sultan’ı Tuğrul bey’e götürüldü.¹⁷⁸ Kafesoğlu’na göre, iki ordu, Hasan Kale önlerinde karşılaştı. Korkunç savaş, Bizans ordusunun hezimetıyla neticelendi. Esir edilen on binlerce kişi ve çok sayıda kumandan arasında Gürcü Liparit’te vardı.¹⁷⁹ Ermeni Tarihçi Aristakes ise savaşa dair şu bilgileri aktarmaktadır:

“Aynı yıl cennet’in gazap kapıları ülkemize açıldı. Türkistan’dan sayısız bölükler ilerledi. Atları, kartallar kadar kalabalık; toynakları kaya kadar sertti. İyi kuşanmış yayları gergin, okları keskindi. Basen (Pasin) bölgesine kadar gelerek yirmi dört bölgeyi kılıç ateş ve tutsak almayla yakıp kirlettiler.”¹⁸⁰

IV. Bagrat dönemine ait bir diğer kaynağımızda, Şio-Mğvime Manastırı için Kral IV. Bagrat tarafından yapılan bağış anlatılmaktadır. “Bağış Defteri” belgesinde, manastırın Büyük Selçuklular tarafından soyguna uğrayarak tahrip edilmesi ve bunun

¹⁷³ Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi* (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara, 2000), 85.

¹⁷⁴ Kartlis Tskhovreba, 2/38; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 283.

¹⁷⁵ Stepanos Orbelianis, “Tskhovreba Orbelianta” -s Dzveli Kartuli Targmanebi, yayına haz. ve çev. yapan E. Tsagareişvili, *Utshouri Tskaroebi Sakartvelos Şesaheb*, Tsigni IV (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1978), 33.

¹⁷⁶ Georgios Kedrenos, *Georgika, Bizantieli Mtserlebi Sakartvelos Şesakheb*, 5, çev. Simon Kaukhçişvili (Tbilisi: Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia’nın Yayınları, 1963), 70.

¹⁷⁷ Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi* (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andresyan (Ankara: [Yayınevi Eksik], 2000), 86.

¹⁷⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 283; Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi* ve Papaz Grigor’un Zeyli, 90.

¹⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklular ve Büyük Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 31.

¹⁸⁰ Lastivertsi, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu’nun Fethi*, 51.

üzerine IV. Bagrat'ın zararı kapatmak amacıyla manastıra bağışta bulunduğu ifade edilmektedir. Adı geçen belgede, Burtsui Haçı olarak bilinen yer, tüm sınırlarıyla birlikte dağları, ovaları, suları, ormanları, kayalıkları, değirmeni ve diğer tüm gerekli ve yeterli şeyleriyle tamamen bağışlanmıştır. Bu yerin geliri ve geçişleri (giriş-çıkışı), hiçbir devlet kurumu (kraliyet, askerî, aristokratik, kale yönetimi, maliye, gümrük vb.) tarafından vergilendirilemez. Bu mülk sadece Şio-Mğvime manastırına hizmet etmek üzere bağışlanmış ve tüm dünyevi yükümlülüklerden muaf tutulmuştur.¹⁸¹ Savaşın Selçuklular tarafından kazanılmasıyla, çok değerli hediyelerle Tuğrul bey'in huzuruna çıkan Bizans elçisi isteklerini açıkladı. İmparator, Liparit'in serbest kalması için fidye göndermişti. Ancak Tuğrul Bey, onu hiçbir karşılık beklemeden elçiye teslim etti.¹⁸²

Daha sonraki süreçte, Liparit kuvvetlendi. Bizanslıların hizmetinde olduğu için esir edildi; Bizans memleketine gidip imparatorla görüştü. İmparator kendisine, Bagrat'ın karşı koyamayacağı kadar büyük bir yardımda bulundu. Böylece, Liparit Bağvaşi memleketine, Bizans İmparatorluğu'nun askerleriyle dönmüştü. Liparit, Gürcistan'a en erken 1051'de ya da 1052'de döndü.¹⁸³ Meshi soyluları, 1058 yılında Liparit'i tutuklayıp IV. Bagrat'a teslim ettiler. Liparit ile oğullarının gösterdiği mücadeleye rağmen IV. Bagrat, Liparit'i zorlayarak ona papaz elbisesini giydirdi ve manastıra gönderdi. Kral Bagrat Liparit'in son ricasını kabul ederek Bizans İmparatorluğu'ndan dönen oğlu İvane'yi affetti; ona Argveti¹⁸⁴ ile Kartli'yi verip, 1059 yılında Gürcü ordusuna spasalar (komutan) olarak atadı.¹⁸⁵ Bu zamanlarda Gürcü eristavi'nin dostu Bizans İmparatoru IX. Konstantinos hayatta değildi. Liparit'in tutuklanma sebebine gelecek olursak: Bizans İmparatoriçe Teodora (1055-1056) ve ardından VI. Mihail (1056-1057) kraliyet ailesine karşı olumlu tutum sergilemekteydi.

¹⁸¹“კეცს: ადგილი ზურცუის ჯუარი: ყოვლითა მზღვრითა მისითა: მთითა, ბარითა, წყლითა, ტყითა, კლდითა, წისქულითა და ყოვლითა საკმრითა და უკმრითა, და გაოთავისოფლეთ ყოვლისა შესავლისა და გასავლისაგან: საკელმწიფოსა, საერისთეოსა, სააზნაუროსა, საციხისთეოსა, საკეცს, უფლოსა, საბანჯრისა, საკიდისა, საკომრისა (ანუ საკომრისა) და ყოვლისა უფლისა და გადებოლისა შესავლისა და გამოსავლისაგან, და არა რაი ზედა, უწყინიერ სამსახორებელისა მის წმიდისა ლავრისა მღუიმისა.” T. Jordania, *İstoriuli Sabutebi Şio-Mgvimis Monastrisa da “Dzegli” Vahkhanis Kvabta* (Şio-Mgvime Manastırı'nın Tarih Belgeleri) (Tbilisi, 1896), 3-5.

¹⁸² Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular: Yeni Bir Devrin Başlangıcı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 92.

¹⁸³ ‘Matiane Kartlisa’, *Kartlis Tskhovreba*, 2/38-39.

¹⁸⁴ Argveti, Batı Gürcistan'da, özellikle İmereti bölgesi içinde yer alıyordu.

¹⁸⁵ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/144; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 286.

İşte bu gibi hadiseler, Liparit'in gücünü kaybetmesine neden oldu. Bu fırsatla Liparit, Bagrat tarafından tutuklandı.¹⁸⁶ 1062 yılına gelindiğinde, Gürcistan Kralı IV. Bagrat, Kaheti'nin fethine yönelik harekâtını sürdürmekteydi. Bu süreçte, Tiflis'in önde gelenleri, Büyük Selçuklu tehdidine karşı kenti koruyacak bir hükümdar arayışına girmişlerdi. Bu durum, Kahetlilerin Tiflis'i ele geçirme teşebbüsünde bulunmasına zemin hazırladı. Ancak IV. Bagrat, zamanında müdahalede bulunarak bu girişimi engelledi. Tiflis'in yönetimini üstlenebilecek güçlü bir aday olarak görülen Ani Şeddadîleri'nin¹⁸⁷ Kürt hükümdarı Ebul Asvar, Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir siyaset izlemesine rağmen, Bagrat'ın artan gücünden çekinerek bu teklifi reddetti. Öte yandan, 1058 yılından itibaren Kaheti-Hereti Kralı olan Ahsartan da Tiflis üzerinde hak iddia ediyordu. Ancak IV. Bagrat, diplomatik yollarla Ahsartan'ı kendi safına çekmeyi başardı ve böylece bölgedeki konumunu daha da güçlendirdi.¹⁸⁸ Bagrat, hükümdarlığını kalan 8 yılı Alparslan'la savaşarak geçirdi. Ayrıca 1065 yılında kral, kızı Marta'yı X. Konsantin'in oğlu Michael Doukas ile evlendirerek önemli bir ittifak adımını gerçekleştirdi. Bagrat, daha sonra Kraliçe Borena'nın kardeşi Osetya Kralı Büyük Dorgolel'den yardım istedi; on binlerce Oset atlısı Bagrat'ın Gence'yi yağmalamasına, şehirleri ve kaleleri geri almasına yardım etmek için Daryal Geçidini geçti.¹⁸⁹ Arap tarihçi İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilere göre, "Gürcüler o sene büyük bir kitleyle Buldan üzerine baskın düzenlediler; hatta Gence'ye kadar vardılar. Halkı öldürdüler veya esir ettiler. Bu arada kadınları da esir ettikleri gibi çok miktarda malı da yağmaladılar."¹⁹⁰ Kral IV. Bagrat, Anakopia ve Tiflis'i alamayarak Ani şehrini de hâkimiyet altında tutamadı. 24 Kasım 1072'de IV. Bagrat öldü. Üç hafta sonra ise Okus kıyılarında Alparslan, mahalli bir kale komutanı tarafından bıçaklanarak öldürüldü.¹⁹¹ II. Giorgi on sekiz yaşında rakipsiz bir şekilde tahta sahip oldu. Yanında danışman olarak büyükannesi Kraliçe Mariam ve saygın din adamı Giorgi Mtatsmindeli bulunuyordu. 1073 yılının ilk yarısı sakın geçti. Yeni Büyük Selçuklu Hükümdarı

¹⁸⁶ Samuşia, "Bagrat IV-is Konstantinepolşi Samtsliani Tkveoba da Sakartvelo Bizantiis 1055 Tslis Zavi," s.152.

¹⁸⁷ Arran ve Azerbaycan'da hüküm sürmüş (951-1076) olan Şeddadilerin menşei ve milliyeti hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte bazı tarihçiler Şeddadîleri Kürt asıllı olarak tanımlamaktadır. Bk. Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.53.

¹⁸⁸ Kartlis Tskhovreba, 2/44; Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 86.

¹⁸⁹ Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 89.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 11 (İstanbul, 1987), 262.

¹⁹¹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 295; Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi*, 145; *Sakartvelos Narkveebi*, 3/201.

Melikşah güçlerini toplamaktaydı. Ancak kısa süre sonra Liparit, Svanetya¹⁹² dükü Vardan ile isyan etti. İsyancılar, Kartli'nin bir kısmını işgal etti ve Kutais'yi ele geçirerek kraliyet hazinesini yağmaladı. Giorginin kuvvetleri isyancıları püskürttü; ancak Bağvaş ailesi, bu kez Orbelianiler¹⁹³ ile birlikte isyan etti. Tekrar yenilgiye uğradılar. O yaz, Melikşah, doğudan önce Gence'ye sonra Gürcistan'a saldırdı.¹⁹⁴ 1075 yılında Partskhiside (Tiflisin güneydoğusunda) meydana savaşta, Büyük Selçuklular yenilgiye uğradı. Bu zaferin ardından Giorgi, batıya doğru ilerleyerek Bizans'ın ilhak ettiği toprakları yeniden işgal etti.¹⁹⁵ Savaşlar iki yıl boyunca devam etti; Melikşah önce Tiflis'i ardından Erzurum'u ve Oltisi'yi ele geçirdi. Daha sonra Büyük Selçuklular, 24 Haziran 1080 yılında Kuzey Tao bölgesindeki Kveli kalesini¹⁹⁶ fethedip ülkenin hazine ve mühimmatına el koydular. Giorgi, Abhazya'nın iç bölgelerine ve neredeyse Karadeniz'e kadar ilerlemek zorunda kaldı. Büyük Selçuklular at ve sığır sürülerini getirip yerleşerek Gürcistan'ın ekilebilir topraklarını ve üzüm bağlarını mahvettiler. Tarımın sekteye uğraması dağlık bölgelerde dahi açlığa neden oldu.¹⁹⁷

¹⁹² Svanetya (veya Svaneti), Gürcistan'ın kuzeybatısında yer alan tarihi ve coğrafi bir bölgedir.

¹⁹³ Orbelianlar, kökeni 16. yüzyıla kadar uzanan, Gürcistan'ın güneydoğusunda önemli bir feodal aileydi.

¹⁹⁴ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/154; Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 89.

¹⁹⁵ Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 89.

¹⁹⁶ Kveli kalesi, Orta Çağ dönemine ait bir kale olup, tarihi olarak Güney Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktaydı.

¹⁹⁷ *Kartlis Tskhovreba*, 2/52-53; Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 91; *Kartveli Eris İstoria*, 156.

2. 'DİDİ TURKOKA' (BÜYÜK TÜRK İSTİLASI)

Büyük Selçuklu birlikleri 1030 yılında Kafkasya'da görüldü. İlk akınları yağma amacı taşıyordu; ancak zamanla Türkler, Gürcistan'a komşu topraklara yerleşmeye başladı.¹⁹⁸ 1048 yılında Büyük Selçuklular, Ermenistan'ı işgal etti. O dönemde bağımsız Ermenistan devleti bulunmuyordu; Ermenistan'ın neredeyse tamamı Bizans İmparatorluğu'nun kontrolündeydi. Bizans, Transkafkasya yakınlarında Selçukluları mümkün olduğunca püskürterek bölgedeki hâkimiyetini korumaya çalıştı. Ardından, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi sonrası Büyük Selçuklular, Gürcistan'ı istila etmeye yöneldi.¹⁹⁹ Gürcistan'da o dönemde bu istilalar didi Turkoba (büyük Türk istilası) olarak adlandırılıyordu. 1074 tarihli antlaşma ile Bizans, topraklarının çoğunu Büyük Selçuklulara devrederek Gürcistan'ı zorlu bir fatih karşısında yalnız bırakmış oldu.

Selçuklular, kısa süre içinde İran'ı işgal edip, Ermenistan'ın büyük bölümünü ele geçirdiler. 1065 yılında liderleri Alparslan, Gürcistan'a karşı saldırıya geçti; Cavaleti bölgesinin önemli kentlerinden Ahalkalak'ı ele geçirdi. Sultan Alp Arslan, başarılı geçen ilk seferinin ardından Ani ve çevresinin idaresini, yerel bir hanedan olan Şeddadîlerden Ebü'l-Esvar'a bırakmıştı. Ancak tarih boyunca taht değişiklikleri, rakip devletler açısından bir fırsat olarak görülmüş; aynı durum burada da yaşanmıştır. Nitekim 1067 yılında Ebü'l-Esvar'ın ölümü üzerine yerine oğlu II. Fadl (Fadlûn) geçmiş, bu durumdan faydalanmak isteyen Gürcü Kralı IV. Bagrat harekete geçmiştir. Aynı dönemde Alanlar (Osetler), Kumuklar, Sabirler ve bir grup Hazar Türkü de Arran bölgesine inerek karışıklıklara sebep olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Sultan Alp Arslan, bölgedeki otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla ikinci kez Kafkasya seferine çıkmıştır (Ekim-Kasım 1067). Sultan Alp Arslan'ın gelişiyile birlikte, aralarında altından yapılmış ve meyveleri yakut ile süslenmiş 450 kilogramlık minyatür bir bahçe maketinin de yer aldığı pek çok değerli hediye ile Fadlûn, sultana bağlılığını arz etmiştir. Gence'de huzura çıkan bir diğer yerel hükümdar ise Şirvanşahlar'dan Ferriburz olmuştur. Alp Arslan buradan Şeki-Kaheti bölgesine doğru ilerlemiştir. Ancak bu coğrafya, Selçuklu ordusunun aşına olduğu bir saha değildir.

¹⁹⁸ Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, 98.

¹⁹⁹ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/196-197.

Yoğun ormanlık alanlar, bataklıklar ve sazlıklar hareket kabiliyetini kısıtlamış; aynı zamanda düşman kuvvetlerine gizlenme imkânı tanımıştır. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan, bölgedeki ormanların ateşe verilmesini emretmiş; böylece düşman için sığınak olan alanlar ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte, karşılaşılan kale mimarisi de Selçuklular için büyük bir engel oluşturmuştur. Taş, demir levha ve bakır çivilerle sağlamlaştırılmış olan bu yapılar doğrudan saldırılarla kolayca ele geçirilememiştir. Ancak bu kalelerden birinin yöneticisi olan ve Gürcü asıllı Ahsartan bin Gagik, Sultan Alp Arslan'a itaat etmiş ve kendi rızasıyla Müslüman olmuştur. Alp Arslan, bu karardan memnun kalmış; Ahsartan'ı çeşitli hediyelerle ödüllendirmiştir. Ona İslam'ı öğretecek bir fakih tayin edilmiş ve adına büyük bir ziyafet verilmiştir. Sultanın asıl hedefi olan IV. Bagrat üzerine ilerlenmeye başlandığında, bu sefere özgü olarak Selçuklu askerlerine yağma izni verilmiştir. Bu durum, Sultan Alp Arslan'ın Gürcü kralına olan öfkесinin bir yansımasıdır. İlk etapta Tiflis ve ardından Rustavi ele geçirilmiş, Nizâmülmülk tarafından kuşatılan kale kısa sürede zapt edilmiştir. Direnişin anlamsızlaştığını gören Bagrat, barış istemiş ve Alp Arslan'a bağlılığını bildirerek vergi ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca sultana değerli hediyeler göndermiştir.²⁰⁰ Ancak bu barış uzun sürmemiştir. Kış şartlarının getirdiği zorluklardan faydalanan Bagrat, Selçuklu kuvvetlerine saldırarak ciddi kayıplar verirmiştir. Bu ihanete öfkelenen Alp Arslan, ağır kış koşulları nedeniyle karşılık verememiş ve baharı beklemek zorunda kalmıştır. Baharın gelişiyile birlikte Bagrat da ordusu da kış boyunca önemli zayıat vermiştir. Bu koşullar altında Alp Arslan'a karşı koyamayacağını anlayan Bagrat yeniden barış istemiştir. Ancak artık şartlar değişmiştir. Selçuklu kuvvetleri kısa sürede onun hâkimiyet sahasını kuşatmış, Bagrat ise kaçarak bölgeyi terk etmiştir. Böylece Selçuklu hâkimiyeti yeniden tesis edilmiş, Kafkasya'nın kontrol altına alınması Anadolu'daki fetih hareketleri açısından stratejik bir zemin oluşturmuştur.²⁰¹

Hem feodal beylerin baskısı hem de Türk saldırısı, ülkeyi zor durumda bıraktı. Kroniklere bu durum "Türkler, Gürcistan'ı çekirge gibi istila etti." şeklinde aktarılmaktadır. Kartlis Tskhovreba'da verilen bilgilere göre, Büyük Selçuklular,

²⁰⁰ Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular: Yeni Bir Devrin Başlangıcı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 155-156.

²⁰¹ Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 135.

Kutais, Artanuji (Ardanuç) ve Klarceti bölgelerini istila etmiş ve büyük yıkımlar yapmıştır. İlk olarak bu bölgeleri yakmışlardır. Kış yaklaşıncı, Selçuklu ordusu bölgeden çekilmiş, ancak bahar aylarında tekrar geri gelerek yeniden büyük bir yıkım gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde, Selçuklular bölgeyi kasıp kavurmuş, halk ve yerel yönetimler büyük zararlara uğramıştır.²⁰² İ. Kafesoğlu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Gürcistan'daki fetihleri hakkında, Melikşah'ın komutasındaki Emir Ahmed'in, 1080 yılında Gürcü kralını mağlup edip Kars'ı almasının yanı sıra, Oltu ve Erzurum da dâhil olmak üzere çevre mahalleleri de geri aldığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Emir Ebu Yakub, Emir İsa Böri ve diğer Türkmen reisleri, Kutais'ye kadar olan Acara, Kartli ve Ardauç bölgelerini ele geçirmişti. Ertesi yıl ise, Karadeniz kıyılarına kadar uzanan Çoruh Vadisi'ni fethetmişlerdi.²⁰³

Gürcü halkı, çok ciddi bir tehditle karşı karşıyaydı; bu tehdit Bizans ve Arapların hâkimiyetinden daha farklıydı. Türk göçebe yaşam tarzı, Gürcistan ekonomisini mahvediyordu. Kral Giorgi, bu durumu fark ederek ülkeyi yıkımdan kurtarmak için çözüm aramaya başladı; soyluları davet etti, ardından Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ile görüşmeyi kararlaştırdı.²⁰⁴ Bu cesur bir karar, muhtemelen mevcut şartlar altında alınabilecek tek karardı. Milleti ve vatanı kurtarmak için Kral, Melikşah'ın tüm isteklerini kabul etmek zorundaydı.²⁰⁵

Kartlis Tskhovreba'ya göre, II. Giorgi, Sultan Melikşah tarafından bir oğul gibi karşılanmıştı. Melikşah, kralın tüm isteklerini yerine getirmeye razı oldu. Buna göre Kral Giorgi, sultana haraç vermeyi kabul etti ve bu haraç belli bir süre için toplanarak Büyük Selçuklulara gönderildi.²⁰⁶ Cömert Selçuklu Sultanı, Kaheti-Hereti'yi Giorgi'ye vermeyi planlıyordu, ancak bu bölgelerin önce Kral Ahsartan'dan alınması gerekti. Sultan, Giorgi'ye bu toprakları ele geçirmesi için büyük bir ordu gönderdi. Gürcü Kralı II. Giorgi, Büyük Selçuklu ordusunun başında Kaheti-Hereti'ye girdi. Ancak kuşatma beklenenden uzun sürdü ve Kral, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

²⁰² Kartlis Tskhovreba, 2/52; Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 101; Kartlis Tskhovreba, 2/54-55; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 68.

²⁰³ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 231.

²⁰⁴ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 69.

²⁰⁵ Muşkhelişvili vd. *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/278; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 68.

²⁰⁶ Kartlis Tskhovreba, 2/53-54; Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/279.

Durum daha karmaşık bir hal aldı. Büyük Selçuklu güçlerinin bölgedeki varlığının artmasının ardından, Kaheti Kralı Ahsartan, teslimiyetini bildirmek için Sultan'a başvurdu. Sadakat belirtisi olarak İslam'ı kabul etti. Sultan ise karşılık olarak, Kaheti-Hereti'deki Krallığını sürdürmesine izin verdi.²⁰⁷ Sultan Melikşah'ın 1093'te ölümü, Türk gücünün azalmasına yol açtı. Bu dönemden sonra Gürcüler güçlenmeye başladı.

2.1. Davit Ağmaşenebeli'nin (Kurucu Davit) Tahta Çıkması (1089-1125) ve Askerî Reformları

1070-1080 yılları, Kafkasya halklarının hayatında son derece önemli yıllardı. Büyük Selçuklu işgalleri, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan halkını ağır bir sınava sokmuştu. Bu milletler büyük miktarlarda haraç ödeyerek varlıklarını muhafazaya çalışmışlardı.²⁰⁸ Büyük Selçukluların bölgedeki faaliyetlerini kolaylaştırıcı etkenlerde vardı. Bunlardan en önemlisi Bizans İmparatorluğu'nun Ermenistan'ın iç işlerine müdahalesi ve bunun yıkıcı etkileridir. Bu sebepten mütevellit Ermenistan devlet olma vasfını yitirmiş ve nüfusun önemli bir kısmını sınır dışı edilip, imparatorluğun farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Ayrıca, Ermeni beylikleri (Lore ve Svaneti) Büyük Selçuklulara savaşımadan teslim olup onlara tabi oldu. Böylece, Selçuklu emirlikleri Dvin, Ani ve Şah-i Ermen şeklinde kuruldu; Ermenistan, Büyük Selçuklu saldırılarının ana merkezi haline geldi. 1068'den itibaren, Gence üzerinden Ermenistan ve Gürcistan'a yönelik savaşlar başladı.²⁰⁹

O dönemde Gürcistan, Kafkasya'nın diğer ülkeleri gibi siyasi bir kriz yaşıyordu. Bu krizin çözümü tahta geçen Davit ile sağlanacaktı. Kartlis Tskhovreba'nın "Mepet Mepisa Davitisi" adlı kroniğinde Davit'in tahta çıkışı şu şekilde anlatılmaktadır:

"Bazı kaynaklar, Büyük İskender'i saldırılarının şiddeti, ülkeler arasındaki hızlı hareket kabiliyeti ve üstün stratejik zekâsı nedeniyle "kanatlı bir leopar"a benzetmektedir. Ancak bizim hükümdarımız Davit, gerek eylemlerinde gerekse planlarında ve cesaretinde İskender'i geride bırakacak bir üstünlüğe sahip olarak değerlendirilmiştir. Davit, gözlerine uyku, bedenine dinlenme izni vermemiş; zevk, oburluk, oyun ve boş eğlenceler gibi bedensel hazlara yönelmemiştir. Şeytani ya da bedensel tutkulara, insan zihnini esaret altına alıp iradeyi eylemsizlik ve boşluğa sürükleyen herhangi bir eğilime

²⁰⁷ Kartlis Tskhovreba, 2/53-54; Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 102.

²⁰⁸ Roin Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli, Mepe Tamari* (Tbilisi: Tiflis Üniversitesi Yayınları, 2002), 70-71.

²⁰⁹ Roin Metreveli, *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi* (Tbilisi: Artanuji, 2009), 44.

karşı da mesafeli durmuştur. Tüm dikkatini tanrısal ve ruhsal konulara yöneltmiş, dünyevi hazzardan uzak bir yaşam sürerek manevi ideallerini ön planda tutmuştur.”²¹⁰

11. yüzyılın sonlarında, Gürcistan’ın iç ve dış durumu, kraliyet yetkililerinin kararlı ve etkili önlemler almasını zorunlu kıldı. Gürcüler, Büyük Selçuklulara karşı mücadeleyi en öncelikli görevi olarak görmekteydi. IV. Davit saltanatının ilk yılları, devletin güçlendirilmesi, bölücülüğün önlenmesi, güvenliğin sağlanması, ekonomik düzenin tesis edilmesi ve ordunun yapılandırılması açısından büyük önem taşıyan hazırlık dönemi idi (1089-1104). Bu aşamada, küçük çaplı savaş stratejileri uygulanırken; en önemli askerî başarı, göçebelerin oluşturduğu tehdidin minimuma indirilmesi, en büyük siyasi başarı ise haraç ödemelerinin durdurulmasıydı. Ardından ikinci dönemde, (Kaheti-Hereti’nin birleşmesi, 1104-1120) ülkenin birliğinin sağlanması ve Büyük Selçuklulardan temizlenmesi hedeflendi. Üçüncü ve son aşamada (1120’den Davit’in ölümüne kadar) ise küçük ölçekli saldırılardan büyük ölçekli saldırılara geçilerek, komşu ülkelerin saldırılarından korunma sağlanmış; kazanılan toprakların restore edilip düzeni oluşturulmuştur.²¹¹ Büyük Selçuklu işgali, Kafkasya ve Ortadoğu’daki siyasi dengeleri kökten değiştirdi. Yenilen Bizans İmparatorluğu, siyasi olarak gücünü Büyük Selçuklulara vermiş; Büyük Selçuklu nüfusu, Ermenistan, Albanya, Doğu ve Güney Gürcistan gibi Transkafkasya ülkelerini kapsamıştı.²¹² Büyük Selçuklular, fethedilen topraklara yerleştiler ve tarım için gerekli arazileri işgal ettiler. Büyük Selçuklu göçebe yaşam tarzı, Gürcü feodal çiftliğiyle bağdaşmadığından, bölgede ilkel tarım uygulamaları ortaya çıktı; gelişmiş mahsuller yerini meralara bıraktı. “Didi Turkoba” Gürcü feodal ekonomisini temelinden, yani topraktan mahrum etti.²¹³

11. yüzyılın sonunda Davit Ağmaşenebeli, asi feodal beylere karşı zorlu bir mücadele girişti.²¹⁴ Bağvaşiler, 9. ve 13. yüzyıllarda Gürcistan’daki önde gelen feodal beyler arasında yer alıyordu. Örneğin, 8. yüzyılın yetmişli seksenli yıllarında, bu ailenin bir temsilcisi olan Liparit Bağvaşi, Gürcistan Kralı I. Davit’in (876-881) tebaasıydı; Trialeti (merkez Gürcistan da bulunan dağlık bir bölgedir.) de ondan toprak

²¹⁰ Kartlis Tskhovreba, 2/62.

²¹¹ Aleksandre Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 23-24.

²¹² Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 81.

²¹³ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 81.

²¹⁴ Kartlis Tskhovreba, 2/56.

olarak güçlü bir devlet kurdu. Kldekari Eristavlı, Ateni kalesi, Trialeti, Manglisi gibi bölgeleri kapsıyordu; doğusunda Tiflis Emirliği, güneydoğuda Samşvilde ve Zorakert, güneybatıda Cavaleti, batıda Samtskhe ve kuzeyde Kartli Saeristavo yer bulunmaktaydı. Kldekari Eristavlı, Trialeti'den sırtıyla ayrılmış, Cavaletiden Trialeti üzerinden tek yol bulunmaktaydı.²¹⁵ Kısa sürede, Davit Ağmaşenebeli, ayaklanan feodalleri dizginleyip ülkeyi birleştirme çabasına girişmiştir. Gürcistan Krallığı o kadar dağılmıştı ki, kralın hâkimiyet sahası batı Gürcistan'a kadar uzanıyordu.²¹⁶ O dönemde Krala karşı çıkanlar, niyetlerini açık ya da kapalı şekilde sürdürdüler. Kaheti-Hereti'nin Gürcistan Krallığı'nın birleşik devletine katılır katılmaz birçok feodal bey, kaçarak Büyük Selçuklu'ya bağlı Gence Atabek'inden yardım istediler.²¹⁷ Davit, Büyük Selçukluları Gürcistan topraklarından kesin olarak çıkararak haraç bile ödemeyi de durdurdu; bu durum Büyük Selçukluların hoşuna gitmiyordu. Aktif iç ve dış politikası sayesinde Gürcistan Kraliyet Sarayı, tüm Orta Doğu'da öne çıktı ve Kafkasya'nın birleşmesi yönündeki sorunu çözmeye neredeyse hazır hale geldi. Gence Atabeki, hazinesiyle büyük bir ordu topladı ve bu güç, kralın karşısına çıktı. Davit Ağmaşenebeli ise daha küçük bir ordu topladı.²¹⁸ Gürcü ordusu iyi eğitilmiş olup stratejik ve taktiksel yenilikler barındırıyordu; Davit gibi bilgi bir liderin etkisiyle askerler büyük bir özveri gösteriyordu.²¹⁹ Gence Emirliği ile Gürcistan arasında meydana gelen Ertsukhi savaşına (1104) Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bir parçası olarak değil, Gürcistan Krallığına doğrudan komşu devlet olarak katıldı. Aleksandre Tzikoride'ye göre, savaşın gerçekleştiği dönemde Sultan Muhammed Tapar, imparatorluğunun çıkarlarını da gözetiyordu. Kaheti'nin ilhakına tepki gösteren de oydu. Sultan Muhammed Tapar, Kaheti krallığını kendi nüfusu olarak görmekteydi.²²⁰ Muharebe 1104 yılında Ertsukhi ovasında gerçekleşti. Gürcü kralı düşmanına karşı güçlü kanat saldırıları gerçekleştirdi. Kartlis Tskhovreba'ya göre,

“Davit, ordunun arkasında duran ve oradan savaşçılara emir veren sıradan bir komutan değildi. Aslanlarını yüksek sesle cesaretlendirir, onları savaşa teşvik ederdi. Davit,

²¹⁵ Muşkhelişvili vd. *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/281-282.

²¹⁶ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 82.

²¹⁷ Metreveli, *Mepe Tamari*, 13.

²¹⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 2/58.

²¹⁹ Muşkhelişvili vd. *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/288-289.

²²⁰ Aleksandre Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 42-43.

herkesin önüne çıkardı ve bir aslan gibi savaşırdı. Golyat²²¹ gibi ileri atılır ve düşmana güçlü vuruşlar yapardı. Kılıcının oluklarında akan kan, savaş meydanında nehirleri oluştururdu. Savaşın sonunda kuşağı çözüldüğünde vücudundan akan kan, onun bile yaralanmış olabileceği düşüncesini doğurdu. Kâhinler, bu kanın kralın kanı olup olmadığından şüphe ettiler. Saat dörtte savaş tamamlanmıştı.”²²²

Davit Ağmaşenebeli, Ertukhi savaşını kesin bir zaferle kazandı. Savaşın sonucu, rakip kuvvetler için kesin oldu. Askerler kaçmak zorunda kaldı; Kahetiden başka sığınacak yerleri yoktu ve teslim olmaya mecbur edildiler. Davit’e tuzak kurarak Gence atabeki ile iş birliği yapan Kaheti’nin hain soyluları da teslim oldu. Ancak Davit onlara karşı hoşgörü yolunu seçti. Kaheti’nin feodal beyler ağır şekilde cezalandırılmadı. Aksine, Davit, “Güneş, yeryüzündeki tüm ölümlere rahmet yağdırır.” ifadesine uygun bir politika izledi. Kaleleri feodal beylerin elinden aldı ve kraliyet birliklerini buraya yerleştirdirdi.²²³ 1104’te kazanılan Ertukhi savaşı, Kaheti-Hereti’nin neredeyse tamamen ele geçirilmesini sağladı ve Gürcistan’ın ekonomik ve askerî gücünü önemli ölçüde destekledi.²²⁴ Güçlü ve birleşik bir Gürcistan, büyük ölçekli ekonomik ve siyasi etkinlikleri etkili bir şekilde gerçekleştirebilirdi. Kaheti-Hereti’nin fethinin ardından Gürcistan krallığı, ülkeyi Kafkasya’nın en güçlü ve gelişmiş devletlerinden biri haline getiren önemli adımlar attı.²²⁵

Gürcistan Krallığı, askerî reformların önemini iyi kavramış ve bu süreci planlı ve kademeli bir şekilde yürütmüştü. İlk olarak ordu teşkilatının düzenlenmesi gerekiyordu. II. Giorgi döneminden itibaren feodal ordu neredeyse düzensizdi ve ordu içerisindeki disiplin oldukça zayıflamıştı. Davit Ağmaşenebeli öncelikle kraliyet ordusu için sadık askerleri topladı ve onlardan kalıcı, güçlü bir kişisel koruma ordusu yani Kraliyet muhafızları olan Monaspa ordusunu oluşturdu.²²⁶ Aynı zamanda Gürcistan kralı, sadık ve değerli görevlilerini ülkenin bazı yerlerine atadı ve doğal

²²¹ Golyat (Câlût), İslamî kaynaklarda Câlût olarak geçen, Tevrat ve Kur’an’da yer alan dev cüsseli bir savaşçı figürüdür.

²²² *Kartlis Tskhovreba*, 2/58; Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 191.

²²³ *Kartlis Tskhovreba*, 2/59.

²²⁴ *Kartlis Tskhovreba*, 2/59.

²²⁵ Roin Metreveli, *Mepe Tamari* (Tbilisi: Palitra, 2018), 14.

²²⁶ Monaspaların kökeni, 11. yüzyılda Selçuklu etkisiyle başlayan sosyal ve askerî yapının bir sonucuydu. Selçuklu askerî kültürünün etkisi, Gürcülerin askerî örgütlenmesine de yansımış ve “monaspalar” adı verilen bu özel askerî birimler ortaya çıkmıştır. Bu birimler, daha çok sadık kölelerden, esirlerden ya da mona (köle) kökenli savaşçılardan oluşuyordu. Ancak bu askerler, sırf köle olmaktan çok, savaş sanatında yetkinleşmiş profesyonel askerler olarak görev yapıyorlardı. Aleksandre Tzikoride, *Monaspa XII Saukunebis Sakartveloshi*, Kartvelian Heritage XXIII, Akaki Tsereteli Sakhelmtsipo Üniversitesi, Kutais, Georgia, 2019, 205-214; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 172.

olarak onların oluşturdıkları ordu da krala sadıktı. Davit Ağmaşenebeli, askerler arasındaki disiplinin güçlendirilmesine büyük önem verdi. Kral, piyadelerin büyük bir kısmını suvari birimleriyle değiştirdi. Ordunun cephaneliğine yeni savaş aletleri ve stratejik olarak yeni teknikler getirdi. Kartlis Tskhovreba'ya göre kral, mstovri adını verdiği izcileri yaygın olarak kullanmaya başladı. Mstovri, düşmanın hareketini izleyerek ordunun komutanını zamanında bilgilendirmekle görevliydi. Ayrıca ülkede muhbirlik ve casusluk görevini de yerine getirirdi.²²⁷ Daha öncesinde Gürcü ordusu “esaret ve sıkıntılara mağlup olan küçük bir suvari” ekibini temsil ediyordu. Ancak, bu yeniliklerden sonra güçlü bir Kraliyet ordusuna evrildi.²²⁸ Davit Ağmaşenebeli'nin iyi organize edilmiş bir seferberlik sistemi vardı. Kralın sözlü emrinin iletildiği, sürekli hazır bulunan, doğrudan çalıştırılan tekerlekli işaret kuleleri vardı. Gürcü ordusunda askerî kurumun başında amirspasalar durmaktaydı. 1109 yılına gelindiğinde Davit, kraliyete sadık 40.000 kişilik bir daimi orduya, 5.000 yüksek eğitimli suvariden oluşan seçkin bir muhafız birliğine, ele geçirilen şehirlerin garnizonu için özel birliklere, feodal beylerin eski kuvvetlerine ve bir miktar paralı askere sahipti.²²⁹ Piyadelerin yerini her zaman hazır olması gereken suvari birimleri aldı.²³⁰ Davit, tüm Gürcü ordusunu üç ana bölüme ayırdı; birincisi kraliyet muhafızlarından oluşuyordu. İkincisi kasaba ve kale garnizonlarıydı. Ve üçüncüsü yaz kış savaşa hazır halde bulunan birliklerden oluşmaktaydı.²³¹ Düzenlemeler tamamladıktan sonra, sıra savaşılmaya gelmişti. Kral IV. Davit, Türkleri Gürcistan'dan çıkarmaya kararlıydı. Tiflis'e kadar olan bölge Rustavi, Somkhethi, (Khıram ve Borçalı çayları boyunca), Şamşvilde ve Agarani (Agaralar/Khıram'ın sağ kolu Şulaver çayı ile onun solundaki Bolnis arasındaki hisar) Türklerin kontrolü altındaydı. Kral Davit, başkâtibinin yeğeni Teodor ve Orbeliani İoane'nin yardımıyla, Türklerin bölgeden geçici olarak çekilmesini fırsat bilerek gece baskınıyla Şamşvilde'yi ele geçirdi. 1110 yılında Şamşvilde ve yanındaki Dzerna tamamen Gürcülerin kontrolüne geçti.²³² Ancak şafak vakti Türk birlikleri geri döndü. Gürcü suvarileri bu ani karşılaşmaya hazır değildi. Gürcüler yine de savaş

²²⁷ Muşkhelişvili vd. *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/300.

²²⁸ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 172.

²²⁹ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 183.

²³⁰ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 173.

²³¹ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/225; Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 112.

²³² Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 110-111.

kazandı ve Türk birlikleri panik içinde kaçtı. Bu hızlı ve ani geri çekiliş Gürcüler için bile şaşırtıcıydı. Davit, stratejik olarak harekâtın gizliliğine önem veriyor, düşmanı yanıltıcı taktiklerle aldatıyor ve beklenmedik saldırılarla üstünlük sağlıyordu.²³³

1115 yılında Davit, Tiflis'in kuzeybatısındaki Mukhnar'dayken, başveziri rahip Giorgi, Rustavi'yi ele geçirdi. Bu saldırı Türkler için büyük bir darbe oldu. Aynı dönemde sert bir kış bekleniyordu. Büyük bir Türk topluluğu, yaylaklarından inerek Tao bölgesinde kışlamak için çadırlarını kurdu. Kral Davit, onları ansızın vurmak için ordusuna hazırlık emri verdi ve şüphe çekmemek için başkent Kutais'ye döndü.²³⁴ 1116 yılının Şubat ayında Gürcü birliklerine Klarjeti'ye gitmeleri emredildi. Kral Davit, belirlenen tarihte ordusuyla yola çıktı. Hopa'dan Çoruh'a kadar uzanan sahil hattını izleyerek ilerledi ve bu bölgedeki yerli halkı da yanında topladı. Mart ayı başlarında Klarjeti'ye ulaştı. Ardından ordusunu Basiyan (Pasin) ve Karni-Por (Allahuekber) bölgelerine yayarak, hiçbir önlem almadan rahat bir şekilde kışlayan Türklerin üzerine ani bir baskın düzenledi. Bu saldırıda çok sayıda Türk askerî öldürüldü. Kadınlar, hayvanlar (deve, at, koyun) ve bütün eşyalar ganimet olarak ele geçirildi.²³⁵ 1117 yılında Davit, Gişi²³⁶ kalesini ele geçirdi ve oğlu Demetre'yi Şirvan'a gönderdi.²³⁷ 1118'de Cavakheti'de Çak bölgesinin yöneticisi Beşken öldürüldü. Aynı yıl, Somkheti'nin merkezi Lore kalesi, ele geçirildi.²³⁸ Ancak Davit için bu sadece bir fetih meselesi değildi. Ele geçirilen yerleri kalıcı olarak elinde tutmak istiyordu. Daha önce Gürcüler, Tiflis ve çevresini defalarca ele geçirmiş, ancak kalıcı bir hâkimiyet kuramamıştı. Davit, bunu değiştirmek için güçlü bir orduya ve yeni bir stratejiye ihtiyacı olduğunu fark etti. Soyluların tedarik ettiği askerler güvenilir olmuyordu. Hatta zaman zaman bazı soylular krala karşı faaliyette bulunuyordu.

1120 yılının şubat ayında, Davit, önce Geguti'ye²³⁹, ardından Hopa'ya geçti. Selçuklular, bu hareketin amacını anlayamadan, Gürcüler onları aniden kuşattı. 14 Şubat'ta büyük bir saldırı gerçekleştirildi. Gürcüler ordusu çok sayıda Türk askerini

²³³ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 193; Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 569.

²³⁴ *Kartlis Tskhovreba*, 2/61-62; *Kartveli Eris İstoria*, 2/192.

²³⁵ *Kartlis Tskhovreba*, 2/62; Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 193.

²³⁶ Gişi (Azerbaycanca: Kiş) — Azerbaycan'da, Şeki ilinin bir köyüdür.

²³⁷ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 194.

²³⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 2/62; Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 194.

²³⁹ Geguti, Gürcistan'ın batısında, Kutais kenti yakınlarında yer alan, Orta Çağ Gürcü mimarisinin önemli bir örneğini teşkil eden saray ve kale kompleksidir.

öldürdü ve esir aldı. Daha sonra Davit, Şirvan'ın başkenti olan Kabala'yı fethetti. 1120 yılının kasım ayında Davit'in ordusu, Büyük Selçuklu kuvvetlerini bir kez daha mağlup etti. Bu zaferler, Gürcistan'ın egemenliğini pekiştirdi ve bölgedeki Türk hâkimiyetini sona erdirmeye yolunda büyük bir adım oldu.²⁴⁰

Bunların sonucunda, Türklere karşı geliştirilen yeni stratejik yaklaşımın bir göstergesi, 1120'de onlara karşı yapılan askeri operasyonla test edildi. Genel kanaate göre, Davit'in 1120 yılında Kafkasya'da Türklere karşı tam hazırlıklı olarak genel bir saldırı başlattığı düşünülüyor. Gürcü tarihçi M. Lortkipanidze de Davit'in Türklere karşı kesin bir saldırıya geçtiğini ifade ederken, Alexandre Tzikoride, bunun Kafkasyadaki egemenlikleri ortadan kaldırmaya yönelik bir savaş olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹ 1120 yılının sonuna gelindiğinde, Davit'in belirlediği temel siyasi hedefler ve stratejik görevler büyük ölçüde tamamlandı. Gürcistan'ın egemenliği yeniden tesis edildi; ülkenin büyük bir bölümü birleşti. Göçebeler (Türkmenler) tamamen ülkeden kovuldu; savunma kapasitesi güçlendirildi, askerî kaynaklar ve potansiyel artırıldı. Krallığın yeniden düzenlenmesi, bölgesel bölünmenin önlenmesi ve güvenliğin sağlanması ve ekonominin güçlendirilmesi gibi reformlar gerçekleştirildi. Tüm bu gelişmeler, otuz yıllık yoğun bir çabanın sonucuydu.²⁴² Askerî ve siyasi başarılarla rağmen krallık hala tehdit altındaydı. Güney Kafkasya'nın doğusu Ermenistan ve Kabala (Artuklu/Mardin) hala Büyük Selçukluların elindeydi. Gürcistan'ın güvenliğinin sağlanması, Transkafkasya genelinde Büyük Selçuklulara karşı askerî operasyonlar gerektiriyordu. Öncelikle ülkenin güvenliği açısından Şirvan'da hem diplomatik hem de askerî eylemler zorunlu hale gelmişti. Aran, Kuzey Ermenistan ve Kuzey Kafkasya ile ilgili olaylar da aynı durumdaydı.²⁴³

2.2. Kıpçakların Orduya Dâhil Edilmesi

Kıpçaklar, Türklerin Orta Asya kökenli bir boyudur ve kökenleri, günümüz Kazakistan'ı, Rusya'nın güneyi, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya'ya kadar uzanır. Kıpçakların, eski yazarların eserlerinde bahsedilen “Kemak” ya da “Kuman” adlarıyla anılmaları, onların tarihsel coğrafyasının çok eskiye dayandığını gösterir. Kıpçaklar,

²⁴⁰ Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/305.

²⁴¹ Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 97-98.

²⁴² *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/225; *Kartlis Tskhovreba*, 2/62.

²⁴³ Roin Metreveli, *Mepe Tamari*, 16.

İskender'in seferleri sırasında Kafkaslar'a yerleşmiş ve bu bölgede önemli bir güç haline gelmişlerdir. Kıpçaklar, bu coğrafyada pek çok kültürle etkileşimde bulunmuş ve Türk, İran, Hazar, Gürcü ve Rus kültürleriyle iç içe yaşamışlardır.²⁴⁴ Gürcü tarihinde, Kıpçakların Gürcistan'a göç ettirilme nedenleri, yerleşim yerleri, asimilasyon süreci, sayıları ve istihdamları konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Roin Metreveli'ye göre bu göçün iki temel nedeni vardı: ilki, feodal Gürcü Krallığı'nın ekonomik gücünü koruma ve geliştirme çabası, ikincisi ise daha güçlü bir monarşi oluşturma isteğiydi.²⁴⁵ Gürcistan Krallığı'nın ele geçirdiği kale ve şehirlerin artması, daha fazla askere olan ihtiyacı da beraberinde getiriyordu. Kralın sürekli yanında bulunan ve onu koruyan birlikler ile büyük ölçekli savaşları yürüten Gürcü ordusu, savunma stratejilerinde başarılıydı. Ancak saldırı stratejilerinde aynı verimlilik sağlanamıyordu. Sürekli savaşlar, insan gücü kaybına yol açarak ordunun zayıflamasına neden oldu. Feodal yapının sınırlı askerî kaynakları tam anlamıyla kullanılmadığı gibi, savaşçıların fiziksel ve manevi yorgunluğu da bir sorun haline gelmişti.²⁴⁶ IV. Davit Ermenistan topraklarıyla birlikte Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgelerini ele geçirdi ve Güney Kafkasya bölgesinde de büyük başarılar elde etti. Ancak, bu başarıları kalıcı hale getirebilmek için daha büyük ve güçlü bir orduya ihtiyacı vardı. Kartlis Tskhovreba'ya göre, Kral IV. Davit büyük bir karar aldı. Bu kararı alırken, büyük bir lider olan İskender'i örnek almıştı. İskender'in imparatorluğunu genişletmek için yeni topraklara ihtiyaç duyduğu gibi, Davit'inde krallığını güçlendirmek için insan gücüne ihtiyaç duyuyordu bu sebeple kıpçakları yanına çekmeye karar verdi.²⁴⁷ Osman Turan, Gürcülerin başarılarında ve istila edebilme kabiliyetinde Kıpçakların büyük bir rolü olduğunu belirtmektedir.²⁴⁸ Kral IV. Davit'in 1096 veya 1098'de, Kıpçak hükümdarı Şara Han'ın oğlu Atrak'ın kızıyla evlenmesi, Gürcistan ile Kıpçaklar arasında ilk güçlü bağı oluşturdu. Bu evlilik sayesinde Kıpçaklardan gönüllü askerî destek alındı ve Gürcü ordusu, Büyük Selçuklulara karşı zaferler kazanmaya başladı. İslam tarihçileri bu gelişmelerden

²⁴⁴ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), ss. 1-101.

²⁴⁵ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 192.

²⁴⁶ Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 75.

²⁴⁷ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri* (Tbilisi: Akhali İvironi, 2011), 63.

²⁴⁸ Osman Turan, *Büyük Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005), 232.

haberlar olmağı ğin Gürcülerin bu ani yükseliŐi, İslam tarihçileri tarafından ŐaŐk nl kla karŐılındı.²⁴⁹ 1118 yılında Davit, Kıpçak lideri Atrak'a bir teklifte bulunarak K p akları Gürcistan'a davet etti. Bu davetin temel sebebi, Büyük Selçukluları ülkesinden çıkarabilmek  in gerekli asker gücünü elde etmektir. Gürcistan'a ilk olarak beş bin aile göç etti. Daha sonra kırk bin ailelik ikinci grup ülkeye yerleştirildi. Davit, K p akları Büyük Selçuklularla sınır olan bölgelere ve baŐkentinin çevresine yerleŐtirerek, gelecekteki savaşlarda kullanılabilecek bir ordu oluşturdu.²⁵⁰ Büyük Selçuklulara karşı ağır yenilgiler alan Gürcüler, K p akların desteğiyle bu kötü gidiŐatı tersine çevirdi.²⁵¹ Kartlis Tskhovreba' ya göre, sürekli Rus müttefik ordularının baskılarından kurtulmak isteyen K p aklar, Gürcistan'a yerleŐirken Alan topraklarından güvenli bir geçiŐ talep ettiler. IV. Davit, aceleyle Oset'e gitti. Oset Kralı kendisini dostça karşıladı. Oslar ile K p aklar, Kral Davit'e rehineler verdikten sonra iki halk arasında barış sağlandı. Kral, K p akları askeri bir düzene sokarak generaller ve kumandanlar atadı. Ordunun takviye edilmesinde K p aklar önemli bir rol üstlendiler. Gürcü ağır suvari birlikleriyle Kıpçak hafif süvarileri birliklerinin iş birliğiyle özellikle Büyük Selçuklularla yapılan savaşlarda büyük avantaj sağladı.²⁵² K p aklardan kırk bin savaşçı orduya katıldı ve onlara at ve zırh sağlandı. Birçoğu Hristiyanlığı kabul etti ve Gürcü ordusuyla tam anlamıyla bütünleŐti. Ancak Kral Davit, K p aklara tamamen güvenmiyordu. Bunun sebebi, göçebe yaşam tarzına alışkın olmaları ve farklı devletler  in paralı asker olarak çalıŐmalarıydı.²⁵³ Gürcistan'a bu kadar çok yabancı nüfusun yerleştirilmesi gerçekten cesur bir adımdı. Ancak Davit'in akıllıca planlanmış askerî ve siyasi hamleleri sayesinde, K p aklar Gürcü ordusunun ayrılmaz bir parçası haline geldi.²⁵⁴ Davit tarafından oluŐturulan bu askerî yapı, 12. yüzyıl boyunca deđiŐmeden kaldı.²⁵⁵ K p aklar, doğrudan krala bağlı askerlerdi. Davit'in feodal beylerin asker desteğine

²⁴⁹ Kartlis Tskhovreba (nŐr. Roin Metreveli), (Tbilisi, 2014), 179-182.

²⁵⁰ Cavahişvili, Kartveli Eris İstoria, 2/194.

²⁵¹ Mariam Lordkipanidze, Georgia in the XI-XII. Centuries (Tbilisi, 1987), 88.

²⁵² Kartlis Tskhovreba, 2/64-65; Cavahişvili, Kartveli Eris İstoria, 2/195.

²⁵³ Janturia (red.), Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri, 64; Metreveli (ed.), Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia, 182.

²⁵⁴ A. Gedevanişvili, Samkhedro Xelovneba Sakartveloşi (Tbilisi, 1915), 52.

²⁵⁵ Lordkipanidze, Essays on Georgia, 114.

olan ihtiyacı azaltmıştı.²⁵⁶ Kral Davit, Kıpçakları Kartli bölgesine, aşağı Kartli ve Somkheti bölgelesine yerleştirmişti.²⁵⁷ Davit Ağmaşenebeli tarafından Gürcistan'a getirilen Kıpçaklar, Gürcü Devleti'nin bir parçası ve feodal dönem ilişkilerine aktif bir şekilde dâhil olmuşlardır. III. Giorgi ve Tamar döneminde, Kıpçakların statüsü değişti ve artık kalıcı yerleşimler yerine, kralların daveti üzerine belirli süreliğine gelen paralı askerler haline gelmişlerdi. Örneğin, Orbelianlar III. Giorgi'ye (1156-1184) karşı komplo kurduklarında ve Kral yardım için Kıpçak kökenli Kubasar'ı çağırdığında, Kubasar 500 kişiyi zar zor toplayabildi. Tamar döneminde ise Kıpçaklar önemli yararlılıklar göstermişlerdi. Şamkor Savaşında (1195) aktif olduklarını görüyoruz. Bundan dolayı önemli bürokratik görevlere getiriliyorlardı.²⁵⁸

2.3. Didgori Savaşı (1121)

Bazı tarihi kaynaklar Didgori Savaşı'nın nedenlerinden biri olarak, Gürcülerin Müslümanlara yönelik zulmünden söz etmektedir. Ancak savaşın yalnızca bu genel tema üzerinden açıklanması yetersizdir. Didgori Savaşı'nın daha somut nedenleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerden birisi, Davit Ağmaşenebeli'nin özellikle Tiflis şehrine yönelik hassasiyetinde kendini göstermektedir. Gürcistan Krallığı, bu dönemde merkezi otoritesini güçlendirme hedefiyle bağımsız şehir yönetimlerini kendi çıkarları doğrultusunda baskı altına almıştır. Bu çerçevede, güçlü feodal yapıya karşı Davit'in otokratik ve birleşik hükümet sistemi, bazı feodal beyler tarafından tehdit olarak görülmüştür. Kral Davit'in kendisine muhalif feodallerle mücadeleleri karşısında bu durumdan yararlanmak isteyen Türk beylikleri birleştiler ve Gürcülere karşı cephe açtılar.²⁵⁹ Mardin Artuklu Beyliği'nin hükümdarı olan Necmüddin İlgazi (1106-1122), Gürcistan'daki güçlü Hristiyan müttefiki ortadan kaldırmayı hedefliyordu.²⁶⁰ Kral IV. Davit, dönemin ıslahatçı hükümdarlarından biri olarak bilinmesine rağmen, Tiflis'te yaşayan Müslüman halktan yılda 10.000 altın gibi ağır bir vergi talep etmekteydi. Uzun süre bu duruma sabır gösteren halk, sonunda dayanamayarak 1121 yılında

²⁵⁶ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/226.

²⁵⁷ İoseb Alimbaraşvili, *Kıpçaklar'ın Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi ve Sonraki Kaderi Üzerine* (Gori Devlet Üniversitesi), 251-252.

²⁵⁸ Roin Metreveli, *Mepe Tamari* (Tbilisi: Palitra Metsniereba, 2018), 95-100.

²⁵⁹ Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/306.

²⁶⁰ G. Caparidze, *Sakartvelo da Makhlobeli Agmosavletis İslamuri Samkaro* (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1995), 44.

Büyük Selçuklu Sultanı Mahmud'un kardeşi olan ve Erran, Nahçıvan ile Aras Nehri civarındaki bölgeleri elinde tutan Melik Tuğrul'a ulaşarak yardım talebinde bulunmuştur. Müslümanlar, Davit'in baskıcı yönetiminden kurtulmak istediklerini belirterek, Tuğrul'dan Tiflis'e gelip yönetimi ele almasını istemişlerdir. Melik Tuğrul, bu çağrıya kayıtsız kalmamış; ancak Gürcistan'a karşı girişilecek bir askeri harekât için yalnızca kendi ordusunun yeterli olmayacağını fark etmiştir. Bu sebeple, özellikle Haçlılara karşı kazandığı başarılarla tanınan ve İslam dünyasında büyük saygı gören Mardin Emiri İlgazî'ye haber göndererek, Gürcü seferi için hazırlık yapılmasını istemiştir. O dönemde İlgazî, Halep'ten Mardin'e dönmüştür. Gelen çağrı üzerine hem asker toplamaya başlamış hem de kendisiyle birlikte Haçlılara karşı birçok kez savaşmış olan Bitlis ve Erzen hâkimi Tuğrul Arslan'a da haber göndererek onun da sefere katılmasını istemiştir. Ona, Gürcü topraklarına Tiflis'in doğusundan girmesi bildirilmiştir. Tuğrul Arslan, yanında Kadı Alemüddin bin Nebata, oğlu Alemüddin Ebü'l-Kebîr ve veziri Ebû Temmâm bin Abdûn ile birlikte ordusunu toplayarak önce Erzenü'r-Rûm'a, ardından da Tiryalis yolu üzerinden Tiflis kapısına doğru harekete geçmiştir.²⁶¹ Bazı kaynaklara göre, Davit Ağmaşenebeli bu savaşa yaklaşık olarak otuz yıl boyunca hazırlanmış, bölgeyi çok iyi tanınması sayesinde stratejik avantaj elde etmiştir. Savaş öncesinde, Didgori bölgesini ayrıntılı biçimde incelemiş ve Selçuklu ordusuna yanlış bilgi aktaran casuslarla düşman cephesini yanıltmıştır. II. Tuğrul'un (1132-1134) ve Dilmaçoğulları Beyliği'nin beyi Togan Arslan'ın da savaşta yer aldığı belirtilse de, bazı nedenlerden ötürü İlgazî'nin ordusu ile birleşmelerinin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Ancak, başka bir görüşe göre, Müslüman koalisyon ordusunun yenilgisini küçümsemek için, koalisyon ordusunun sayısını daha az göstermek amacıyla bu durum gizlenmiş olduğu öne sürülmektedir. Genel kanaat ise, Davit Ağmaşenebeli'nin Tuğrul ile Togan'ın birlikleri İlgaziye ulaşmadan saldırıya geçtiği yönündedir.²⁶²

Didgori Savaşı'na katılan asker sayısı günümüzde hala tartışma konusudur. Gürcü tarihçi Nikoloz Berdzenişvili, savaşta 40.000 kişilik bir Kıpçak ordusu ile

²⁶¹ Roin Kavrelişvili, "Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildirileri (2010, Kayseri), 20-25.

²⁶² Tzikoride, *Davit Ağmaşenebeli*, 251.

5.000 kişilik bir kraliyet muhafızının yer aldığını belirtmektedir.²⁶³ Urfalı Mateos’a göre Davit, 15.000’den fazla Kıpçak askere sahipti.²⁶⁴ Bu bağlamda bazı kaynaklarda, Kıpçakların 40-50.000 civarında olduğuna dair bilgiler yer almaktadır; bu sayının 10 ila 60 yaş arasındaki erkekleri kapsadığı düşünülmektedir.²⁶⁵ Gürcü kaynaklarına göre, savaşta Büyük Selçuklu ordusunun 400.000 askerle yer aldığı, bu ordunun İranlılar, Araplar ve Büyük Selçuklu Türklerinden oluştuğu belirtilmektedir.²⁶⁶ Mateos’un, “Gence Sultanı Melik de 400,000 cesur suvari askerinin başında bulunuyordu”²⁶⁷ ifadesi bu bilgiyi destekler niteliktedir. Bazı Gürcü kaynaklarına göre ise, 1121 yılı 10 Ağustos tarihinde, Didgori’de, İlgazi komutasında 300.000 düşman asker toplanmıştı.²⁶⁸ Yazarlar, Orta Çağ ordularının büyüklüğünü genellikle inanılmaz rakamlarla sunmuşlardır. Bu yazarlar, orduların sayısını vermek yerine, sayılar yerine sanatsal anlatımlara başvurmuşlardır. Didgori Savaşı’nda da aynı durum söz konusudur. “Müslüman ordusunun sayısı, denizdeki kum kadar çoktu”²⁶⁹ ifadesi, bu durumu kanıtlar niteliktedir.²⁷⁰ Margişviliye göre, Didgori muharebesi, Gürcistan tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Bunun nedeni, 300.000 savaşçıdan oluşan Müslüman koalisyonuna karşı Davit’in 56.000 savaşçıyla düşmanın karşısına çıkmış olmasıdır.²⁷¹ Melikişvili’ye göre ise, Davit Ağmaşenebeli, 80.000 atlıyla savaşa katılmıştır.²⁷² Görünüşe göre Kral, Kraliyet Askerlerini ana destek olarak görüyordu.²⁷³ Gerçekten de, böyle önemli bir savaşta yalnızca güvenilebileceği askerlerini kullanmayı tercih etmiştir. Diğer bir yandan Haçlı ordusundan sayılan Fransızlar’da Gürcü ordusuna dâhil edilmiştir.²⁷⁴ Mateos’e göre, Gürcü ordusunda

²⁶³ Nikoloz Berdzenişvili, *Sakartvelos İstoriis Sakithebi* (Gürcistan Tarih Konular Üzerinde), C. IV (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1973), 41.

²⁶⁴ Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi*, 270.

²⁶⁵ S. Kakabadze, *Didgoris Omi* (Tbilisi: Ganatleba, 1982), 94-95.

²⁶⁶ *Kartlis Tskhovreba*, 2/197; Çiloğlu, *Gürcistan Tarihi*, 45-46; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 433; Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/195.

²⁶⁷ Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi*, 269-270.

²⁶⁸ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/239.

²⁶⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 2/66.

²⁷⁰ Soso Margişvili, *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi*, 83-84.

²⁷¹ Soso Margişvili, *Mitebi da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mepobis Şesakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg* (Tbilisi, 2006), 122.

²⁷² Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/309.

²⁷³ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/239.

²⁷⁴ Şota Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 152.

40.000 asker, 15.000 Kıpçak, 5.000 Alan, 100 Frank askerî kralın emri altında bulunuyordu. Gürcü tarihçiler, Urfalı Mateos'un verdiği bilgilere dayanarak Didgori Savaşı'na katılan Gürcü ordusunun sayısını yaklaşık 55-60.000 olarak değerlendirmektedir.²⁷⁵ 10 Ağustos 1121 tarihinde, Büyük Selçuklu Ordusu'nun ana kuvvetleri Didgori çevresinin, tüm anayollarını ve yakın çevrelerini işgal etmişti. Koalisyon ordusunun bir kısmı, Tsalki bölgesindeki Manglisi ve Didgori'de kamp kurmuş, Didgori vadisinin eteklerinden gelen bir kısmı ise Didgom vadisini ele geçirmişti. Böylece alt ve üst Didgori, Türk ordusu tarafından çevrilmiş oldu.²⁷⁶ Davit Ağmaşenebeli komutasındaki Gürcistan Krallığı ordusu, Didgori vadisine yaklaştı. Davit'in halefi I. Demetre komutasındaki Gürcistan Ordusu'nun bir kısmı bu dağların birinde saklanıyordu. Ve oradan ani bir saldırı yapacaktı. Savaşın başlaması ile beraber önce ordunun ana kısmı saldırıya geçecekti.²⁷⁷ G. Caparidze'nin verdiği bilgilere göre, Davit'in kararıyla, özel olarak seçilen Didgori vadisi taktiksel olarak önem taşıyordu. Büyük Selçukluların müttefik ordusunu dar ve elverişsiz bir vadiye sokmuşlardı.

Orta çağ'da dinin, kamusal yaşamın diğer tüm alanlarında etkisi olduğu kadar askerî işlerde de etkisi vardı. Bu çağın insanları son derece dindardı ve herhangi bir savaşta Tanrının iradesini yerine getirdiklerine inanıyorlardı, dolayısıyla hem zafer hem de yenilgi Tanrı'nın iradesine atfedilmekteydi. Orta çağ kroniklerinin yazarları, çağdaşları için Tanrı'nın gönderdiği kutsal savaşçıların çeşitli savaflara nasıl katıldıklarını ve Tanrı'nın seçilmişlerinin askerî zafer elde etmelerine nasıl yardım ettiklerini kaydetmişlerdir.²⁷⁸ Didgori muharebesi başlamadan önce Davit Ağmaşenebeli ordusuna şöyle seslenmiştir:

“Bak İsa'nın savaşçısı! Tanrının adaletini korumak için fedakârlıkla mücadele edeceğiz. Sadece şeytanın sayısız taraftarını değil, şeytan'ın kendisini de kolaylıkla mağlup edeceğiz. Size bir şey öneriyorum, bu hem onurumuz hem de yararımız için iyi olacaktır: Hepiniz, ellerinizi göğe kaldırın, yüce Tanrı'ya bu savaş alanında onun aşkı uğruna öleceğimize ve kaçmayacağımıza dair yemin edelim. Hatta kaçmak istesek bile kaçamayalım diye, girdiğimiz bu vadinin girişini sık ağaç dallarıyla kapatalım. Düşman

²⁷⁵ G. Caparidze, *Sakartvelo da Makhlobeli Agmosavletis İslamuri Samkaro* (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1995), 49.

²⁷⁶ Urfalı Mateos, *Grigor'un Zeyli*, 270; Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 154; *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 239; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 221.

²⁷⁷ Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 155; Margişvili, *Mitebi da Realoba*, 122; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 223.

²⁷⁸ Margişvili, *Şua sauukneebis Samkhedro*, 78.

üzerimize saldırmak için yaklaştığında, ona karşı sert bir yürekle acımasızca taaruz edelim.”²⁷⁹

Gürcü ordusunun vazgeçilmez unsuru ordu haçıydı. Savaş sırasında orduya sürekli eşlik eden Haç, ana bayrakla birlikte Gürcü ordusuna öncülük etmekteydi.²⁸⁰

Olayı anlatan kaynaklarda verilen bilgilere göre, saldırıyı Gürcüler başlatmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre, iki taraf karşı karşıya gelip savaş nizamına girdiklerinde Gürcüler, taktik kullanarak 200 Kıpçak'ı Türklerin ordugâhına göndermişlerdir.²⁸¹ Esir'in aktarımına göre, “Kıpçaklardan 200 kişi ileri atıldı. Müslümanlar, onların af dilemek üzere geldiklerini zannetmiş ve onlardan sakınmamışlardı. Kıpçaklar Müslümanların arasına girip onları oka tutunca Müslümanların safları sarsılmıştı.”²⁸² Osman Turan, Büyük Selçukluların bu iki dağ arasında kaygısızca beklemesini şöyle açıklıyor;

“Hatta nişan ve bayraklarından tanıdığı Kıpçak öncülerini görünce bunların kendisine katılacaklarını sanarak hakir gördüğü düşmana ehemmiyet vermeden burada kaygısızca kaldı. Fakat Kral Davit, bu durumda bulunan İlgazi'nin ordusuna ani bir baskın yaparak müthiş bir bozguna uğrattı.”²⁸³

Ermeni Kaynakları ise olaydan şöyle bahseder:

“12 Ağustos'ta Trialet Manglisde Didghom'a vardılar. Kral yardım için İsa'ya yalvararak sakin bir şekilde onlara saldırdı. Soyluların öncülerini biçti ve onları püskürttü. Peşlerinden giderek hepsini kılıçtan geçirdi. Onları dağlara, ovalara hayvanlara ve kuşlara leş olarak dağıttı.”²⁸⁴

Müslümanlar, Kıpçakların Kral Davit'e ihanet ettiklerini düşündükleri için onları içeri almışlardı; ancak kampa giren Kıpçaklar onlara saldırmaya başlamışlardı. Geride kalanlar onların mağlup olduklarını düşünüp kaçmış; diğerleri ise Gürcülerden kaçmaya başlamıştı. Bu kaçış sırasında izdiham nedeniyle çoğu kişi birbiriyle çarpışmış, çoğu da Gürcüler tarafından öldürülmüştür. İvane Cavahışvili'ye göre, Davit, düşman ordusunun geçeceği yolda 200 Frank askerini yerleştirmiş; ordunun diğer kısmına ise yol yakınındaki dağlar arasında beklemeyi emretmiştir. Franklar'ın Türklere saldırmasının ardından Gürcüler de savaş meydanına çıkmışlardır.²⁸⁵

²⁷⁹ Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 155-156; Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 224-434.

²⁸⁰ Margișvili, *Şua Saukunebis Samkhedro*, 79.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 10/450; Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, 99.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 10/450; İbnü'l-Ezrak, *Artuklular Kısmı*, 33.

²⁸³ Turan, *Büyük Selçuklular Tarihi*, 267.

²⁸⁴ *The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption* (Clarendon Press, Oxford, 1996), 332.

²⁸⁵ Cavahışvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/198.

Franklar'ın ne kadar iyi savaşçı olduklarını Kılıçarslan'ın (1079-1107) şu sözlerinden anlayabiliriz:

“Frankların kuvvet ve cesaretini görmediniz. Ben onları yenmeyi ve birbirine bağlamayı düşünüyordum. Fakat bu kadar sayısız ve müthiş silahlara sahip, ölümden korkmayan bu insanların kana susamış hayvanlar gibi saldırılarını, müthiş bir kalabalık halinde dağ, tepe ve ovaları doldurduklarını gördükten sonra ne yapmak mümkündü! Bütün milletler bizim oklarımızdan titrer. Fakat oklarımız onlara tesir etmiyor; zırhları içinde aldırmandan saflarımıza sokuluyorlardı.”²⁸⁶

Elimizdeki kaynaktaki bilgilere bakarsak genel durumu şöyle özetleyebiliriz:

12 Ağustos sabahında İlgazi'nin ordusu Gvevi üzerinden Vere Vadisi'ne doğru harekete geçmişti. Gürcü ordusunun küçük piyade birimi kuzey Gvevi'de düşmanı beklemekteydi. Gürcülerin bu piyade birimi, Türklere saldırmış ve kısa bir çatışmanın ardından Gürcüler Didgori çıkıntısına doğru kaçmaya başlamışlardır. O sırada Gürcü ordusunun geri kalan kısmı da orada beklemekteydi. Bu taktik ile Gürcüler, Türkleri dar bir vadiye çekmiş oldular. Onları bu vadiye çekerek tüm koalisyon ordusunun yenilmesi imkânsızdı; fakat böylece Gürcüler, Türkler arasında şaşkınlık ve karışıklık yaratmış oldular. Ayrıca açık alanlarda savaşmaya alışmış olan Türklerin kazanma şansı bu dar vadide çok düşüktü.²⁸⁷ Kral Davit ordunun bir kısmı ile batıdan Müslümanlara saldırırken Prens Demetre, Didgori tepesiden inerek vadide savaşan düşmana hücum etmiştir. Kartlis Tskhovreba'ya göre, Gürcü ordusu, “düşman ordusunu yenerek firara mecbur etti. Davit, bu sayısız kitleyi üç saatte yendi; düşmanlar çatışmada mukavemet gösteremediler.”²⁸⁸ İlgazi, tüm ordusunu kaybetmiş, başından yaralanmış, silahsız ve bitkin bir halde evine dönmüştür. Didgori Meydan Muharebesi, Gürcü-Selçuklu mücadelelerinin en kritik anı olmuş ve 1122 yılında Tiflis'in Gürcüler tarafından yeniden ele geçirilmesinin yolunu açmıştır. Bu zaferin ardından Kral Davit, başkenti Kutais'den Tiflis'e taşımıştır. Didgori'deki bu büyük başarı, Gürcü tarihinin Orta Çağ'daki Altın Çağının başlangıcı kabul edilmekte ve Gürcü kaynaklarında “dzlevai sakvirveli” (muhteşem savaş) olarak anılmaktadır. Günümüzde Gürcüler, bu önemli olayı her yıl 12 Ağustos'ta Didgoroba adıyla düzenlenen geleneksel kutlamalarla hatırlamaya devam etmektedir. Bu Gürcü Ordusu'nun Türklere karşı kazandığı ilk büyük zafer ve Türklerin Gürcistan

²⁸⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 223.

²⁸⁷ Margişvili, *Mitebi da Realoba*, 165.

²⁸⁸ İbnü'l-Ezrak, *Artuklular Kısmı*, 35; *Kartlis Tskhovreba*, 2/67.

topraklarındaki ilk büyük yenilgisiydi. Artık Türklerin önüne haçlı sorunuyla beraber Gürcistan sorunu da gelmiş oldu.²⁸⁹ Gürcü tarihçiler bu zaferi şaşırtıcı olarak nitelendirmektedir. Belliki bu sonucu kimse beklemiyordu. Birleşik Müslüman ordusunun yenilgisi, Gürcistan'ın ne kadar güçlendiğini gösterdi.²⁹⁰ Büyük Selçuklular ülkesinden çıkararak bağımsızlık elde eden Davit, doğu ve batıdaki farklı Gürcü siyasi teşekküllerini birleştirerek bugünkü Gürcistan'ın oluşmasına ve krallığının gücünün zirveye ulaştırmasına katkı sağlamıştır.²⁹¹ Kral, fetihlerine hız kesmeden devam ederek sıradaki hedefi olan Tiflis'e doğru yönelmiştir.

2.4. Tiflis'in alınması (1122) ve Davit Ağmaşebeli'nin Halefleri

Davit Ağmaşenebeli, Didgori Savaşı'nı kazandıktan sonra Tiflis'e yöneldi. Kral, 1122'de Tiflis şehrini, İranlıların 400 yıllık hâkimiyetinden sonra ele geçirdi.²⁹² Davit'in Müslümanlar tarafından, İslam dünyasının bir parçası olarak kabul edilen Tiflis'in ele geçirilmesi büyük yankı uyandırdı. Bu onun adının Gürcistan dışındada tanınmasına sebep oldu.²⁹³ Davit, kazandığı zaferin ardından Azerbaycan'a yöneldi. Büyük Selçuklu şehzadesi Tuğrul'un idare merkezi Gence ve Nahçıvan²⁹⁴ hisarlarına kadar ilerledi.²⁹⁵ Müverrih Vardan, bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: "O dönemde Gürcistan Kralı Davit kuvvetlenerek Tiflis'i İranilerden aldı. Bu Kral, Gence melikini müthiş bir mağlubiyete uğrattı."²⁹⁶ Davit, şehri bir süre kuşattıktan sonra batı tarafındaki surları yıkarak kılıç zoruyla girdi ve şehri yakıp yağmaladı ve 500 kişiyi kazığa çıkardı. Üç gün sonra halka güvence verdi ve bazı vaatlerde bulundu. O yıl, onlardan alınan vergileri kaldırdı. Kral, Müslümanların ileri sürdüğü ve hala geçerliliğini koruyan şartları kabul etti. Bunlar arasında, şehrin Müslüman kesimine domuz sokulmaması ve alışverişinin yapılmaması, basılan paralarda sultan ve

²⁸⁹ Ş. Meshia, *Dzlevai Sakvirveli Didgoris Brdzola da Tbilisi Şemoerteba* (Tiflis Üniversitesi Yayınları, Tbilisi, 2016), 126.

²⁹⁰ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/199.

²⁹¹ İbrahim Tellioglu, *Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler* (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu), 3081.

²⁹² Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/311-312; Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 143; Turan, *Büyük Selçuklular Tarihi*, 267.

²⁹³ G. Caparidze, *Sakartvelo da Makhlobeli Agmosavletis İslamuri Samkaro* (Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1995), 52.

²⁹⁴ Orta Çağ'da Nahçıvan, Güney Kafkasya'nın en önemli siyasi ve kültürel merkezlerinden biriydi.

²⁹⁵ Turan, *Büyük Selçuklular Tarihi*, 267.

²⁹⁶ Müverrih Vardan, *Türk Fütühat Tarihi*, 195.

halifenin isminin yer alması, ülkede bir Müslümana eziyet edenin kanının dökülmesi, serbestçe namaz kılınması, ezan ve Kur'an okunmasına izin verilmesi ve cuma günlerinde hutbe okunması gibi haklar bulunmaktaydı. Kral, Müslümanlara son derece iyilik ve ihsanda bulunmuş, ilim, din ve tasavvuf ehline, Müslümanlara kendi aralarında görmediği izzet ve ikramı göstermişti. İbnü'l-Ezrak (1153) yılında Tiflis'e gittiğinde bu şartların hepsinin uygulandığına şahit olduğunu belirtmektedir.²⁹⁷ Kral Davit Ağmaşenebeli 1125 yılında öldü.²⁹⁸ Ülkesine yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı Gürcü Kilisesi onu aziz olarak kutsadı ve 25 Ocak'ı "Kral Davit'i Anma Günü" olarak ilan etti; Gürcü halkı ona duyduğu bir minnetin göstergesi olarak "İnşa edici" ya da, "birleştirici" anlamına gelen Ağmaşenebeli adını verdi.²⁹⁹ Onun yerine kutsadığı oğlu Demetre (1125) tahta çıktı. Davit'in sıkıyönetiminin ardından, Demetre'nin tahta çıkışı, Kral merkezli politikaya karşı olanlar için olumlu bir gelişme olarak görülüyordu.³⁰⁰ Kroniğin aktarımına göre, Demetre kral olmadan önce Davit tarafından Şirvan'a gönderildiğinde, herkes onun savaşlarda kazandığı parlak zaferlere hayranlıkla baktı. O, Şirvan kalesini zapt ederek büyük miktarda ganimet ve birçok esir aldı. İran kuvvetlerinin askerlerini firara zorladı. Onları kılıçtan geçirdi ve kendisi ile askerleri onların bıraktığı ganimetlerle zenginleştirdi. Demetre'nin Davit ve Giorgi adlı iki vardı. Demetre, onurlu bir hayat yaşadıktan sonra öldü. Daha sonra Oğlu III. Davit tahta çıktı, fakat 6 ay saltanat sürdükten sonra öldü. Kardeşi Giorgi, 1155'te onun halefi oldu.³⁰¹ III. Giorgi döneminde, Ani'nin kuşatılması gibi birçok savaş meydana geldi. Bunlardan biri, 1161 yılında gerçekleşen Ani muharebesidir. Ani'deki papazlar, şehri III. Giorgi'ye teslim etti. II. İzzettin Saltuk (1132-1168), Aras Nehri'ne yürüdü ve buradan Ani'ye geldi.³⁰² İbnü'l-Esir bu olayı şöyle aktarmaktadır: "Gürcüler bu yıl şaban ayında krallarının emrinde toplanarak Arran bölgesindeki Ani şehrine yürüdüler ve şehri ele geçirdiler. Pek çok kişiyi öldürdüler. Sonunda Müslümanlar

²⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Amid Tarihi: Artuklular Kısmı*, 36.

²⁹⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 2/129-130; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 10/219.

²⁹⁹ Şengelîa, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 161.

³⁰⁰ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 3/284.

³⁰¹ *Kartlis Tskhovreba*, 2/130.

³⁰² İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Sarvan (Erzurum, 1992), 127.

mağlup oldu.”³⁰³ Ani’yi almayı başaran Giorgi, yönünü büyük şehire çevirdi ve şu an da Ermenistan ile Azerbaycan sınırındaki Divin’e (Devin) yöneldi.³⁰⁴ İbnü’l-Esîr gürcülerin ordusunun 30.000 kadar olduğunu kaydetmektedir.³⁰⁵ İbnul-Ezrak’ın aktarımına göre, “Gürcüler Devin’e baskın yaparak şehre girdiler ve şehirdeki her şeyi yağmaladılar, pek çok halkı öldürdüler ve Selçuklulardan birçok esir aldılar.”³⁰⁶ Daha sonra, Isfahan hâkimi olan İldeniz (1136-1175)³⁰⁷ bunu duyunca hemen asker toplayarak 50.000 civarı askerle Gürcistan topraklarına girdi, Gürcistan’ı yağmalayarak erkek ve çocuklarını esir aldı. Gürcüler Müslümanların karşısına çıkarak büyük bir savaşa giriştiler. Aralarındaki savaş bir aydan fazla sürdü ve sonunda Müslümanlar kazandılar. Çok sayıda Gürcü öldürüldü ve esir alındı.³⁰⁸

2.5. Orta Çağlarda Gürcü Ordusunun Muharebe Taktikleri

Orta çağda Gürcistanda askerî sanat ve strateji denildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri Davit Ağmaşenebeli’dir. Gürcüler, tarih boyunca az sayıda askerle çok sayıda savaşmak durumunda kalmış ve bu nedenle stratejiler geliştirerek hareket etmiştir. Davit Ağmaşenebeli savaş stratejisini oluştururken aşağıdaki unsurları ön plana çıkarmıştır: ³⁰⁹

- Belirlenen hedef ve görevleri gerçekleştirmek için etkili araçlar tesbit etmek; düşmanın gücünü kademeli olarak zayıflatmak için küçük vur kaç taktiği uygulamak.
- Askeri ve siyasi vaziyet hakkında detaylı bilgi sahip olmak ve bu bilgiler doğrultusunda acil veya uzun vadeli hedefler belirlemek.

³⁰³ İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-tarih Tercümesi*, c. XI, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul, 1987), 228.

³⁰⁴ Cavahışvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/224.

³⁰⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-Tarih*, 11/234.

³⁰⁶ İbnü’l-Ezrak, *Meyyâfârikîn*, 130.

³⁰⁷ Şemseddin İldeniz, 12. yüzyılda Irak Selçuklu Devleti’nin zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan ve “Atabeg” unvanını taşıyan güçlü bir Türk devlet adamıdır. Kökeninin Kıpçak Türklerine dayandığı kabul edilir. İlk olarak Musul Atabeyi Zengi’nin hizmetine girmiş, ardından Azerbaycan ve çevresinin idaresini üstlenmiştir. Zamanla nüfuzunu artırarak Selçuklu sultanlarına fiili hâkimiyet kurmuş, 1161 yılında Selçuklu hanedanına mensup bir çocuğun vasisi olarak devletin yönetimini eline almıştır. Böylece “İldenizogulları” ya da “Azerbaycan Atabeyliği” olarak bilinen hanedanı kurmuştur. Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabeyliği’nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz”, *Türkiyat Mecmuası* 28/1 (2018): 46.

³⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-Tarih*, 11/234.

³⁰⁹ Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 532-533.

- Siyasi ve stratejik hedeflere ulaşmayı engelleyebilecek unsurları tesbit etmek.
- Hem kendinin hem de rakibinin yeteneklerinin farkında olarak harekete geçmek ve mevcut şartlara uygun stratejiler belirlemek.

Davit'in en önemli askerî hamlelerinden biri, Türklere karşı geliştirdiği stratejik kuşatma ve lojistik yolların kesilmesi yöntemidir. Örneğin Didgori savaşından önce, Klarjeti-Şavşeti (Artvin-Şavşat) gibi dağlık alanları kullanarak Türk ordularının manevra kabiliyetini kısıtlamış, yiyecek tedarik yollarını keserek düşmanı zayıflatmıştır. Daha sonra ordusuyla Çoruh kıyısı boyunca ilerleyerek stratejik bir sol kanat saldırısıyla düşman birliklerini imha etmiştir. Davit, burada birliklerin hareketlerini dikkatlice hesaplayarak organize etmiştir. Doğru yer ve doğru zamanda da ordunun iki kanadını konuşlandırmasını da dikkate almak gerekir. Bundan sonraki süreçte Davit ikinci aşamaya geçmiştir. Türklere karşı mücadelede ordunun bu aşamada hızlı hareket etmesinden daha önemli bir şey yoktur. Bu nedenle orduyu toplamak için çok hızlı olmak ve ordunun her zaman hazır olması gerekiyordu.³¹⁰ Davit, askerî birliklerinin organizasyonunu hızlı seferberlik yöntemiyle sürekli geliştirdi. Onun ordusu 60.000 daimî askerden oluşmaktaydı ve ihtiyaç duyulduğunda feodal lordların birlikleriyle desteklenmekteydi. Ordu, dört ana sancağa bölünmüştü: Gürcistanın soylu feodal hanedanı olan Toreliler ön safi tutuyorlardı. Manevra birlikleri Ahıskalılar, ve Meshilerdi, Abhazlar ve Kahetliler ise kanatlarda konuşlandırılmıştı.³¹¹

Sancakların haricinde ihtiyati kuvvetler olarak tanımlayabileceğimiz cankurtaran birlikleri bu birlikler doğrudan başkumandana bağlı olup savaşa en son dahil olurlar ve düşmana nihai ve öldürücü darbeyi vururlardı. Düşman torelilerin yani öncü birliklerin etrafını kuşatamazdı. Çünkü öncü birliklerin etrafını saracak şekilde düşmanın sırtına düşecek sağ ve sol kollarını kullanabilen özel askerler vardı.³¹² Mamuka Tsurtsumia, öncülerin sağ ve sol kanatlarını ihtiyati kuvvetlerin oluşturduğu üçlü hatta dikkat çeker. Derin yapılı, üç hatlı bu savaş düzeni, ardışık sıralardan oluşan klasik düzene kıyasla daha az sayıda askerle kurulabiliyordu. Sol ve sağ kanatlar cephe hattını genişleterek düşmana hem doğrudan hem de yandan saldırıyor, aynı zamanda

³¹⁰ Gedeveanişvili, *Samkhedro Xelovneba Sakartveloşi*, 49.

³¹¹ Gedeveanişvili, *Samkhedro Xelovneba*, 56.

³¹² Gedeveanişvili, *Samkhedro Xelovneba*, 58.

kendi hatlarını koruyordu. Öncü kuvvetin saldırısından sonra ikinci hat, düşman manevralarını etkisiz hâle getiriyor veya doğrudan düşman kanatlarına hücum ediyordu. Yedek birlik ise savaşın en kritik anında devreye giriyor, geri çekilen düşmanı takip ediyor ya da ordunun güvenli geri çekilmesini sağlıyordu. Dört temel unsurdan oluşan bu üç hatlı düzen, 15. yüzyılda Gürcistan'ın parçalanmasından sonra da Gürcü krallıkları tarafından kullanılmaya devam etti.³¹³ Davit bu düzenleme ile şunları hedefliyordu; düşmanın en güçlü müfrezelerini sarsmak, ani manevralarla kendi güvenliğini sağlamak, orduyu çeşitli bölgelere seferber etmek ve ayrı kollar halinde hareket etmek ve birbirinden bağımsız birliklerle savaş alanına girmek, rakibin ana kuvvetlerine saldırarak savunma sistemini bozmak.³¹⁴ Üç hatlı ordu sistemi, hem savunma hem de sürpriz saldırılar için elverişli olmuştur. Bu taktikle çoğu savaşta başarı sağlanmıştır. 1195 Şamkor Muharebesi'nde uygulanan bu strateji, Gürcistanın bölgesel askerî önemini artırırken, Kafkas halkları üzerindeki nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır.³¹⁵ 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarında Gürcistan, Yakın Doğu ülkeleri arasında en güçlü devletlerden biri hâline gelmişti. Uluslararası alanda bağımsız bir politika izleyen Gürcistan Krallığı, bu dönemde siyasi ve askerî alanda önemli başarılar elde etti. Kral Tamar'ın tahta geçişinin ilk yıllarında yaşanan iç karışıklıklardan faydalanan bazı Müslüman emirlikler, Gürcistan'ın sınır bölgelerine yönelik saldırılarını artırdı. Ancak 1190'lı yıllarda bu iç mücadelelerin Tamar lehine sonuçlanmasıyla birlikte ülke bütün gücünü dış tehditlere karşı yöneltti. Gürcü ordusu, Davit Soslan, Amirspasalar Zakaria Mkhargrdzeli ve kardeşi İvane Msakhurtkhutsesi komutasında başta Şirvan ve Arrân olmak üzere Basiani ve İspir'e kadar uzanan geniş bir alanda iki büyük sefer gerçekleştirdi ve bu seferlerde son derece etkili bir askerî performans sergiledi. Gürcistan'ın artan gücü karşısında zor duruma düşen Anadolu Selçukluları, diğer Müslüman emirliklerle birleşerek ortak bir askerî harekât düzenleme kararı aldı.³¹⁶

1191 yılında Azerbaycan Atabeyi Kızıl Arslan'ın ölümünün ardından, Atabeyliğin başına Ebû Bekir geçmişti. Gence'ye giderek şehri teslim alan Ebû Bekir, Azerbaycan ve Arrân emîrlere hâkimiyet kurdu. Ancak Atabey Pehlivân'ın dul karısı

³¹³ Tsursumia, *Samkhedro Sakixebis Istoria*, 168.

³¹⁴ Aleksandre Tzikoride, *Davit Ağmaşenebelis Strategia*, 566-567.

³¹⁵ Gedevanişvili, *Samkhedro Xelovneba*, 90.

³¹⁶ Şengelîa, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 168.

İnanç Hâtun'un oğulları Kutluğ İnanç ile Emîr-i Emîrân, Ebû Bekir'in tahttan aldığı gücü tanımayarak ona karşı hareket etmeye başladılar. Ebû Bekir, bu isyanı bastırarak Kutluğ İnanç ile Emîr-i Emîrân'ı mağlup etti ve onları ülkeden kaçmak zorunda bıraktı. Emîr-i Emîrân, Şirvan'a sığınarak orada Şirvanşâh II. Ağsartan'ın desteğini aldı. Şirvanşâh II. Ağsartan, Emîr-i Emîrân'ı iyi karşıladı, ona hediyeler verdi ve kızıyla evlendirdi. Daha sonra Emîr-i Emîrân, kayınpederi Şirvanşâh ile birlikte Beylekân'a saldırmaya kalktı, ancak bir kez daha Ebû Bekir'e mağlup oldular. Bu sırada Şirvan'da meydana gelen büyük bir deprem sonucu Şamahia'nın surları ve kaleleri yıkıldı, çok sayıda insan hayatını kaybetti ve Şirvanşâh ailesi büyük zarar gördü. Şirvanşâh, bu felaketten sonra yardım için Gürcistan Kralı Tamar'a başvurdu. Kral Tamar, yardım teklifini kabul ederek Gürcü ordusunu hazırladı.³¹⁷ Şirvanşâh ve Emîr-i Emîrân, Gürcistan'a vardıklarında Kral Tamar ve kocası David Soslan tarafından büyük bir hürmetle karşılandılar. Bundan bir hafta sonra Azerbaycan ve Arrân Atabegi Ebû Bekir, Gürcülerle mücadele etmek amacıyla büyük bir ordu toplamış ve Nahçıvan'dan Arrân'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Kral Tamar, bu durumu öğrenir öğrenmez kraliyet ordusunun derhal seferber edilmesini emretmiştir. Gürcü ordusu ise Davit Soslan'ın komutasında, Kur, Algeti, Ktsia ve Kurd-Vaşar bölgelerinde kamplar kurarak Şamkor'a doğru ilerlemeye başlamıştı.³¹⁸ Şamkor Muharebesinin bundan sonraki kısmını Kartlis Tskhovreba şöyle kaydeder: Hareket eden Gürcüler Elsetz çayı kıyısında karargâh kurdular. Sonra buradan ayrılarak Şamkor civarında olan Dzagam'a geldiler. Şamkor'dan Şota dağına ve Gence kapısına kadar yayılmış, deniz kumu gibi inanılmaz çoklukta insan orada duruyordu. Kral o esnada, Papaz Antoni'ye hükümdar asası, zırhı ve kılıcı olan haçı önde taşımaları emretti. Ordunun sağ kolu bir dağa dayanmış olup solu da Kür kıyısından Şamkor civarına uzanıyor ve burasını balıkçıların attığı ağ gibi yukarıdan örtüyordu şehrin yakınlığı ve burada başlayan savaş orduyu iki kısma ayırmıştı. Kral bizzat adamlarıyla beraber şehri sağına alarak ilerledi. Fakat en zayıf birlik, kapılarda, sur üzerlerinde ve bahçelerde kılıç ve ok darbelerine maruz kaldılar. Komutan Zekeriya ve diğer komutanlar kaplan şiddetinde hücum ettiler. Onlar etrafı gözettiler ve yakınlarda kral taburunu, İran memleketine girişinden beri eskimekten beyazlamış olan Gorgosali

³¹⁷ Erhan Ateş, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213): Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları," *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII/2 (2017): 363-390.

³¹⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 390.

bayrağını gördüler ve düşmanı tek darbeye ikiye böldüler.³¹⁹ 2 veya 3 Haziran 1195'te gerçekleştiği düşünülen Şamkor Muharebesi, Gürcü ordusunun büyük bir zaferiyle sonuçlandı. Bunun çok yönlü bir anlamı vardı. Bu zafer Gürcistan'ın askerî gücünün tüm Ortadoğu'daki üstünlüğünü açıkça ortaya koydu, ülkenin uluslararası otoritesi arttı ve Gürcistan'ın Kuzey Kafkasya halkları üzerindeki nüfuzu daha da güçlendi.³²⁰

Orta çağ Gürcistan'ında saeristavo³²¹ ordusu, savaş alanında eristavi'nin komutasında hareket eden taktik birimler halinde örgütlenmişti. Gürcü ordusunun organizasyonu, geleneksel olarak güçlü sağ kanat ilkesine dayanmaktaydı. Pasinler Muharebesi'nde bu organizasyonun örneklerini görmek mümkündür. Ordunun en kalabalık birimi olan öncü birlik, suvari saldırısının ilk darbesinde belirleyici rol oynamaktadır. Öncü birliklerin, Samskhe-Cavakheti ve Ermeni toprakları üzerinde konuşlanması ordunun gücünü artırmıştı.³²² Gürcistan, Kafkasya'nın en önemli stratejik noktalarını elinde bulunduruyordu; Gence, Divin, Ani gibi bölgeler Gürcülerin denetimindeydi. Gürcü ordusu, bu stratejik topraklardan Güneye ilerleyerek, Kars'ı almış ve Selçukluların elindeki tek kale olarak kalan bu şehri ele geçirmişti.³²³ Bu başarılar, Türk dünyasında ciddi endişelere yol açmış, Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah, taht kavgaları ile sarsılan Türkiye Büyük Selçuklu devletini kurtardıktan sonra Türk-İslam topraklarına, Şaman Kıpçaklarıyla birlikte akın yapan, Gürcülere karşı harekete geçmişti.³²⁴

İbn Bibi'ye göre olay şöyle başlamıştır: Tamar, kişilik olarak estetik değerlere ve ideal tipteki erkeklere ilgi duyan biriydi. Özellikle zarafet, cesaret, güzel konuşma ve edebî kültür gibi vasıflar, onun dikkatini çekti. Bir gün saray muhbirleri ona Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından bahsetti. On iki şehzadenin her biri, hem fizikî görünüm hem de kişisel meziyetler bakımından övgüye layık bulunuyordu. Bu bilgiler Tamar'ın ilgisini çekti ve gönlünü bir Selçuklu şehzadesine kaptırmasına vesile oldu. Ancak kimi seçeceğine karar veremeyen Tamar, bir danışman olan dadısına başvurdu. Bu kadın, dönemin inançlarına göre büyü, kehanet

³¹⁹ Kartlis Tskhovreba, 2/107-108.

³²⁰ Metreveli, *Tamar Mepe*, 107; Melikişvili, 2/339.

³²¹ Saeristavo, bir eristavinin (yani bir çeşit vali, dük veya prens) idaresi altındaki toprak parçasına verilen isimdir.

³²² Giorgi Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 55.

³²³ Metreveli, *Tamar Mepe*, 107-108.

³²⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşküresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 225.

ve zihin okuma gibi yeteneklere sahip biri olarak tanınıyordu. Tamar ona içini açınca, dadı çözüm olarak, iyi bir ressamla birlikte Rum ülkesine gidip şehzadelerin yüzlerini birebir çizmeyi ve karakterlerini gözlemlemeyi teklif etti. Bu bilgiler ışığında uygun adayın tespit edilmesi planlandı. Tamar'ın isteği doğrultusunda seçkin bir ressam ve beraberindeki heyet Anadolu'ya gönderildi. Heyet, görevini gizlilik içinde tamamladı; şehzadelerin dış görünüşlerini resmetti, günlük davranışlarını gözlemledi. Tüm bu verilerle birlikte Gürcistan'a döndüler. Hazırlanan raporu inceleyen Tamar, Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin Süleymanşah'ın yüzüne ve kişiliğine hayran kaldı. Onu görmeden âşık oldu ve "Benim eşim ancak bu olabilir," diyerek evlenme arzusu taşıyan bir mektubu Sultan Kılıç Arslan'a gönderdi. Mektubunda, bu izdivacın iki güçlü devleti birbirine bağlayacağını, şehzadenin yüce meziyetlerinin kendi ülkesine yaraşır olduğunu ifade etti. Elçiler mektupla birlikte hediyeler sunarak Selçuklu sarayına ulaştılar. Sultan Kılıç Arslan durumu öğrenince, bu evlilik teklifini oğlu Rükneddin'e iletti. Ancak Rükneddin teklife karşı çıktı. Kâfir bir hükümdarla evlilik yapılmasının İslami değerlere aykırı olacağını dile getirdi. Bunun yerine Gürcistan'ı fethedip orada İslamî düzeni kurmak istediğini belirtti. Hatta o topraklara mescit ve medreseler inşa edip ezan sesini duyurmayı hayal ettiğini ifade etti. Rükneddin'in bu kararlı ve dindar tavrı, babası Sultan Kılıç Arslan'ı memnun etti. Oğlunun bu tutumu karşısında özür dileyerek evlilik teklifini reddetti.³²⁵ Kartlis Tskhovrebada bu konuya ilişkin sadece şu ifadeler yer almaktadır:

"Sultan (Rükneddin), haince bir şekilde barışı savunuyormuş gibi davranarak, sık sık elçiler gönderiyor, onlara değerli hediyelerle barış çağrısı yapıyordu. Ancak Tamar da aynı şekilde, elçilere hediyeler göndererek karşılık veriyordu. Fakat sultan, içindeki kötü niyetini saklıyordu ve ülkesini perişan etmek için planlar yapıyordu."³²⁶

Sultan, daha önce de Erzurum yöneticisi olan Alaeddin Melikşah'a asker toplaması konusunda ferman göndermişti. Ancak, fermanın hükümleri yerine getirilmedi. Bunu anlayan Kral, derhal onun azli için ferman çıkararak, o bölgenin topraklarını Gıyaseddin Tuğrulşah'a verdi. Daha sonra da çok sayıda askerle birlikte Abhaz ülkesine ve Gürcü beldelerine yöneldi.³²⁷ 1202 yılında Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah tarafından düzenlenmiş olan Pasinler seferi, Gürcistan

³²⁵ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-umûri'l-Alâiyye (Selçukname)*, 1/85-91.

³²⁶ Kartlis Tskhovreba, 2/113.

³²⁷ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-umûri'l-Alâiyye (Selçukname)*, 1/93.

Krallığının yayılmasını önlemek açısından çok önemliydi. Gürcistan’a doğru hareket eden Sultan Rükneddin, bir elçi vasıtasıyla Tamar’a şu mektubu gönderdi;

“Ben Rükneddin, göklerin altında bulunan sultanların en yücesi, meleklerle benzeyen ve Hazreti Muhammed’in elçisi, Gürcüler’in hükümdarı olan sana, Tamara’ya bildiririm ki, her kadın akılca zayıftır. Sen, Gürcülere kılıç verip Allah’ın sevdiği Müslümanları ve İslam ulusunu öldürmeyi emretmişsin. Bundan başka hür milleti kölelik vergisine bağlamışsın. İşte ben, Fars halkının adaletini icra etmeyi ve sana ve halkına, Allah’ın sırf bizim elimize verdiği kılıcı bir daha kullanmamanızı öğretmek maksadıyla geliyorum. Ben gelmeden önce, çadırımın önünde bana secde eden, Muhammed’in Resullüğünü kabul ettiğini beyan eden ve kendi dinini inkâr edip boş yere ümit bağladığın haçı huzurumda kıracak olanların hayatını bağışlamaya razı olacağım. Fars’a yaptıklarınızın karşılığını bekleyin.”³²⁸

Elçi, mesajını Tamara’ya iletmek üzere huzuruna getirildi. Mesajını verdikten sonra küstahça bir teklifte bulundu: “Hükümdarınız kendi dinini terk ederse, sultan kendisiyle evlenecek, reddettiği takdirde ise onu kendi cariyesi yapacaktır.” Bu mağrurane sözleri sarf ederken, başkumandan Zekeriya yerinden kalkarak ona bir tokat indirdi ve adamı yarı ölü bir hâlde yere serdi.³²⁹ Tamar, elçileriyle beraber Rükneddin’e mektup yazarak şu cevabı gönderdi:

“Ey Rükneddin! Her şeye kadir Tanrı’nın kudretine sığınarak, Meryem Ana’ya dua edip kutsal hacın umuduyla dolarak, senin Tanrı’yı öfkeliendiren mektubunu okudum ve senin yalanlarını öğrendim. Bu yalanların hesabını Tanrı sorsun! Duymadın mı ki, kim Tanrı’nın adını yalan yere anarsa, Tanrı’nın kendisi tarafından yok edilir. Sen altınla toplanmış askerî kalabalığa güveniyorsun, ama Tanrı’nın hükmünü küçümsüyorsun. Ben ise ne zenginliğe, ne asker sayısına, ne de başka herhangi bir insani güce güveniyorum; yalnızca her şeye kadir Tanrı’ya ve senin hakaret ettiğin Mesih’in hacına güvenim var. Senin mektubunu aldıktan sonra, sana boyun eğmek için değil, senin kibirli ve gururlu yüreğini yere sermek için, Mesih’i seven suvarilerimi gönderdim. Böylece Tanrı’dan öğrenmiş olursun ki, Rabbin adını aşağılamak sana düşmez. Yerine gelsin Rab’bin iradesi, seninki değil! O’nun adaleti yerine gelsin, seninki değil! Senin hizmetkârlarının tembelliğini bildiğim için, cevabı vakitlice ulaştırsın diye kendi hizmetkârımı gönderdim. Benim harekete geçirttiğim askerlerim esasen kapına dayanmışlardır.”³³⁰

³²⁸ “მე, ნუქარდინი, ცისქვეშეთის უმაღლესი სულტანი, ძლიერებით ანგელოსთა მსგავსი, უფლის სწორი, მოვლინებული დიდი მუჰამედის-აგან, გამცნობ თამარს, ქართველთა მეფეს: („ყველა დიადი რეგვენია. შენ გიბრძანებია ქართველთათვის ხმ-ლის აღება და დახოცვა მუსულმანთა, ისლამის ერისა); გარდა ამისა, თავისუფალი ხალხისათვის, როგორც ყმათათვის, ხარკი დაგიწესებია. ეხლა მე მოვდივარ, რათა სპარსთა გვარს აღვუდგინო სამართალი, ჭკუა გასწავლო და შენმა ხალხმა ვედარასოდეს გაბედოს ხელში აღება ხმლისა, რომელიც ღმერთმა ჩვენ გვიბოძა. მხოლოდ მას დავტოვებ ცოცხალს, ვინც მანდ მოსვლამდე ჩემი კარვის წინ მცემს თავყვანს, აღიარებს მუჰამედ მოციქულის მოძღვრებას, უარყოფს შენს სჯულს და ჩემ თვალწინ თავისი ხელით დაიწყებს იმ ჯვრის ლეწვას, რომ-ლის იმედიც ტყუილად გაქვთ. მოლოდინში იყავი იმის სამაგიეროსი, რაც სპარსთა შეამთხვიე” Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, 2/114.

³²⁹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 406.

³³⁰ “მივენდე რა ძალას ყოვლისმპყრობელი ღვთისა, ვევედრე რა მარ- ადქალწულ მარიამს და აღვივსე პატიოსანი ჯვრის იმედით, წავიკითხე შენი ღვთის განმარისხებელი

გურცუ kaynaklarda Bassian Muharebesi olarak geçen Pasin ovasında vuku bulan Büyük Selçuklu-Gürcü savaşının detaylarını aktaran kaynaklar yukarıdaki bilgileri teyit etmek açısından önemlidir. Tamar Kral ve Büyük Selçuklu sultanının arasında geçen mektuplaşmalardan sonra detaylı bilgileri Kartlis Tskhovreba'dan öğreniyoruz:

“Gürcüler, Pasin memleketine varınca, sultanı orada, karargâh kurmuş vaziyette buldular. Başkomuntan Zekeriya Mkhagrzel, Akhaltskheli kardeşler Şalva ve İvane ön safı tutuyordu. Bir tarafta Abhazlar ve İmeretliler, diğer tarafta Kaheti-Heretililer yer alıyordu. Onlar sultanı görünce, atlarının süratlerini artırarak ilerlediler. İki tarafın öncü birlikleri birbirlerine yaklaştı. Fakat Türkler, Gürcülerin hiç tereddüt etmeden geldiklerini görünce daha güvenili bir mevkiye geçtiler. Gürcüler hücum ederek onları arkadan çevirdi. Şiddetli ve uzun bir savaş meydana geldi. Bununla beraber komutanlardan İvane, Zekeriya ve Şalva'nın atları telef oldu. Adları geçen komutanların yaya kaldıklarını gören askerler ölümü göze alarak kendileri de atlarından inerek onların etrafını sardılar. Bu manzara karşısında, cesur Davit Soslan'ın sol kanadı, Zekeriya Mkhagrzel de sağ kanadı terk etti ve doğrudan düşmana karşı yürüdüler. Düşmanın kaçmakta olduğunu gören Gürcüler, atlarına binerek onları kovalamaya, kılıçtan geçirmeye ve esir etmeye başladılar.³³¹

İbn Bîbî'ye göre, “İki ordu arasında öyle bir vuruşma ve çarpışma oldu ki savaş alanında ölüden tepeler meydana geldi. Kara, kandan deniz, deniz ise cesetten kara oldu.”³³² Türk ordusu tamamen yok edildi. Türk kaynaklarına göre ise, Gürcüler, Selçuklu ordusunu ordugâhlarında dinlenirken düşmanın yaklaşmasından habersiz bir şekilde pusuya düşürdü. Bu ani baskın Türk askerlerini şaşkına çevirdi. Ne olduğunu anlayamayan Türkler, ordugâhı ve çadırları terk ederek daha uygun bir savunma mevkiine çekildiler. Ancak bu sırada Sultan'ın Çetrini (saltanat şemsiyesi) taşıyan kişinin atının ayağı bir deliğe takıldı. Sancak yere düştü, bu da askerler arasında Sultan'ın bir musibete uğradığına dair bir korku yarattı ve kargaşaya neden oldu.

შემონათვალი, ო ნუქარდინ, შვეი- ტყე შენ სიცრუეთა შესახებ, რომელთა განმკითხავი უფალი იყოს: არ გაგიგონია, რომ ვინც ღმერთის სახელს ცრუდ დაიფიცებს, ღმერთი-სავე მიერ იქნება განადგურებული? შენ ოქროთი შეკრებილ მევირეთა სიმრავლეს ხარ მინდობილი, უმ- ეცარი ღვთის განაჩენის, მე კი იმედი მაქვს არა სიმდიდრის, მეომართა სიმრავლის ან სხვა რაიმე კაცობრივი საქმის, არამედ ყოვლისმპყრო- ბელი ღმერთისა და ქრისტეს ჯვრის, რომელსაც შენ გმობ. შენი შემონათვალის შემდეგ წარმოვაგლინე ქრისტესმოყვარე მხედრობა არა შენთვის თაყვანის-საცემად, არამედ შენი ამაყი და ამპარტავანი გულის დასამხობად, რათა განისწავლო ღვთის მიერ, რომ არ უნდა დაგმო უფლის სახელი. აღსრულდეს უფლის ნება და არა შენი! იყოს მისი სამართალი და არა შენი! ვიცი შენი მსახურების სიზარმაცე, ამიტომ წარმოვაგლინე ჩემი მსახური, რათა დროზე მოგართვას პასუხი წერილზე და გაგაფრთხილოს, რომ ჩემი წარმოგზავნილი მხედრები უკვე შენს კართან დგანან.” Kartlis Tskhovreba, 2/115.

³³¹ Kartlis Tskhovreba, 2/116-117.

³³² İbn Bîbî, *El-Evâmirü 'l-Alâiyye Fi'l-umûri 'l-Alâiyye*, 94.

Düşen sancak kaldırıldı ve çavuşlar askerlerin toparlanması için bağırmaya başladı. Sultan, kumandanlara kendi adlarıyla hitap etmeye çalıştı, ancak ordu hâlâ kargaşadan kurtulamadı. İki taraf arasında ciddi çarpışmalar başlasa da, Selçuklu ordusunun büyük kısmı henüz toparlanamamıştı. Düşman kuvvetlerinin takibi ve saldırıları şiddetle devam etti. Türkler, bir yandan kaçarken bir yandan da sarılarak öldürülüyor ya da esir alınıyordu.³³³

Gürcüler büyük bir zafer kazandı. Bu zaferin ardından, Tamar ve Davit Soslan Tiflis halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Zaferin sembolü olan bayrağı taşıyan ikili, halkın büyük sevgi ve saygısını kazanmıştır. Bu zafer, Gürcü tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, zaferi kutlamak için dönemin şairleri birçok şiir yazmıştır.³³⁴

Savaşı sona erdirdiler. Aslan Davit öne çıktı,
Önceki Davit'i örnek alarak,
Yiğitçe ve yüce bir ruhla,
Ağaranilere karşı yürüdü.
Gaziler öfkeye kapılmadı,
Ama üzerine geldiğinde, aslan gibi at süren Davit
Tilkiler gibi alt etti onları.
Gördüklerinde haykırdılar, baş eğdiler, yenilgiyi tanıdılar.
Kendi aralarında kargaşa çıktı, dağıldılar,
Kaçanlar uzaklaştı korkuyla.
Ordu parçalandı,
Kaçanların peşine düşen kalmadı.
Büyük bir dehşet yayıldı,
Davit orayı fethetti,
Tanrı'nın seninle yaptığı söz burada gerçekleşti.
Yirmi kişi bile kalmadı onlardan,
Pek çoğu kılıçtan geçirildi.
Orduları mağlup edildi.
Biri ötekini tanıyamadı, binlerce kişi birbirinden kaçtı.
Muhammed'in soyundan gelen savaşız, dirençsiz kavimler öldürüldü,
Ordu tutsaklarla, ganimetlerle, sürülerle doldu.
Hiç kimse sağ kalmadı.

³³³ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2019) 174-175.

³³⁴ Roin Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 582.

Ne Ezinka'nın sahibi kaldı,

Ne de kaleyi koruyan.

Segor bile kaçarken yakalandı, tümü teslim oldu.³³⁵

Gürcü Krallığı'nın askerî başarıları, Karadeniz'in güney kıyılarında da etkili olmuştur. Gürcü Kral Tamar, Trabzon, Samsun, Sinop, Giresun ve Araklı gibi şehirleri ele geçirmiştir. Bu şehirlerden kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu, Gürcü hegemonyası'nın bir simgesi olmuştur.

Orta çağ Gürcistan'ı kuşatma sanatında büyük bir deneyime sahipti. 1205 yılında, Gürcü hükümeti, Kar kalesini kuşatarak büyük bir zafer elde etti.³³⁶ Ayrıca, başka bir kuşatma örneğine III. Bagrat döneminde de rastlamaktayız. Matiane Kartlisa eserinde geçen bilgilere göre,

“Büyük ve her bakımdan güçlü Kral Bagrat, Rani bölgesini harap etti, Şamkor şehrine ulaştı, oraya taş atan mancınıklar kurdurdu ve birkaç gün içinde surları yıktı. Ertesi gün şehri yok etmeyi ve yağmalamayı planlıyordu. Ancak o gece Fadlun ona bir elçi göndererek af diledi; ömrü boyunca hizmet edeceğine yemin etti, haraç ödemeyi kabul etti ve ordusuyla kralın düşmanlarına karşı savaşacağına söz verdi.”³³⁷

Orta Çağ'da savaş makinelerinin üç temel türü yaygın olarak kullanılıyordu: balista, katapulta ve trebüşe. Her biri birçok alt türe sahip olsa da, genel yapıları ve çalışma prensipleri ortaklı.

Kuşatma makinelerinin iki temel işlevi vardı: düşmanın canlı gücünü uzak mesafelerden imha etmek ve kale duvarlarını yıkmak. Balista, dev bir arbaleti andırıyor ve 1 ila 3 metre uzunluğundaki büyük okları uzağa fırlatıyordu. Özellikle kaleyi savunanlar tarafından saldırganlara karşı kullanıldığında oldukça etkiliydi. Balistanın fırlattığı oklar çok güçlü bir darbe etkisine sahipti ve her türlü zırhı delebiliyordu; bu da onu kalkanlara karşı da etkili kılıyordu. Trebüşe ise büyük ölçekli

³³⁵“დაასკვნეს ომი. წაუძღვა ლომი დავით დავითის მიზამკვებულად, მხნედ და სვიანად, აგარიანად; არა განრისხდა გაზი ვსებულად, მიუხდეს ზედა, რა ზედი-ზედა, ცხენს ლომი მეღებრ დაჯაზნებულად, მართ ვითა ნახეს, მათ ივაგლახეს, თავი მცერადა ქმნეს, ცნობა ვნებულად. მათგანვე ივნეს, მით განიზნივნეს, განდრკეს მეოტნი განრიდებულად: თანა-მეყოფნი, წარვიდეს მსრბოლნი შეიქმნა შიში ზარ-აღებულად, მან იქალაქა, აღსრულდა აქა შენით აღთქმული თვით დადებულად თქვენგანმან ოცმან, ბევრისა მხოცმან; სძლო მათთა სპათა დამეტებულად. არ იცის ერთ მან, ათასი ერთმან მით წარიქცივნა მიდევნებულად. მოჰმადის ტომნი უკრავ-უომნი მოსრნეს, მოსწყვიდნენ განქიქებულად, აღივსნეს ტყვითა, ლარ-პირუტყვითა, არ დარჩა კაცი არ შოებულად, ეზინკას მფლობი, არ შენაფლობი, სეგორს გამქცევად ჰგავს შესწრებულად.” Metreveli, *Davit Aghmashenebeli, Tamar Mepe*, 583.

³³⁶ Cavahishvili, *Kartveli Eris Istoria*, 365.

³³⁷ *Kartlis Tskhovreba*, 2/24.

bir kuşatma makinesi olup Orta Çağ'ın ağır topçuluğunu temsil ediyordu. Çin'den yayılmış, oradan Selçuklular aracılığıyla Küçük Asya dünyasına girmiş ve 11. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'a ulaşmıştır. Trebüşe, Birinci Haçlı Seferleri sırasında Avrupa orduları arasında da yaygınlık kazanmıştır.³³⁸ Gürcü Kralı III. Bagrat'ın ordusunda bu makineleri tasarlayabilen deneyimli mühendisler bulunuyordu. Matiane Kartlisa'nın verdiği bilgilere göre, IV. Bagrat, döneminde de bu tür kuşatma türüne rastlanmaktadır: "Bagrat yola çıktı Anakopia kalesinin muhasarasını ise Abhaz ordusuna bıraktı. Kendisi oradan ayrılıp Kutais'ye geldi. Oradan şehir ordusunu aldı. Taş fırlatma makineleri kuruldu ve savaş başladı."³³⁹ Ayrıca, Ermeni tarihçi Aristakes, bu kuşatmanın detaylarını vermektedir:

"Böylece Büyük Selçuklular, gece ya da gündüz zamanı nerede savaşa girişeler, karşılarında silahlı ve hazır şehirli buldular. Bundan sonra savaş makinelerini dikip onlarla savaştılar. Bununla birlikte, oldukça yaşlı ve kuşatma makinelerini kullanma sanatında aşırı bilgili olan kilise kurulu üyelerimizden biri, kendi mancınığını dikti ve Büyük Selçuklular mancınığın sapanına ne zaman bir kaya yerleştirip şehre vursa, bu papaz kendi silahıyla onların kayalarını hedefleyerek havada o kayayı vurur ve parçaları onların (Büyük Selçukluların) üzerine düşerdi."³⁴⁰

Orta çağ'da düşman müfrezelerine taş atmak için üç yöntem kullanıldı; Birincisi bükülmüş halatlarda veya iplerde depolanan güce dayanan burulma gücüyle çalışıyordu. İkincisi bir veya birden fazla erkek veya kadın tarafından çekilen bir kiriş sapanı ve daha sonra bir karşı ağırlık kullanılarak çekiş ilkesine dayanıyordu. Üçüncü ise büyük bir Tatar yayıydı.³⁴¹ Soso Margişvili'ye göre, Gürcüler, diğerlerine nispetle tatar yayını sıklıkla kullanmışlardı.³⁴²

2.5.1. Orta Çağ Gürcü Suvari ve Piyade Birlikleri

2.5.1.1. Suvari

Orta Çağ askerî tarihine bakıldığında, suvarinin savaş alanındaki rolü 8. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle üzeninin kitlesel olarak yaygınlaşması, binicilik ekipmanlarının daha ağır ve daha pahalı hale gelmesine

³³⁸ Margişvili, *Şua Saukuneebis*, 98.

³³⁹ Kartlis Tskhovreba, 2/36.

³⁴⁰ Lativertli, *Bir Ermeni Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, 74.

³⁴¹ David Nicole, *Medieval Siege*, 6.

³⁴² Margişvili, *Şua Saukuneebis*, 94.

neden olmuştur. Bu durum, silahların kullanımını zorlaştırırken, maddi olanakları sınırlı olanlar için erişimini de sınırlamıştır.³⁴³ 9. yüzyılın başlarında, kuzeybatı Fransa’da ağır donanımlı bir atlı yetiştirmek için gereken arazi miktarı bölgeye bağlı olarak 12 kişinin mülkiyetine veya 120 ila 216 hektarlık bir alana eşdeğerdi. Buradan hareketle, profesyonel bir suvari yetiştirmenin maliyetinin ekipman ediniminden çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Zira yalnızca silaha ve ata sahip olmak yeterli olmayıp, binicinin savaş sırasında atını edebilmesi ve eyerden silahları etkili şekilde kullanabilmesi için sürekli antrenman yapması gerekmektedir. Orta çağ toplumlarında, savaşçılar için avcılık, binicilik oyunları ve benzeri fiziksel etkinlikler zorunlu hale gelmiş, hatta bu tür aktiviteler yönetici sınıfın sosyal görevleri arasında sayılmıştır. Nitekim iyi bir at, savaşçının hayatta kalabilmesi açısından büyük bir önem taşımaktaydı. Bu sebeple, erken dönemlerden itibaren atlıların korunmasına ve zırhlanmasına yönelik özel önlemler geliştirilmiştir.³⁴⁴ At zırhının tarihi yaklaşık üç bin yıl öncesine, Mezopotamya’ya kadar uzanmaktadır. Ağır suvarilerin ilk olarak Asurlular tarafından kullanıldığı bilinmektedir. M.Ö 6. yüzyılda Harezm İmparatorluğu’nda tamamen zırhla donatılmış suvariler bulunduğu kaydedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde, at zırhı Doğu’nun büyük ordularında yaygın şekilde görülmüştür. Gürcistan’da at zırhına dair yapılan araştırmaların Vahtang Gorgosali dönemine kadar uzandığı kabul edilmektedir.³⁴⁵ Bizans tarihçisi Michael Attaliates (ö. 1080), Gürcülerin Bizans ile yaptığı savaşlarda yalnızca sayılarının fazla olması nedeniyle değil, aynı zamanda zırhlılarının sağladığı güçlü savunma sayesinde büyük cesaret gösterdiklerini belirtmektedir. Attaliates şu ifadeleri kullanmaktadır: “Gürcüler yalnızca kendilerini değil, atlarını da tepeden tırnağa zırhlamışlardı. Onları zapt etmek neredeyse imkânsızdı, çünkü her tarafları zırhla kaplıydı.”³⁴⁶ Bu bilgiler, Gürcü suvarilerinin o dönemde Bizans ordusundaki suvarilere kıyasla daha ağır donanıma sahip olduğunu göstermektedir. Bizans’ta orduyu donatma görevi devlete aitken, Gürcistan’da feodal sınıf savaş teçhizatını teminde yükümlüydü.³⁴⁷ Ağır zırhlı bir

³⁴³ David Nicolle, *Armies Islamic 7-11*, 33.

³⁴⁴ Margišvili, *Şua Saukuneebis*, 100.

³⁴⁵ Berdzenişvili, *Sakartvelos İstoria*, 58-59.

³⁴⁶ Attaliates, trans. Kaldellis and Krallis, *History*, (2012), 427.

³⁴⁷ Mamuka Tsurtsumia, *The Art of War in Georgia in the Eleventh Century and the War with Byzantium*, 225.

savaşçı, hem suvari hem de piyade sınıfından olabilmekteydi. Bu sınıflara mensup savaşçılar genellikle tam koruma sağlayan zırhlara sahipti. Bu zırh seti; mızrak, çift ağızlı kılıç, savaş baltası veya lakht adı verilen bir silahı içermekteydi.³⁴⁸ Ağır suvarilerin savaştaki rolü, onların savaş düzenini bozmaktı. Avrupa’da bu işlevi şövalyeler, Bizans’ta katafraktlar, doğuda ise gulamlar veya memlükler yerine getirmekteydi. Gürcü ordusunda ise bu işlevin, ağır silahları karşılayabilen soylular tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır.

2.5.1.2. Ağır Suvari ve Şok Taktikleri

Ağır suvariler, orta çağ Gürcü ordusunun en önemli vurucu gücünü oluşturuyordu. 11. yüzyıl itibarıyla suvarilerin savaş meydanındaki rolü giderek daha önemli hale gelmiş ve bir suvarinin donanımı, bir piyade askerine kıyasla daha iyi bir seviyeye ulaşmıştı.³⁴⁹ Bu dönemde Gürcü savaşçıları bir miğfer, zincir zırhı, lameller (katmanlı zırh) veya pullu zırh, deri baldırlıklar ve kalın suvari çizmeleri giymekteydi.³⁵⁰ Ayrıca, birinci silah olarak mızrak kullanılmış, buna ek olarak uzun kılıç ve topuz gibi silahlar da tercih edilmiştir. Suvarilerin atları da zırhlı veya katmanlı deri kaplamalar ile korunmaktaydı.³⁵¹ Bu dönemdeki savaşçı donanımının daha iyi anlaşılabilmesi için Kartlis Tskhovrebada aktarılan bir savaş sahnesi önemli bir örnektir. Kaynakta, Gürcü Kralı Arşak ile yeğeni Aderk arasında gerçekleşen bir çarpışma şu şekilde anlatılmaktadır:

“Aderk, Ermenistan kralı tarafından gönderilen yardımcı birliklerle birlikte, dayısı Gürcistan Kralı Arşak’ın üzerine yürüdü. Kendisi gösterişli bir zırh kuşanarak atına bindi. Arşak da benzer şekilde silahlanarak ordusunun içinden ilerledi. İkili, korkutucu bir nara attıktan sonra birbirlerine mızrak darbeleri indirmeye başladı, ancak zırhları darbeleri engelliyordu. Uzun süren çarpışma neticesinde mızraklar kırıldı ve taraflar topuzlarını kullanarak birbirlerine saldırmaya devam ettiler. Yorulmalarına rağmen ikisinden de üstünlük sağlayan olmadı. Ertesi gün, ellerinde yaylarıyla tekrar karşı karşıya geldiler ve birbirlerine ok atmaya başladılar. Aderk’in attığı bir ok, Arşak’ın göğsüne isabet ederek onu atından düşürdü.”³⁵²

Suvari sınıfının savaş alanındaki etkinliği çok önemliydi. Özellikle “süvarinin şok saldırısı” („ცხენოსანთა შოკურ დარტყმა“) olarak adlandırılan savaş tarzı ön

³⁴⁸ Çolohaşvili, “Abjari,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1979), 48.

³⁴⁹ Tsurtsumia, *The Art of War in Georgia in the Eleventh Century and the War with Byzantium*, 219-220; Nicolle, *Arms 7-11*, 18.

³⁵⁰ Çolohaşvili, “Abjari,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, 48.

³⁵¹ Tsurtsumia, *The Art of War in Georgia in the Eleventh Century and the War with Byzantium*, 222.

³⁵² *Kartlis Tskhovreba*, 1/29-30; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 33-34.

plana çıkmaktaydı. Bu terim, saldırının etkisini doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Bu tür bir süvari saldırısı öylesine dehşet verici bir görüntü sunardı ki, düşman çoğu zaman çarpışma gerçekleşmeden savaş alanından kaçardı. Doğru biçimde uygulandığında, bu tür bir saldırıyı durdurmak neredeyse imkânsızdı.³⁵³ Ağır suvarilere dair benzer bir örgütlenme, İslam ordularında da görülmektedir. Emevi dönemi suvarileri, zırhlı ve zırhsız olmak üzere ikiye ayrılmış olup, zırhlı birlikler genellikle küçük elit bir “şok gücü” olarak organize edilmiştir.³⁵⁴ Gürcü edebiyatında da süvari hücumlarına dair anlatımlara rastlanmaktadır. 12. yüzyılda kaleme alınan Vepkhis Tkaosani adlı eserde, savaş alanında gerçekleşen bir süvari hücumu şu şekilde betimlenmektedir:

Mızrağımı istedim,
Zırhına elimi attım.
Onlara saldırmak için
Bir savaşçı olarak hazırdım.
Birine hücum ettim,
Uzanıp üzerine atıldım.
Orada kalabalık bir ordu vardı,
Sakin bir şekilde düzeni bozmadan duruyorlardı.
Yakınlarına vardım, bana baktılar,
“Delidir,” dediler.
Ordunun en güçlü olduğu yere
Güçlü kollarımla yöneldim.
Adama mızrak sapladım,
Atını yere serdim.
İkisi de güneşi gördüler.
Mızrağım kırıldı,
Elimle kavradım.
Ey kılıcım,
Seni bileylene şan olsun!³⁵⁵

³⁵³ Tsurtsumia, *Sakartvelos Samkhedro Istoriss Sakitxebi*, 141.

³⁵⁴ David Nicolle, *Early Medieval Islamic Arms and Armour* (Caceres: Instituto de Estudios Sobre Armas Antiguas, 1976), 12.

³⁵⁵ შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავყავ მუზარადის დასარქმელად
საომარად ატეხილი ვიყავ მათად გამტეხელად
ერთსა წავსწყდი უტევანსა
წავგრძელდი და წავე გრძელად,

12. yüzyıl ve sonrasına ait kaynaklarda, mızrakların kırılmasına dair anlatımlar sıklıkla yer almaktadır. Bu durum, uzun mızrak kullanımının yoğunluğunu ve bu saldırıların savaş alanındaki gücünü ortaya koymaktadır. Mızrak darbeleri sonucunda rakibin atından düşmesi, suvarilerin mızrak kullanımındaki etkinliğini göstermektedir.³⁵⁶

2.5.1.3. Piyade

Orta Çağ Gürcü ordusunda piyade birlikleri, savaş düzeninde kritik bir rol üstlenmiştir. 10. yüzyıl Gürcü piyadeleri hakkında önemli açıklamalar yapan Hovhannes, piyadelerin savaş meydanında oluşturduğu taktiksel yapılanmayı şu şekilde tanımlamaktadır: *“Kalkanlı çok sayıda birlik güçlü bir duvar ördü”*.³⁵⁷ Tarihçiye göre, piyade askerleri, kalkanlarını bir araya getirerek aşılmaz bir engel oluşturmuş ve böylece kalkan duvarı adı verilen falanks (saf sistemi) benzeri bir formasyon meydana getirmiştir. Bu formasyon, yalnızca iyi disiplinli piyadeler tarafından oluşturulabilir ve taktik birimlere ayrılan askerler tarafından korunabilirdi. Formasyonun bozulmadan devam edebilmesi için savaş sırasında yaralı ve ölen askerlerin hızla değiştirilmesi büyük önem taşımaktaydı. Kalkan duvarı gibi taktiklerin etkinliği, ordunun disiplin seviyesi ve birliklerin koordinasyonuna doğrudan bağlıydı.³⁵⁸ Bizans tarihçisi Michael Psellos (ö. 1078), 989 yılında Abidos’ta³⁵⁹ Bizans imparatoru II. Basil’e karşı savaşan Gürcü birliklerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bardas Pokas etrafında birkaç piyade topladı. Bu adamlar İberyalılar arasında en iyi savaşçılardı. Hepsi genç adamlardı, ilk sakallarını yeni uzatmışlardı, gençliklerinin

მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად.

ახლოს მივე, შემომხედნეს, “შმაგიაო”,

ესე თქვესა, - მუნ მივმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი დგესა;

კაცს შუბი ვჰკარ, ცხენი დავეც, მართ ორნივე მიხდეს მზესა,

შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, ვაქებ, ხრმალო, ვინცა გლესა!

Bk. Rustaveli, *Vepkhis Tkaosani*, 83/438-439.

³⁵⁶ Tsurtssumia, *Sakartvelos Samkhedro*, 154.

³⁵⁷ Hovhannes Draskhanakertci, *History of Armenia*, ed. E. Tsagareishvili (Tbilisi: Mec-niereba, 1965), Gürcücesi, 241.

³⁵⁸ M.K. Lawson, “*Observations upon a Scene in the Bayeux Tapestry, the Battle of Hastings and the Military System of the Late Anglo-Saxon State*,” in J.R. Maddicott and D.M. Palliser (eds.), *The Medieval State: Essays Presented to James Campbell* (London: The Hambledon Press, 2000), 88.

³⁵⁹ Abidos, Antik Çağ’da, Anadolu’nun kuzeybatısında, Çanakkale Boğazı’nın en dar noktasında kurulmuş bir antik yerleşim yeridir.

baharındaydılar. Uzun boylu ve aynı boya sahiptiler, sanki bir cetvelle ölçülmüş gibi dizilmişlerdi. Sağ taraflarında kılıçlar vardı ve hücum ettiklerinde karşı konulmazlardı.”³⁶⁰

2.5.1.4. Paralı Askerler

Gürcü ordusunda paralı askerler kritik bir rol oynamıştır. Roki Spa³⁶¹ (როქო სპა) adı verilen bu askerler, yabancı kabilelerden belirli bir ücret karşılığında kiralanan birliklerden oluşuyordu. “Roki” (როქო), Bizans Yunancasında maaş anlamına gelen roga (ρόγα) kelimesinden türetilmiş olup, nakit ödeme veya ücret anlamına gelirken; “spa” (სპა) ise ordu anlamındadır.³⁶² Gürcü ordusunda çeşitli dönemlerde Varanglar (Vikingler), Franklar ve Müslüman paralı askerler yer almıştır. Ancak en yaygın paralı askerler Alanlar, Kıpçaklar ve Çerkeslerden oluşmaktaydı. Lekler ise Gürcü ordusuna geleneksel paralı asker kaynağı olan Kuzey Kafkasya’dan getirilmişti.³⁶³ Alan savaşçılarının Gürcü ordusundaki varlığı çok eski dönemlere dayanmaktadır. Gürcü kronikleri, Alanlara Ovsî, Os veya Osi adını vermektedir. Alanlar, Gürcü ordularında seçkin birlikler olarak yer almış ve özellikle ağır zırhlı suvari olarak büyük takdir görmüşlerdir. Roma İmparatorları ve Gürcü kralları, Alan savaşçılarının savaş yeteneklerinden etkilenmiş ve onları ordularında önemli bir konuma getirmiştir. Kartlis Tskhovrebada Alan savaşçılarının Gürcü ordusundaki rolüne dair önemli bilgiler yer almaktadır:

“Uzun bir Pers hâkimiyetinden sonra, Kartli Kralı Vahtang Gorgosali, Doğu Gürcistan’ı kurtarmak için zorlu bir mücadeleye girişti. Bu mücadele, tamamen yeni bir askerî yapı gerektiriyordu. Herhangi vassallık bağı olmayan ve sert savaşçılar olarak ün kazanmış profesyonel Alan suvarileri, Vahtang’ın kişisel muhafızları için ideal adaylardı.”³⁶⁴

³⁶⁰ Psellos, *Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia of Michael Psellus*, trans. E.R.A. Sewter (London: Penguin Books, 1966), 36.

³⁶¹ “Roki-spa” terimi, Gürcistan Krallığı’nın feodal döneminde, özellikle Davit Aghmashenebeli’nin hükümetinde kullanılan bir kavramdır. Bu terim, komşu ülkelerden kiralanan askerleri ifade ederdi. Feodal Gürcistan’da ordu kurma ve kiralama yaygın bir uygulamayı oluşturuyordu. “Roki-spa”, genellikle “kiralık ordu” anlamına gelir ve bu tür bir ordu, ülkedeki ana askeri gücün ayrı olarak, zaman zaman ihtiyaç duyulduğunda göreve çağrılırdı. Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 83-84.

³⁶² Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 432.

³⁶³ Giorgi Ançabadze, *Samkhedro*, 53.

³⁶⁴ Isaenko, A. & Jessee, W. “Georgian-Alanian (Ossetian) Ties in the Medieval Period,” *Medieval Perspectives*, vol. 30 (2015): 117-126.

Alan atlılarının Gürcü soylu grubuna dâhil edilmesi, hem askerî hem de sosyal açıdan bir statü kazandırmıştır. Gürcü kralları sık sık Osetleri ve Lekleri askerî desteğe çağırmıştır. Kartlis Tskhovreba'da bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

“Gürcistan Kralları, Osetleri ve Lekleri yardıma çağırdı. Bazuk ve Abazuk adlarını taşıyan ve iki kahraman Oset Kralı, Peçenekler ile birlikte ordularıyla geldiler. Gürcistan Kralları kuvvetlerini bir araya getirerek, gizli ve ustaca toplanmış büyük bir ordu oluşturdu.”³⁶⁵

Sumbat'ın Os kralı Bazuk ve Abazuk'u öldürmesi üzerine meydana gelen olayı Kartlis Tskhovreba şöyle aktarmaktadır:

“Ossetlerden, Leklerden Gürcülerden ve diğer bütün kuzey milletlerinden oluşan ordu, iki kahraman kardeş öldükten sonra bizim ölmemizin hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır diye bağırılar ve Gürcistan Krallarının kumandası altında birleşerek Sumbat'ın ordusunun üzerine atıldılar.”³⁶⁶

Burada Osların ve Leklerin tarihte Gürcü ordusunda bir paralı askerden daha fazlası olduklarını görmekteyiz. Gürcü ordusu, Orta Çağ boyunca hem kendi askerî geleneklerini hem de İran, Bizans ve Kafkasya'daki farklı savaş sistemlerini benimseyerek güçlü bir asker yapı oluşturmuştur. Gürcü krallarının Alan ve Lek savaşçıları orduya entegre etmesi, bu askerî yapının dayanıklılığını ve esnekliğini daha da güçlendirmiştir.

2.5.2. Orta Çağ'da Gürcü Şövalyeliği

Şövalyelik, Batı Avrupa tarihinde öne çıkan bir olgu olmasının yanı sıra, Orta çağ sosyal yapısının ayrılmaz bir parçasıdır. Avrupa şövalyeliği oldukça geniş bir kavram olup, Gürcü şövalyesi dendiğinde ise genellikle profesyonel bir binici olan savaşçılar kastedilmektedir. 10. ve 12. yüzyıllarda atlı savaşçıların uzun mızraklarla savaşmaya başlaması, Gürcü şövalyeliğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Uzatılmış mızrak kullanımı, bireysel bir dövüşçünün cesaretini ve savaş alanındaki yetkinliğini gösteren önemli bir unsur olarak değerlendirilmekteydi. İki mızraklı savaşçının çatışması, savaş sahasında büyük şiddet ve dehşet unsuru taşımakta olup, bu yöntem Avrupa şövalyeliğinin oluşumunda da etkili olmuştur.³⁶⁷ 11. ve 12. yüzyıllarda Batı Avrupa ve Gürcistan'da meydana gelen sosyal süreçler karşılaştırıldığında, Gürcistan'daki şövalyeliğin Avrupa'daki toplumsal değişimlerle

³⁶⁵ Kartlis Tskhovreba, 1/41.

³⁶⁶ Kartlis Tskhovreba, 1/42-43.

³⁶⁷ Mamuka Tsurtsumia, *Kartuli Raindoba, Saistorio Krebuli*, (2017), 37-79.

paralellik gösterdiği söylenebilir. Gürcü şövalyeliğinin ideolojik temellerini incelediğimizde, Avrupa şövalyeliği ile pek çok benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bazı tarihçiler, Gürcü şövalyeliğinin 9. yüzyılda dahi var olduğunu belirtirken, 11. ve 12. yüzyıllarda hizmetkâr kavramının yaygınlaşmasıyla, şövalyeliğin toplumsal bir olgu olarak daha yüksek bir statü kazandığını ifade etmektedir. Gürcü savaşçıları, daima gelişmiş savunma teçhizatı ile dikkat çekmiştir. Gürcü şövalyelerinin en önemli silahları uzun mızrak ve kılıçtı. Mızrak, ilk ve çoğu zaman belirleyici saldırı için temel bir silah olup, kırıldığında savaşçı kılıçla devam etmek zorundaydı. Bazen son önemli bir saldırı için mızrak gerekliydi. Mızrak kırılırsa, esas olarak kesmek için tasarlanmış olan kılıçla mücadeleye devam ederdi. 10. ve 11. yüzyılda Gürcü ordusunun teçhizatı, dönemin farklı kaynaklarında da vurgulanmaktadır. Hovhannes Draskhanakertc, 10. yüzyılda Batı Gürcistan'daki (Abhazya krallığı) ordusunu şu şekilde tanımlamaktadır: “Havada atlarla dörtnele koşan kalabalık bir ordu, savaşçılar demir zırhlar, müthiş miğferler, çivili demir plakalı göğüs zırhları ve sağlam kalkanlar, mızraklar ve kılıçlar giyiyordu.”³⁶⁸ Bu tanımlama, Gürcü askerlerinin Orta Çağ'daki askerî görünümüne dair önemli bilgiler sunmaktadır.

2.6. Orta Çağ'da Gürcistanda Askeri ve İdari Yönetim

2.6.1. Feodal Askerî Teşkilatlanma

Gürcistan'da askerî hiyerarşi, antik Kartli Krallığı'ndan başlayarak Orta Çağ boyunca önemli dönüşümler geçirmiştir. Krallık yönetimindeki askerî unvanların değişimi, hem toplumsal yapıdaki dönüşümlerle hem de dış etkilerle doğrudan ilişkilidir. Erken dönemlerde, özellikle Parnavaz döneminde (MÖ 4. yüzyıl sonu – MÖ 3. yüzyıl başı), pitiakhşi (პითიახში - başkomutan veya yargıç) unvanı, kraldan sonra gelen en yüksek resmî mevkiydi. Ancak zamanla bu unvan yerini spaspeti (ordu komutanı) unvanına bırakmıştır. Spaspeti, özellikle 4-6. yüzyıllarda Kartli'nin İç Kartli bölgesini yöneten ve eristavilerin askerî güçlerini komuta eden şahıstı. 11-13. yüzyıllarda, merkezi krallığın pekişmesiyle birlikte, spasaları (başkomutanı) unvanı ön plana çıkmıştır. Bu unvan, Selçuklu geleneğinden gelen spasalar (askerî lider)

³⁶⁸ Hovhannes Draskhanakertc'i, *History of Armenia*, ed. E. Tsagareishvili (Tbilisi: Mecniereba, 1965), 257 (in Georgian).

terimiyle etkileşimli olarak gelişmiş ve Gürcü askerî teşkilatında yerleşik hâle gelmiştir.³⁶⁹ İdarî düzlemde, geniş toprakları yöneten erismtavari (ერისმთავარი) ve eristavi (ერისთავი) unvanlı soylular öne çıkmaktaydı. Bu soylular, hem bölgesel savunmadan hem de vergi düzeninden sorumluydular. Krallığın sınır bölgelerinde ise özel yetkilerle donatılmış monapire eristavi (მონაპირე ერისთავი) görev yapmaktaydı. Şehirlerin iç yönetiminden sorumlu olan mouravi (მოურავი), adalet ve ekonomik işlerin yürütülmesini de üstlenirdi. Stratejik kalelerin başında ise tsikhistavi (ციხისთავი) yer alırdı.³⁷⁰

Orta Çağ'da feodal vassallık sistemi, patronqmoba³⁷¹ ve serflik ilişkilerine dayanıyordu. Sosyal yapı şu şekildeydi:³⁷²

- Didebuli (დიდებულ - Büyük Efendi)
- Aznauri (აზნაური - Soylular)
- Erovani (ეროვანი - Halk / Avam)
- Msakhuri (მსახური - Hizmetkâr)
- Glekhi (გლეხი - Köylüler)
- Mebegre Glekhi (მეხეგრე გლეხი - Serfler)

Orta Çağ Gürcistan'ında feodal ordunun en kalabalık kısmı, krallıkta toplanan feodal birliklerden oluşmaktaydı. Gürcü askerî-idari düzeni toprak sistemine dayanıyordu. Ülke, eristavi tarafından yönetilen tarihi-coğrafi kısımlara bölünmüştü. Saeristavo, eristavi ve onun aslları tarafından yönetilen bir askerî-idari birimdi.³⁷³ Gürcistan'ın birleşmesinden önce en yüksek idari birim Saeristavo idi: ancak devletin topraklarının genişlemesiyle birlikte yeni idari ve askerî birimlerin oluşması kaçınılmaz hale gelmişti. Gürcü ordusu savaşta bayraklara (sancaklara) göre

³⁶⁹ Tamar Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi Samuxeleo Tshoba Şua Saukuneebis Sakartveloşi*, 55.

³⁷⁰ Tamar Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi Samuxeleo Tshoba Şua Saukuneebis Sakartveloşi*, ss. 238-277.

³⁷¹ "Patronqmoba" (Gürcüce: პატრონყმობა), Orta Çağ Gürcistan'ında uygulanan feodal bir toplumsal ve siyasal sistemi ifade eder. Bu terim, "patroni" (efendi) ve "qma" (köle) kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir ve "efendi-köle ilişkisi" anlamına gelir. Bk. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, 1994, s. 35-40. Ayrıca bk. Stephen H. Rapp Jr. *Studies In Medieval Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*, Peeters Publishers, 2003.

³⁷² Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia* (Toronto: The Scarecrow Press, 2007), 513-514.

³⁷³ Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 15.

düzenlenirdi. Sancak, askeri bir bölgeden çıkan feodal milisleri ve onlara bağlı birlikleri bir araya getirirdi. Toplamda Gürcistan'da dört sancak vardı:

1. Öncü sancağı (Güney Gürcistandaki prenslikler)
2. Sağ kanat sancağı (Batı Gürcistandaki Prenslikler)
3. Sol kanat sancağı (Kaheti-Hereti)
4. Kralın sancağı (Kartli)³⁷⁴

Bayraktarların başkomutanı, kralın emirleri doğrultusunda ordunun seferberliğini ve geri çekilmesini sağlamakla yükümlüydü. Ayrıca kaleler, kuleler, köprüler ve stratejik bölgelerin güvenliğinden sorumlu olup, savaş hazırlıklarını kontrol etmekle görevlendirilmişti. Birleşik Gürcistan döneminde, ülkenin güney bölgelerinde kurulu olan sınır (veya kıyı) bölgeleri sistemi genel askerî örgütlenme içinde son derece önemli bir yere sahipti. Stratejik açıdan bu bölgelerin temel işlevi, devlet sınırlarını korumak ve gerektiğinde genişletmekti. Taktik düzeyde ise bu sistem, düşman saldırılarına zamanında karşılık verilmesini ve düşman toprakları üzerinde sürekli baskı kurulmasını amaçlıyordu. Bu durum, yükseliş sürecindeki bir devletin koşullarında, toprak genişlemesinin kesintisiz şekilde sürmesini sağlıyordu. Sınır boylarındaki askerî faaliyetler (örneğin, bir kalenin fethi, bir Türkmen akınının püskürtülmesi, bir şehrin baskına uğraması ya da bir bölgenin yağmalanması gibi durumlar) merkezi yönetim tarafından organize ediliyordu. Bu tür görevler öncesinde genellikle Tamar'a danışılır, o da meseleyi araştırır ve gerekli bilgileri edinirdi. Önemli kaynak gerektiren görevler doğrudan kraliyet sarayının desteğiyle gerçekleştirilirdi. Eğer ordu toplanmasına değer görülürse, Kral Davit bizzat sefere çıkardı. Bununla birlikte, sınır komutanları (monapire - მონაპირე) çoğu zaman merkezi destek olmaksızın, yerel kuvvetlerle de önemli başarılar elde edebiliyorlardı.³⁷⁵ Kraliyet muhafızları olan Monaspa ise Gürcistan askerî teşkilatına Kral Davit Ağmaşenebeli tarafından dâhil edilmiştir.³⁷⁶ Lakin 12. yüzyıldan sonra varlığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kaynaklara göre, 1161 yılında Ani'de yapılan savaş sırasında III. Giorgi'nin ordusunda vezirler, köleler ve soylular yer almaktaydı. Monaspa, seçilmiş ve kendini savaşta kanıtlamış askerlerden oluşan özel muhafız birliği olarak

³⁷⁴ Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 53.

³⁷⁵ Tsursumia, *Şua Saukuneebis*, 51.

³⁷⁶ Metreveli, *Mepe Tamari*, 16.

görev yapmıştı.³⁷⁷ 1123 yılında Şirvan seferi sırasında monaspa askerleri, yüksek savaş yetenekleriyle dikkat çekmişlerdir.³⁷⁸ Kralın tek başına monaspa ile devleti tek başına yönetmesi beklenemezdi. Orta Çağ'da Gürcistanda ülke vezirler ve eristaviler aracılığıyla yönetilmekteydi. Kral IV. Bagrat döneminde, Meskheti³⁷⁹ bölgesi üzerinde çıkan yönetimsel çatışmalar, Samtskhe eristaviliği'nin kurulmasına zemin hazırlamıştı. Bu bölge, önce Liparit Bağvaşi'nin, daha sonra Cakelilerin³⁸⁰ kontrolüne geçmişti.³⁸¹ Davit Ağmaşenebeli döneminde idari yapıda önemli reformlar yapılmış, merkezi otorite güçlendirilmiş ve yeni idari makamlar oluşturulmuştur. Bu dönemde kraliyet sarayında üç yüksek makam oluşturulmuştur: Mtsgnorbartukhutsesi-çkondideli (rahip), amirspasaları (başkomutan), mandaturtukhutsesi (saray muhafızı) bunlara ek olarak, savaziro (devlet konseyi) oluşturulmuş ve devletin en önemli idari ve askerî meseleleri bu konseyde ele alınmaya başlanmıştır. Davit, ulusal savunma ve güvenliği güçlendirmek için mstovari (izci) ve monapire (sınır koruyucuları) gibi yeni kurumlar oluşturmuştur. İyi organize edilmiş faaliyetleri, uzun süre sınırların korunmasını ve ülkenin barışçıl kalkınmasını sağlamıştır.³⁸²

2.6.2. Vaziri ve Savaziro (ვაზირი და სავაზირო - Vezir ve Devlet Konseyi)

“Vezir” kelimesinin Arapça kökenli olduğu öne sürülmektedir. Arapçada vezîrûn yardımcı anlamına gelmektedir. “Vezir” terimi, yalnızca Kral Tamar ve III. Giorgi'nin tarihçisi tarafından kullanılmış olup, diğer Gürcü tarihçiler tarafından benimsenememiştir. Bu kelimenin Gürcüce'ye girişinde bu dönemde olmuştur.³⁸³ “Vezirlik” devlet konseyinin, yani Kraliyet Konseyi'nin danışmanlığını temsil

³⁷⁷ Ançabadze, *Samkhedro*, 50.

³⁷⁸ K. Çataraişvili, “Monaspa,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1984), 7/91.

³⁷⁹ Meskheti, Gürcistan'ın güneybatısında, özellikle Samtshe-Cavakheti bölgesinde yer alan, eski çağlardan beri var olan bir tarihi ve kültürel bölgedir.

³⁸⁰ Cakeli ailesi (Gürcüce: წაქელი veya ჯაყელი) Orta Çağ Gürcistan'ında, özellikle Samskhe-Cavakheti bölgesinde çok etkili olmuş bir soylu ailedir. Bu aile, 10. yüzyıldan itibaren yükselmiş ve özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda Samskhe-Saatabago (“Samtshe Prensiği”) adıyla yarı bağımsız bir yönetim kurmuştur. Bk. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation* (1994), 41-50.

³⁸¹ Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 58.

³⁸² Tamar Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi Samuxeleo Tshoba Şua Saukuneebis Sakartveloşi, Korşeli Kekelidzis Helşacerada Eroşuli Centri* (Tbilisi, 2017), 62-63.

³⁸³ Metreveli, *Sakartvelos Saxelmciposada Samartlis İstoria*, 99; *Sakartvelos Narkveebi*, 3/220.

etmekteydi.³⁸⁴ Gürcistan’da yetkililer arasında ilk sırayı vezirler almaktaydı. Vezaret makamının kurulması, idari aygıtların reformunda önemli bir adım olmuştur. Vaziri olarak adlandırılan bu yetkiliklerin Gürcistan’da çok eski zamanlardan beri var olduğu ve Gürcü Divanı’nın -ukhutsesi (yaşlıları) olarak bilindiği varsayılmaktadır. 12. Ve 13. yüzyıllarda, devlet için hayati önem taşıyan bazı yetkililere “vaziri” rütbesi verilmiştir. Mtsignobartukhutsesi, vezir ünvanı alan ilk -ukhutsesi iken Msakhurtukhutsesi sonuncusudur.³⁸⁵ İvane Cavahişvili vezirlik makamının tarihçesi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

“İlk dört halife döneminde vezirlik yoktu. İlk kez vezirlik, Emevi Hanedanı’nın halifeliğinin son günlerinde ortaya çıktı ve Abbasi Hanedanı döneminde büyük bir nüfuz ve güç kazandı. Tam yetkili vezir daha sonra sadrazam olarak adlandırıldı. Halife ile neredeyse aynı haklara sahipti. Ancak şu farkla ki, halifenin atadığı görevlileri efendisinin izni olmadan atayamazdı. Vekilini atama hakkına sahip değildi ve halife istediği zaman onu görevden alabilirdi.”³⁸⁶

Büyük Selçuklularda vezirlik makamında tek bir kişi bulunurken, Gürcistan’da bu terim tüm bakanlıkları temsil etmekteydi. Gürcistanda 3 grup 6 kısmılık vezirlik vardı: bunlardan ilki kâtip ikincisi üç vezir grubu (atabek, amirspasalar ve mandaturtukhutsesi), üçüncüsü ise, yaşlı ve bilge sınıfı idi.³⁸⁷ Kral Tamarın kraliyet döneminde önemli bir vezir tayini, Kartlis Tskhovrebada şu şekilde aktarılmaktadır:

“O, her şeyden önce krallığın vezir ve general gibi iki büyük memuriyetin tayiniyle meşgul olarak, yedi krallığın soylularının yardımı ve rızasıyla, yüksek bir aileye mensup olan Sargis Mhardgzeli’i vezir ilan etti ve ona Somheti mtavari ünvanı ile Lore’yi ona tımar olarak verdi.”³⁸⁸

Bunun yanı sıra, vezirler ve yardımcıları da iki ana gruba ayrılmıştı. Askerî teşkilatın temsilcileri kralın sağında, sivil teşkilatların temsilcileri ise solunda durmaktaydı. Yaşlı kâtip hariç, diğer vezirler birbirleriyle eşit konumdaydı. Vezirlerin göreceli saygınlığı, Kral Tamarın kutsanma törenindeki kıdem sıralarına göre belirlemektedir. İvane Cavahişvili bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Haçın önünde önce kral secde etti, sonra çkondideli, Atabegi, mandaturtukhutsesi, amirspasalar, mechurchleukhutsesi, msakhurtukhutsesi.”³⁸⁹

³⁸⁴ Anteleva, *Central Sakartvelo*, 152.

³⁸⁵ Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 109.

³⁸⁶ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis Istoria*, 117-118.

³⁸⁷ Cavahişvili, *Samartlis Istoria*, 2/122-123.

³⁸⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 2/104.

³⁸⁹ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis Istoria*, 2/123.

2.6.3. Mtsignobartukhutsesi (მწიგნობართუხუცესი - Kâtip) – Çkondideli (ჭკონდიდელი - Rahip)

Vezirler arasında, mtsignobartukhutsesi, en kıdemli olarak kabul edilmekteydi. Bu kuruma dair ilk bilgiler 10. ve 11. yüzyıl kaynaklarında yer almaktadır.³⁹⁰ Mtsignobartukhutsesi kralın özel danışmanı olup kurumun önemi gereği doğrudan krallığa bağlıydı. Çkondideli’de aynı şekilde krala sadıktı.³⁹¹ Davit Ağmaşenebeli’den önce kâtiplik ve çkondid piskoposluğu ayrı ayrı kurumlar olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu iki makamın birleşimi ilk kez Davit Ağmaşenebeli’nin emriyle, 1103-1104 yılları arasında yapılan Ruis Urbnisi konseyi sırasında gerçekleşmiştir. III. Giorgi, bu pozisyonun ilk temsilcisi ve sahibi olmuştur.³⁹² Mtsignobartukhutsesi, mtsignobari (kâtip) ve ukhutsesi (yaşlı, baş) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmekle birlikte dilimize en yakın anlamı ‘yaşlı kâtip’tir’. Bu makam, feodal Gürcistan’daki diğer saray görevlilerinden farklıydı. Dönemin diğer görevlileri genellikle toprak sahipliği ile bağlantılıydı ve bu nedenle bu görevleri üstlenenler, bir yandan kralın yanında yer alırken, diğer yandan kendi mülklerini ve bağımsızlıklarını koruma eğilimindeydiler. Bu durum, merkezi kraliyet otoritesi ile yerel aristokrasi arasında çatışmalara yol açıyordu. Ayrıca, diğer görevlerin çoğu, kalıtsal bir hale gelmeye meyilliydi, bu da merkezi otorite için tehdit oluşturmuyordu.

Ancak mtsignobartukhutsesi görevi, bu özelliklerden uzak bir makamdı. Görevi üstlenen kişi bir keşişti, dolayısıyla toprak sahibi olamaz ve görevini kalıtsal hale getiremezdi. Bu durum, mtsignobartukhutsesini doğrudan kraliyet otoritesine bağlayarak merkezi yönetimin sadık bir destekçisi hâline getirirdi. Kral ise, kendisine sadık olan bu kişiyi önemli görevlerle ödüllendirerek merkezi otoritesini güçlendirmeyi amaçlıyordu. Bu gelişmeler, Gürcü kralları ile aristokratik ve dinî feodal unsurlar arasındaki iç siyasi mücadelede kraliyet lehine önemli bir üstünlük sağlamıştır. Bu düzenlemenin temelleri, Kral Davit Ağmaşenebeli tarafından atılmış ve bu göreve yargı yetkisi de eklenmiştir. Mtsignobartukhutsesi, yalnızca bir danışman değil, aynı zamanda kralın siyasi kararlarında etkili bir devlet adamıydı. Kraliyet,

³⁹⁰ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis Istoria*, 2/124.

³⁹¹ Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 108.

³⁹² Muşkhelişvili vd., *Sakartvelos Istoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 2/297-298.

dünyevi bir güç olarak kilise işlerine doğrudan müdahale edemediğinden, dinî alandaki etkisini artırmak amacıyla stratejik adımlar atmak zorundaydı. Davit Agmaşenebeli, 1104 yılında düzenlenen büyük (Ruisi-Urbnisi) kilise konseyine sıradan bir üye olarak katılmıştı. Bu durum, kralın şeklî olarak dinî alanlardaki yetkilerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu sınırlılığı aşmak ve kiliseyi merkezi otoriteye bağlamak için, etkili bir din adamının devlet yönetiminde görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Davit Agmaşenebeli, çkondideli başpiskoposluğu ve mtsignobartukhutsesi makamlarını birleştirdi. Böylece, yüksek bir din adamı ve kralın sadık bir memuru olan bir kişi, kilise ve devlet işlerini tek elde topladı. Bu birleşmenin rastlantısal olmadığı, bilhassa mkondideli piskoposluğunun Batı Gürcistan'daki en saygın kilise makamı olması nedeniyle bilinçli bir tercih olduğu açıktı. 10. yüzyılda kurulan bu piskoposluk, 11. yüzyılın ortalarında IV. Bagrat döneminde büyük itibar kazanmış, Davit Agmaşenebeli döneminde konumunu sürdürmüştür.³⁹³ Davit Ağmaşenebeli en sadık adamı olan kâtibi kilisenin başına getirerek, kilise yetkililerinin kraliyet otoritesine tabi olmasını sağlamıştır. Tek bir dava bile kâtibin onayı olmadan karara bağlanmazdı, ancak bu durum onun kralın iradesi dışında hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Kâtip, yalnızca idari işlerde değil, askerî meselelerde de etkin rol oynayarak kralla birlikte savaş başlatıp başlatmama kararı vermektedir. Bu makam, devlet yönetiminde kraldan sonra gelen en önemli pozisyondu: ancak hususi olarak yöneteceği bir sorumluluk sahası yoktu.³⁹⁴ Tarihçi Nikoloz Berdzenişvili, bu iki kurumun birleştirilmesini “Din ve Kültür Bakanlığı” olarak tanımlamaktadır.³⁹⁵

Aynı zamanda çkondideller, savaşlarda kralların yanında bulunmuşlardır. Kartlis Tskhovreba eserinde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Kral Oset’e girmek zorundaydı. Gerekli emirleri vererek hemen yola çıktı ve yanına Çkondidel Giorgiyi aldı. O, her türlü ruhi ve fiziki erdeme sahip, bilgelik ve anlayışla donatılmış, makul, başarılı ve ihtiyatlı bir adamdı. Kraliyet üstatlarının yanında yetişmiş, şimdi kendisi üstada talimat veriyor ve tüm yollarında yoldaşlık ediyordu.”³⁹⁶

Didgori muharebesinden önce bu makamın savaşlarda öncülük ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu makam hakkında Dzlevai Sakvirveli adlı eserde şu ifadeler

³⁹³ Melikişvili, *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*, 297-298.

³⁹⁴ Anteleva, *Central Sakartvelo*, 102.

³⁹⁵ Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 141.

³⁹⁶ Dekanozi Maksime Janturia (red.), *Kartlis Tskhovreba Leonti Mroveli-Cuanşeri* (Tbilisi: Akhali İvironi, 2011), 63.

geçmektedir: “Türklerin en büyük yenilgisi, 1110 yılında, kale-şehir olan Samşvilde’nin Çkondideli Giorgi’nin liderliği altındaki Gürcü ordusu tarafından ele geçirilmesiyle gerçekleşti.”.³⁹⁷ Buradan hareketle, bu makamın savaşlarda aktif rol oynadığı görülmektedir. Bu kurumsal değişim, feodal Gürcistan’ın devlet reformları açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bu makama tayin edilen kişi kendisinden sonra herhangi bir yakınıni bu makama tayin edemezdi.

2.6.4. Atabagi (ათაბაგი - Lala)

“Atabagi” kelimesi, Türkçe “Ata” (baba) ve “Beg” (Ağa) kelimelerinden türemiştir. Büyük Selçuklu Devleti’nde, sultanın varislerinin akıl hocası konumundaydı. Büyük Selçuklular’daki ilk atabek, Melikşah’a tahtı getiren ve onun sultan olmasına büyük katkısı olan Nizamülmülk olarak kabul edilmektedir. Atabek, sultandan sonra gelen en önemli kişiydi. Gürcistan’da ise atabeğin ilk görevi, tahtın varisini yetiştirmektir. Atabeklik makamı, feodal beylerin devlete karşı ayaklanarak güçlenmesi sonucunda oluşmuştu. Atabekler, bu dönemde amirspasalar ile aynı görevleri yerine getirmekteydi.³⁹⁸ Atabagi makamı, Kral Tamar’ın saltanatının sonlarına doğru, en geç 1207 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu terim, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda “kralın babası” anlamına geliyordu. Mtsignobartukhutsesi-çkondideli makamında da kralın babası ünvanı bulunuyordu. Bu sebeple atabagi pozisyonunun eklenmesi aslında amirspasalar ile mtsignobartukhutsesi arasındaki gizli mücadelenin sonucu olarak görülmektedir. Kral Tamar’ın tahta çıkışının başlarında bu muhalefet hareketi şiddetlendi. Ancak Tamar, mtsignobartukhutsesi makamını önceki yetkileriyle korumayı başardı. Yine de saltanatının sonlarına doğru, soylular farklı bir strateji izleyerek kralı atabagi makamının gerekliliğine ikna ettiler. Böylece, İvane Mkhargdzelî ilk Atabagi oldu.³⁹⁹ İvane Cavahişvili, atabagoba’nın İvane Mkhargdzelî’nin kişisel hırslarını tatmin etmek amacıyla oluşturulduğunu savunmaktadır. Atabagi, o dönemde Gürcistan için yabancı bir kavramdı.⁴⁰⁰ Gürcistan’daki idari yapıya göre, Atabek makamı, kâtip ve

³⁹⁷ Meshia, *Dzlevai Sakvirveli*, 124.

³⁹⁸ İ. Surguladze, “Atabagi,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1979), 1/ 222.

³⁹⁹ Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi*, 66.

⁴⁰⁰ Cavahişvili, *Samartlis İstoria*, 2/179.

rahip’den sonra gelmekteydi ve amirspasalar ile mandaturtukhutsesi ile aynı seviyede bulunmaktaydı.⁴⁰¹ Gürcistan kralının aynı mtsgnobarthuktsesi ve amirspasaları şeklinde ‘iki babası’ vardı. Amirspasalar, kralın gücünün zayıflaması durumunda böyle temsil edilmekteydi.⁴⁰² Saaatabago, Atabek unvanına sahip Gürcü feodallerin yönettiği topraklara verilen isimdi. Feodal Gürcistan’da krallık içerisindeki idari birimler kral tarafından yönetiliyordu. Krala “mepe”, Krallığa “samepo”. Krala bağlı idari birimlerinden büyük olanlara “saeristavo”, bu bölgeleri yönetenlere “eristavi”, daha küçük idari birimlere “samtavro”, onların yöneticilerine ise “mtavari” ünvanı verilmekteydi. Diğer prensliklerin aksine, Güney Gürcistan’daki Samstskhe bölgesi, “saatabago” olarak adlandırılıyordu. Bunun nedeni, bölgesinin yönetiminin Cakeli ailesine ait olması ve Bagrationi hanedanıyla yakın ilişkiler içinde bulunmalarıydı. Cakeli ailesi, Geç Orta Çağ boyunca Gürcü kraliyet sarayında önemli görevler üstlenmiş ve aynı zamanda kralların çocuklarını yetiştirerek onları tahta hazırlamıştır. Kral Tamar da dâhil olmak üzere birçok Gürcü kralı, Cakeli prenslerinin yanında yetişmiştir. Gürcü krallığında Atabekler, başlangıçta kralın en üst düzey yöneticileri olarak atanmış, ardından idari bölgeler yönetmeye başlamışlardır. Bu bölge, günümüzde Samstskhe, Cavaheti, Ardahan, Erzurum, Artvin, Trabzon’un doğu kesimi ve Rize’nin bazı bölümlerini kapsıyordu. Saatabago terimi, Gürcü idari sistemindeki diğer isimlendirme gelenekleriyle uyumludur: Saeristavo, Samtavro, Saatabago, dolayısıyla Saatabago, Orta Çağ’da Gürcistan Krallığı’na bağlı bir prenslik olarak işlev görmüştür.⁴⁰³

2.6.5. Amirspasalar (ამირსპასალარი - Başkomutan)

Amirspasalar terimi, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin birleşiminden oluşmaktadır. Amir “baş, yönetici” ve spasalar “komutan” anlamına gelmektedir. Feodal Gürcistan’ın en önemli vezirlerinden biri olup, aynı zamanda başkomutan olarak askerî işlerin yönetiminden sorumluydu. Amirspasaları, rokspa (paralı asker) ve monaspa (kraliyet muhafızları) gibi askerî birliklerin yönetiminden sorumluydu. Savaş zamanlarında, kraldan sonra en yetkili kişi konumundaydı. Bayrak taşıma görevi ona

⁴⁰¹ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis İstoria*, 2/182.

⁴⁰² Anteleva, *Sakartvelos Tsentraluri*, 137.

⁴⁰³ İ. Cavahişvili, “mandalari,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1979), 1/399.

aitti ve savaş başladığında ön saflarda yer alırdı. Ayrıca taç giyme törenlerinde, tahta çıkan kişiye kılıcını takdim etmekle yükümlüydü. Gürcistan'ın en üst düzey üç veziri arasında yer alan amirspasalar, atabek ve mandaturtuhutsesi ile birlikte görev yapmaktaydı. Zaman zaman bu iki vezirin yetkilerini de üstlenmiştir, III. Giorgi döneminde, “spasalar” (komutan) olarak adlandırılan askerî yetkilinin, doğrudan askerî işlerden sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁴ Arap hâkimiyeti döneminde “amira” ünvanını taşıyan memurlar ülke yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu dönemde Amira, yalnızca askerî işlerden değil, yargı ve idari işlerden de sorumluydu.⁴⁰⁵ Amira'nın emrinde amidi, resi ve muşribi gibi Arap yöneticiler bulunmaktaydı.⁴⁰⁶ Amirspasalar, daha önce kullanılan “spaspet” ünvanının yerini almıştır. Ancak, bu değişiklik yalnızca terminolojik bir farklılık değildir. Spaspet, kralın babası olarak kabul edilmeden önce, büyük ayrıcalıklara sahip bir konumdaydı. Kral Davit Ağmaşenebeli, geçmiş deneyimlerden yola çıkarak, bir askerî lidere bu denli büyük yetkiler vermenin riskli olacağını düşünmüştür. Bu nedenle, Gürcistan'daki ana askerî birlikler amirspasalar'ın komutası altına alınmıştır. Ancak kralın özel birlikleri onun yetki alanı dışında kalmıştır. Barış dönemlerinde ise, amirspasalar askerî eğitim ve avcılık gibi faaliyetleri denetleyerek, savaşçıların hazırlık seviyesini sürekli olarak kontrol etmiştir. Ayrıca devlet arazilerinin bağışlanması gibi önemli kararları alma yetkisine sahip olmuştur.⁴⁰⁷ Amirspasaları ünvanına dair ilk yazılı kayıtlar, Kral Tamar dönemine aittir.⁴⁰⁸ 1334 yılında, Cakeli ailesine Atabek ve amirspasaları ünvanı verilmiştir. Gürcü Krallığı'nın 15. yüzyıldaki parçalanma sürecinde bile, Cakeli ailesi bu ünvanı korumaya devam etmiştir.⁴⁰⁹ Kartlis Tskhovrebada, amirspasaları makamının önemi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Tanrının taç giydirdiği, Venüs gibi güzel, Apollon güneşi gibi muhteşem, göreni hayret içine düşüren, yaklaşanları heyecandan sarsan, yüzünün berraklığıyla yürekleri esir alan ilahi bir şaheser olan (Kral) yüce tahtına tekrar oturdu. O her şeyden önce vezir ve general gibi iki önemli memuriyete ait önemli tayinin acele işleriyle meşgul olarak yedi krallığın didebullerinin yardım ve onayıyla olan yüksek bir aileye mensup Sargis Mhargdzel'in oğullarını amirspasalar ve msakhurtuhutsesi olarak tayin etti. Ve Somhet mtavari ünvanı ile Lore'yi kendisine tımar olarak verdi. O onun oğlu Zekeriya'ya

⁴⁰⁴ Cavahişvili, *Sabjota*, 1/399.

⁴⁰⁵ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 179..

⁴⁰⁶ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/290-291.

⁴⁰⁷ Anteleva, *Central Sakartvelos*, 129.

⁴⁰⁸ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis Istoria*, 2/140-157.

⁴⁰⁹ Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 123.

amirspasalar makamı kardeşi İvane'ye ise msakhurtukhutsesi ünvanı verildi. Adı geçen bu şahıslar Ermeni Mezhebine bağlı idiler. Mukaddes kitapların öğreniminde çok ileri olan İvane, vaftiz edildi ve hakiki bir Hristiyan oldu. Yine O, Çiaber'i mandatörler şefi olarak tayin etti. Eline altın bir baston verdi ve boynuna bir gerdanlık taktı.”⁴¹⁰

Feodal Gürcistan'daki ikinci en yüksek askerî makam “amılakhor” olarak adlandırılmaktaydı. amılakhor, amirspasalar'ın vekili konumundaydı. Terim, Arapça emir (komutan, vali, prens) kelimesinden türemiştir. Daha sonra Selçuklular dönemindeki kullanımında emir, devletin çeşitli askerî komutanlarını, özellikle de emîr-i âhûr (ahır komutanı / süvari şefi)⁴¹¹ gibi görevleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, 11. yüzyıldaki Selçuklu akınlarının ardından Gürcistan'a girmiş ve zamanla mejinibetukhutsesi (ahırdan sorumlu saray görevlisi) unvanının yerini alarak, Gürcü ordusunda komutan yardımcısı görevini tanımlar hâle gelmiştir.⁴¹² Ayrıca atasistavi (binbaşı), amirakhori (süvari birlikleri başkanı) gibi alt rütbeli askerî görevler de bu dönemde gelişmiştir. Krallık tarafından tayin edilen bu komutanlar, bölgesel ordu düzenlemelerinden ve askerî eğitimden sorumluydu.

2.6.6. Meçurçleukhutsesi (მეჭურჭლეუბეცე - Hazine Bakanı)

Meçurçleukhutsesi kurumu, Gürcü krallıklarında ve prensliklerinde oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. Ancak, bazı tarihçilere göre, bu makam Davit Ağmaşenebeli tarafından oluşturulmuştur. Atabeklik makamının kurulmasından önce, meçurçleuhuktse, resmi hiyerarşide dördüncü önemli kişi olarak kabul edilmekteydi ve sadrazam statüsünde bulunmaktaydı. Bu makamın sorumlulukları arasında şunlar bulunmaktaydı:

- Salaro (სალარო - hazine evi ve maliye işleri)
- Kraliyet arşivlerinin yönetimi
- Gündelik ihtiyaçlara yönelik olmayan rezerv hazinenin korunması

Bu hazineler, Gürcü kralları tarafından farklı saraylara (Tiflis, Ateni, Kutais) dağıtılmış ve sıkı güvenlik önlemleriyle korunmuştur.⁴¹³ Bunun yanı sıra,

⁴¹⁰ Kartlis Tskhovreba, 2/105.

⁴¹¹ Arapça ve Farsça kökenli “amîr-i âkhur” (آمير اخور), klasik İslâm ve Selçuklu saraylarında “atlı birliklerin komutanı”, bazen de “saray ahırlarının başı” anlamında kullanılır. Pınar Kaya, *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161–1194)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 171.

⁴¹² Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 118.

⁴¹³ Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi*, 66.

meçurçletukhutsesi, kraliyet kasabalarının idaresinden ve ticari gelirin muhasebesinden sorumluydu. Bu görevleri yerine getirirken, kendisine bağlı olan “saçurçleukhutsesi” adlı asları aracılığıyla yönetimi sağlıyordu. Yalnızca kraliyet ticaretinden sorumluydu. Buna ek olarak, şarap mahzenlerinde saklanan değerli eşyalar, hazineye korunan bağışlar, sandıklarda saklanan kraliyet mülkleri ve kraliyet şehirlerinin idaresi ona aitti.⁴¹⁴ İvane Cavahişvili’ye göre, II. Giorgi döneminde (1072-1089) saçurçle (hazine), Kutais şehrinde korunmaktaydı. Ancak, Davit Ağmaşenebeli’nin 1022 yılında Tiflis’i fethetmesinden sonra, hazine buraya taşınmıştır.⁴¹⁵

2.6.7. Mandaturtukhutsesi (მანდატურთუხუცესი - Saray Muhafızı)

Mandaturtukhutsesi, Feodal Gürcistan’da kraliyet sarayının güvenliğinden sorumlu en önemli makamlardan biri olup, aynı zamanda polis teşkilatının başı olarak da kabul edilmekteydi. Kralın sarayında düzeni sağlamak, yolculukları sırasında güvenliğini temin etmek ve resmî törenlerde protokol düzenlemelerini yürütmekle yükümlüydü. Mandaturtukhutsesi, yalnızca kraliyet muhafızlarının komutanı değil, aynı zamanda kralın mutfağını denetleyen ve saray içindeki günlük işleyişi kontrol eden bir görevliydi.⁴¹⁶ Kralın oturumlarında düzeni sağlamakla yükümlü olan bu makam, aynı zamanda soyluların uzun yolculuklarında onlara eşlik etme görevini de üstlenmiştir.⁴¹⁷ Bu terim ilk kez feodal Gürcistan’daki yönetim tüzüğünde yer almıştır. Ancak başlangıçta yerel bir yetkili ve düşük rütbeli bir polis şefi olarak anılmaktaydı. Davit Ağmaşenebeli (1089-1125) döneminde makamın statüsü yükseltilmiş, ancak ilk olarak III. Giorgi (1156-1184) döneminde resmi kayıtlara geçmiştir. 1185 yılında, Kral Tamar, mandaturtukhutsesi makamını ünlü komutan Çiaber’e altın haç ile sunmuştur. Bu nişan, mandatörler için en yüksek onur sembollerinden biri olarak kabul edilmekteydi.⁴¹⁸ İlia, Çiaber’in kendisini hem Amispasalar hem de mandaturtukhutsesi olarak tanımladığını aktarmaktadır.⁴¹⁹ 12. ve

⁴¹⁴ Anteleva, *Central Sakartvelo*, 139.

⁴¹⁵ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 2/173.

⁴¹⁶ İ. Surguladze, “Mandaturtukhsesi,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1983), 6/405.

⁴¹⁷ Metreveli, *Sakartvelos Saxelmcpiposada Samartlis İstoria*, 106.

⁴¹⁸ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis İstoria*, 2/158.

⁴¹⁹ Anteleva, *Central Sakartvelo*, 125.

13. yüzyılda mandaturtukhutsesi ve amirspasalar, eşit derecede önemli makamlar olarak kabul edilmekteydi.

2.6.8. Msakhurtukhutsesi (მსახურთუხუცესი - Baş Hizmetkar)

Msakhurtukhutsesi, Gürcü kraliyet sarayındaki hizmetkârlar sınıfının en üst yöneticisiydi ve başta mandaturtukhutsesi makamına bağlı bir pozisyon olarak görülmekteydi. III. Giorgi' nin (1156-1184) Orbelis İsyanı'nı başlatmasından sonra (1177), bu makamın statüsü yükseltilmiş ve ayrı bir idari konuma getirilmiştir. Msakhurtukhutsesi, kraliyet kabinesinin işleyişi açısından son derece önemli bir kurumun başında yer almaktaydı. Görevlerini, kendisine bağlı memurlar aracılığıyla yerine getirmekte ve doğrudan krala bağlı olarak çalışmaktaydı. Tahkimatların savunmasından sorumlu olan bu makam, gerektiğinde bölgenin askerî kuvvetlerine de liderlik ediyordu. Tamar döneminde, bu makamın yetkileri daha da genişletilmiş ve vezirlik seviyesine yükseltilmiştir.⁴²⁰ İvane Cavahışvili'ye göre, Kraliçe Rusudan (1223-1245) döneminde Msakhurtukhutsesi makamı, vezirler kuruluna (savaziro) dâhil edilmiş ve bir vezir olarak kabul edilmiştir.⁴²¹ Davit Ağmaşenebeli'nin tarihçisi Msakhurtukhutsesi'nin hizmetkâr grubuyla birlikte katıldığı bir savaşta gösterdiği kahramanlığı şöyle aktarmaktadır: 'Bir zamanlar Gence'den gelen büyük bir kervan, Türk birlikleri eşliğinde şehre girdi. Bunu öğrenen kral, seçtiği hizmetkârlarından on beşini, Lokni denilen bir yerde otlakta olan şehrin sığırlarını kovmak için gönderdi; böylece Türkler peşlerine düşerse onları yok edeceklerdi. Kendisi ise, üç yüz atıyla Avçala'nın⁴²² vadilerinden birinde saklandı. Nöbet tutma görevini kimseye emanet etmeyerek, silahsız ve sadece bir kılıcıyla devriye gezdi. Yanına Aziz John The Divine kitabını aldı ve birliklerine kendi dönene kadar yerlerinde kalmalarını emretti. Hizmetkârlar kendilerine emredileni yaparak sığırları aldılar. Sayıları yaklaşık yüz olan Türkler onları yakaladı ve şiddetli bir mücadeleden sonra hizmetkârları atlarından indirip atlarını öldürdüler; hizmetkârlar yaya olarak cesurca savaşmaya devam ettiler. Kral atından indi; Türkleri bu kadar çabuk beklemiyordu, kendini okumaya vermişti, zihni bununla o kadar meşguldü ki çılgınlık kulaklarına ulaşana kadar planı tamamen

⁴²⁰ Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi*, ss. 66-67.

⁴²¹ Cavahışvili, *Samartlis İstoria*, 183.

⁴²² Avçala, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in kuzeyinde, Gldani ilçesine bağlı bir semttir.

unuttu. Kitabını bir kenara bırakarak bir anda atına bindi ve sesin geldiği yere gitti. Ve böylece yaya olarak savaşan hizmetkârları gördü. Askerlerinden çok uzakta olduğu ve onlara ne olduğunu bildirmeye vakti olmadığı için bu arada hizmetkârlar katledilecekti, bir kartal gibi Türklerin üzerine atladı ve onları keklikler gibi dağıttı. Ve hemen birçoğunu yok etti. Geride bıraktıkları atların sayısı hizmetkârları için yeterli çıktı ve atlara binerek o kadar çok Türk öldürdüler ki sadece birkaçı kalede saklanma şansı buldu.⁴²³ Msakhurtukhutsesi, sarayın askerî savunmasını organize etmenin yanı sıra, bölge güvenliğini sağlamak için de önemli bir rol üstlenmiştir. Kalelerin ve bölgenin güvenliği hizmetkârlara aitti. Krala olan saygınlığı ve sadakatine bağlı olarak babadan oğula geçerdi.⁴²⁴ Msakhurtukhutsesi makamına bağlı hizmetkârlar sınıfının sosyal statüsü hakkında üç ana görüş bulunmaktadır:

- Hizmetkârlar, köylü sınıfın ayrıcalıklı bir kesimiydi.
- Hizmetkârlar, serf-köylü ve soylular arasında bir ara sınıftı.
- Hizmetkârlar, egemen sınıfın doğrudan bir parçasıydı.

Kartlis Tskhovreba'ya göre, Kral Laşa Giorgi (1213-1223) döneminde Msakhurtukhutsesi, Gürcü ordusunun yönetiminde önemli bir rol oynamıştır: savaşta orduya öncülük etmesine dair bize bilgileri Kartlis Tskhovrebadan şu şekilde vermektedir;

“Gence'ye kadar geldiler. Kimse önlerinde duramadı. Biri bile dirense hepsi mağlup oluyordu. Savaşçılar Gürcistan sınırlarına ulaştı. Varam Gagel⁴²⁵ ve Atabek İvan bunu öğrenince, Yabancıların Ermenistan'ı yok etmek için geldiğini Kral Laşa'ya bildirdiler. Ve Kral kendi ordusunu çağırdı. Doksan bin atlıyı topladı ve Gag'ın ucunda duran düşmanın üzerine gitti. Onlara İvan Atabek, amirspasalar Zekeriya ve Varam Gagel büyük bir orduyla katılarak ileriye doğru yürüdüler.”⁴²⁶

2.6.9. Monadiretukhutsesi (მონადირეთუხუცესი - Kraliyet Avcılığı)

Gürcistan'da avcılık hem askerî eğitim hem de ekonomik kazanç amacıyla büyük önem taşımaktaydı. Avlanma yalnızca bir eğlence veya spor faaliyeti olarak görülüyor aynı zamanda askerlerin nişancılık yeteneklerini geliştirmesi ve savaş

⁴²³ Kartlis Tskhovreba, 2/73.

⁴²⁴ Anteleva, *Central Sakartvelo*, 143.

⁴²⁵ Varam Gageli (ვარამ გაგელი) 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılın başlarında yaşayan önemli bir Gürcü soylusudur.

⁴²⁶ Kartlis Tskhovreba, 2/146.

becerilerini artırması için bir tür eğitim işlevi de görüyordu.⁴²⁷ Göz ve el koordinasyonunun gelişmesi, hızlı tepki verme yeteneğinin artması ve doğada yön bulma becerisinin kazanılması açısından avcılık, askerî stratejinin ayrılmaz bir parçasıydı. Gürcistan'da Kaheti ve İmereti bölgeleri, zengin av alanlarıyla ünlü olup, kraliyet avcıları genellikle bu bölgelerden seçilmekteydi. Kraliyet avcıları (monadiretukhutsesi ve ekibi), av köpeklerinin bakımı, eğitimi ve yıllık denetimlerinden sorumluydu. Geleneksel olarak her yıl köpeklerin sayımı yapılır ve özel olarak eğitilmiş hayvanlar avcıların gözetiminde tutulurdu.⁴²⁸ Kartlis Tskhovreba eserine göre, Gürcü kralları arasında avcılığa büyük ilgi gösteren ilk hükümdarlardan biri, Kartli Krallığı'nın kurucusu Kral Parnavaz'dı. Eserde Parnavaz'ın avcılıkla olan ilgisi şu şekilde aktarılmaktadır:

“Zeki bir adam, enerjik bir savaşçı ve iyi bir avcı olan Parnavaz, bir gün ava çıktı. Didgom ovasında geyikleri kovalarken hayvanlar Tiflis topraklarının sarp taraflarına kaçtılar. Parnavaz onlardan birini okla vurdu. Yaralı hayvan bir az koştuktan sonra bir kayanın altına düşünce, Parnavaz yanına gitti, atından indi ve vakit geç olduğu için geceyi orada geyiğin yanında geçirdi.”⁴²⁹

Gürcü Kralları için avcılık, yalnızca bir boş zaman etkinliği değil, aynı zamanda bir itibar meselesi ve askerî eğitim biçimiydi. Özellikle Kral Tamar'ın oğlu olan Kral Laşa Giorgi, avcılık konusundaki yeteneği ve üstün nişancılığı ile tanınmaktaydı. Kartlis Tskhovreba eserinde onun avcılığa verdiği önem şu sözlerle aktarılmaktadır: “O bedenlen güçlü, yenilmez bir okçu, avcılığa çok önem veren, mahir mağrur, hayalperest biriydi.”⁴³⁰ Davit Ağmaşenebeli de avcılığa büyük önem veren Gürcü krallarından biriydi. Onun avlanma alışkanlıklarına dair şu bilgiler verilmektedir: “Kralın malikânesinin sınırı küçük Likhi⁴³¹ olarak belirlenmişti. Avlanmak istediğinde, geyik ve yabani domuzlarla dolu Kartli ormanlarına giderdi. Kral oralara girmeden önce, atlılara her yeri yoklatır ve av safhası ondan sonra başlardı.”⁴³² Davit'in tarihçisi onun kitap okumaya duyduğu büyük ilgiyi ve avcılığın, onu okumaktan alıkoyabilecek tek uğraş olduğunu belirtmektedir: “O av esnasında elinde

⁴²⁷ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/329.

⁴²⁸ Cavahişvili, *Kartuli Samartlis İstoria*, 195-196.

⁴²⁹ *Kartlis Tskhovreba*, 1/18.

⁴³⁰ *Kartlis Tskhovreba*, 2/185.

⁴³¹ Likhi Dağı, Gürcistan'ın merkezi kısmında yer alan önemli bir dağ sırasıdır. Bu dağlar, Gürcistan'ı Batı ve Doğu olmak üzere iki ana bölgeye ayırır ve stratejik olarak büyük öneme sahiptir. Likhi Dağları, özellikle Rioni Nehri'nin batısındaki bölgelerde yer alırken, doğuda ise Mtkvari Nehri'ne kadar uzanır.

⁴³² *Kartlis Tskhovreba*, 2/56.

tuttuğu kitabı ancak avı kovalama anı geldiğinde bir hizmetçisine verirdi ve hiçbir avcı onun kadar yetenekli olmamış ve onun yeteneği kimsede görülmemiştir”.⁴³³

2.6.10. Eristavi (ერისთავი - Vali)

Feodal Gürcistan’da eristaviler, hem bölgesel yöneticiler hem de askerî komutanlar olarak görev yapmışlardır. eristavi unvanı, asil ve varlıklı aileler arasından seçilen kişilere verilmekteydi. Kartli Krallığının idari-bölgesel bölünmesi ordu teşkilat ilkesine dayanıyordu.⁴³⁴ Ülkenin etnik gruplara ayrılması ve bunların başına Eristavların getirilmesi, ordunun örgütlenme sistemini göstermekteydi.⁴³⁵ Başlangıçta eristaviler, aşiret reisleri ve yerel yöneticiler arasından seçilirken, zamanla krala ve merkezi yönetime daha yakın olan varlıklı aileler arasından atanır hale geldiler. Bu süreç, askerî organizasyonun giderek feodal yapı içinde daha katı bir şekilde belirlenmesine ve büyük toprak sahiplerinin krala doğrudan bağlı birer eyalet valisi olmasına yol açtı. Eristaviler, hem sivil hem de askerî yetkilere sahipti:

- Eyalet yönetimi: Kendilerine bağlı bölgenin yönetimini üstlenirdi.
- Vergi toplama: Bölgesel gelirlerin toplanmasından sorumluydular.
- Askerî komuta: Kendi eyaletlerinde askerî birlikler oluşturur ve savaş zamanlarında bu birlikleri kraliyet ordusuna dâhil ederlerdi.
- Hukuki yetkiler: Yerel mahkemelere başkanlık eder, ancak büyük suçlar kraliyet mahkemesinde görülürdü.⁴³⁶

Eristaviler aynı zamanda ordunun başında savaşa katılır, stratejik kararlar alır ve halkın kutsanma törenlerinde önemli bir figür olarak kabul edilirdi. Piskoposların eristaviler için ettiği dua, onların askerî önemini vurgular: “Onun koluna güç ver... Ve ona düşmanlarla savaşma gücü ver, başına miğferini tak ki düşmanın senin gücünle savaştığı günlerden utansın.”⁴³⁷ Eristaviler, krallık yönetiminde önemli siyasi aktörlerdi. Kralın tahta çıkmasında ve tahttan indirilmesinde kritik roller üstlenmişlerdir. Örneğin, III. Bagrat’ın tahta çıkışı doğrudan Kartli Eristavı İoane

⁴³³ *Kartlis Tskhovreba*, 2/73.

⁴³⁴ Lordkipanidze, *Qartli V Saukuneebis Naxevarşi*, 57.

⁴³⁵ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/144.

⁴³⁶ Berdzenişvili, Canaşa, *Sakartvelos İstoria*, 58.

⁴³⁷ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/145-146.

Maruşidze ‘nin desteğiyle gerçekleşmiştir. Kartlis Tskhovrebada olay şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bu esnada, kuvvetli bir adam olup birçok vassalı bulunan İoane Maruşidze, Kartli eristavı idi. İone, Tao’ya Davit Kurapalat’a haber göndererek, Kartli’yi zapt etmek ve onu kendisi için alıkoymak veya Abhaz Kralı Giorgi’nin kızı ve krallar kralı Gurgen’in oğlu olan Bagrat’a vermek üzere ordusu ile gelmeğe davet etti. Bagrat, annesi tarafından Abhazya, babası tarafından da Kartli üzerinde hak sahibi olduğundan, İoe Maruşidze onun Kartli kralı olmasını istiyordu.”⁴³⁸

Başlangıçta krala doğrudan bağlı olan eristaviler, zamanla kendi topraklarında özerklik kazanmaya ve krallık üzerinde daha fazla söz sahibi olmaya başladılar. Bazı eristaviler, kendilerine bağlı alt yöneticilere (eristavteristavi) sahip olacak kadar güçlü hale geldi. Örneğin, Samegrelo (Odişi) eristaviliği, Guria ve Abhazeti bölgelerindeki daha küçük eristavilikleri kontrol ediyordu.

- Davit Ağmaşenebeli döneminde merkezi yönetimi güçlendirme politikaları, eristavilerin bağımsızlığını sınırlandırmaya yönelik reformları da beraberinde getirdi.
- Davit’in reformları, eristavileri kraliyet bürokrasisine daha bağımlı hale getirdi ve onların askerî bağımsızlığını büyük ölçüde zayıflattı.
- Moğol istilasından sonra eristaviler yeniden güç kazandı, ancak bu durum Gürcistan’ın parçalanmasını hızlandırdı.
- Kral V. Giorgi (1318-1346), Moğollara bağlılık gösteren eristavileri ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalıştı, ancak bu süreç uzun vadede başarı sağlayamadı.
- Moğol hâkimiyeti dönemiyle birlikte eristavilik kurumu giderek daha fazla feodal bir unvana dönüştü ve 15. yüzyıldan itibaren Gürcistan’daki parçalanmış prenslikler içinde eristavi unvanı daha çok soyluluk göstergesi olarak anılmaya başlandı.⁴³⁹

2.6.11. Monapire Eristavi (მონაპირე ერისთავი - Sınır Komutanı)

Gürcistan’da “monapire”, sınır koruyucusu anlamına gelmekte olup, özellikle sınır bölgelerinde güvenliği sağlamak ve keşif faaliyetlerini yürütmekle görevli bir makamı ifade etmektedir. Kartlis Tskhovreba’ya göre, monapire terimi zaman zaman

⁴³⁸ *Kartlis Tskhovreba*, 2/18.

⁴³⁹ Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi*, ss. 70-71.

casus veya keşif görevlisi anlamında da kullanılmıştır.⁴⁴⁰ Persler Doğu Gürcistan'daki krallığı kaldırdıktan sonra, ülkenin yönetimini sağlamlaştırmak amacıyla marzpanlık sistemini getirdiler. Marzpan kelimesi Farsça kökenli olup, marz (sınır) ve pan (koruyucu) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Gürcüce'deki monapire terimi ile eşdeğer anlam taşımaktadır. Persler döneminde, Gürcistan'daki marzpanlık kurumu, Sâsânî hanedanlığına bağlı bir yönetim biçimiydi. Örneğin, 439-457 yılları arasında Gürcü marzpanı Vasak Sivnieli idi.⁴⁴¹ Monapire eristavi, sınır bölgelerinin yönetimini üstlenen bir vali ve aynı zamanda askerî bir liderdi. Görevleri şunları kapsamaktaydı:

- Sınır güvenliğini sağlamak: Gürcü topraklarını dış tehditlere karşı koruma ve sınırdaki düşman hareketlerini gözlemleme.
- Keşif ve istihbarat toplama: Kraliyet sarayını bilgilendirmek için sınır bölgelerindeki gelişmeleri takip etmek.
- Acil durum müdahaleleri: Düşman saldırılarına karşı ilk savunma hattını oluşturmak ve gerektiğinde yerel güçleri harekete geçirmek.
- Yeni toprakların yönetimi: Ele geçirilen bölgelerin idaresini sağlamak ve kraliyete bağlamak.

11. yüzyılda Davit Ağmaşenebeli'nin Gürcü topraklarını yeniden birleştirme politikası, monapire makamının önemini artırmıştır. Türklerin işgal ettiği bölgelerin geri alınması, sınır bölgelerinde istihbarat ve askerî yönetim faaliyetlerini güçlendirmeyi gerektirmiştir. Bu dönemde Monapire eristavi, savaş zamanlarında ilk savunma hattını yöneten bir komutan rolü de üstlenmiştir. Kral Tamar döneminde, monapire makamının görev yaptığı önemli sınır bölgeleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Hereti
- Zorakert-Tashiri (Kuzey Ermenistan)
- Cavakheti
- Ardahan
- Şavşat
- Kari

⁴⁴⁰Kartlis Tskhovreba, 2/260.

⁴⁴¹Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 1/281.

12. ve 13. yüzyılların ilk üçte birlik döneminde, bu bölgenin valileri aynı zamanda monapire eristavi makamını da ellerinde bulunduruyordu.⁴⁴²

2.6.12. Aznauri (აზნაური - Soylu)

Gürcistan tarihindeki feodal sistemin en önemli sosyal sınıflarından biri aznauri sınıfıdır. Başlangıçta varlıklı aileler olarak adlandırılan bu zümre, zamanla ‘aznauri’ unvanını almıştır.⁴⁴³ 4. ve 5. yüzyıllarda Kartli- iberya’nın soyluları, ayrı bir sosyal sınıf olarak belirginleşmiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda bazı eristaviler, zamanla üçüncü sınıf olan aznauriler arasından çıkmıştır. 11.-13. yüzyıllarda sadece büyük feodal ailelerden gelen aznauriler ülkenin siyasi ve askerî kaderini belirleyen elit tabakayı oluşturmuştur. 15.-16. yüzyıllardan sonra aznauriler, kraliyet hanedanları, büyük feodal beyler (tavadiler) ve kilise ile sağlam ilişkiler kurarak feodal düzen içinde güçlü bir konum elde etmişlerdir.⁴⁴⁴ Ölüm döşeginde olan Kraliçe Şuşanik, Kartli halkına şöyle seslemiştir: *“Büyük ve asil Kartli köyünün aznaurileri ve uaznaurileri gelsin.”* Bu ifade, Aznauri teriminin o dönemde Kartli halkını ifade eden bir terim olarak kullanıldığı gösterilmektedir. Azna (ünlü, bilinen) kelimesi ile eski Farsçadan alınmış, Gürcüce’-ur’ sıfatını oluşturan son ekle türetilmiştir.⁴⁴⁵ Orta Çağ Gürcü feodal toplumunda soylu hiyerarşisi şu şekildeydi:

- Mepe (Kral)
- Uplistsuli (Kralın oğulları)
- Didebulni (Büyük soylular, prensler)
- Aznauriler (Düşük rütbeli soylular, savaşçılar)

Aznauriler, askerî hizmetleri karşılığında toprak edinme hakkına sahipti ve genellikle ağır silahlı suvariler olarak savaşa katılıyorlardı. Krallar, aznaurilerden oluşan ordulara güveniyor ve bu sınıfın sadakatini korumak için geniş toprak bağışları yapıyordu.⁴⁴⁶ Yüksek devlet makamlarına atanmış ve bu makamların çocuklarına miras yoluyla bırakma hakkını elde etmişlerdir. Aznauri sınıfının ardından ‘tsvrili eri’ (zayıf soylu) gelmekteydi, bunları ‘uazno’ (soylu olmayan) sınıfı takip ediyordu. Daha

⁴⁴² Abuladze, *Tsentralurida Adgilobrivi*, 72.

⁴⁴³ İ. Cavahişvili, “Aznauri,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1979), 1/214.

⁴⁴⁴ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/317.

⁴⁴⁵ *Sakartvelos Narkvevebi*, 2/138-139; Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 1/282.

⁴⁴⁶ Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 157.

sonra ‘mona’ (köle) ve para ile satın alınmış ‘mhevali’ (hizmetçi kadınlar) yer alıyordu. Kral ve aznaurilerin bir çeşit hizmetçileri bulunuyordu bunlara ‘msakhur’ (hizmetçi) deniyordu. Kartli’de aznauriler iyice güç kazandıktan sonra büyük aznauriler ve eristaviler saray toplantılarına katılıyor, yurt dışı gezilerinde krallara refakat ediyorlardı. Bu durum, krallarla aznauriler arasında çıkacak olan çatışmalara kadar devam etmiştir⁴⁴⁷ Bu durum krallarla aznaurlar arasında çıkacak olan çatışmalara kadar bu şekilde seyir göstermiştir. Kralın hizmetine terfi ettirilen böyle bir soylunun birincil görevi askerlik hizmetiydi ve zenginliklerine açıkça tanıklık eden ağır donanımlı suvarileri vardı.⁴⁴⁸ İlk zamanlar aznauri özgür, özgürlük anlamına geliyordu, 5. yüzyıldan sonra soyluluk unvanı haline gelmeye başladı. 9.-10. yüzyıllarda büyük aznaurilerin kaleleri vardı, aynı şekilde orta ve küçük aznauriler de bulunmaktaydı. Tarihte, doğrudan kralın emrinde olan büyük aznaurilerden sıkça söz edilir. Bazıları bu unvanı soydan devralırken bazıları kraldan alıyordu. 9. ve 10. yüzyıllarda siyasi hayatta ve savaşlarda büyük aznauriler etkin oldu. 11. ve 13. yüzyıllarda yine sadece büyük ve seçkin feodaller ülkenin kaderini belirliyordu. Tavadi denen soyluların eline güç geçtikten sonra aznaurilerin gücü nispeten azaldı. Ancak 15. ve 16. yüzyıldan sonra aznauriler, kraliyet hanedanı, büyük feodaller (tavadiler) ve kilise ile sağlam ilişkiler kurarak etkili olmaya devam ettiler.⁴⁴⁹ Kartlis Tskhovreba adlı eserde aznaurilerin koruyucu yanı dikkat çekicidir. Davit Ağmaşenebeli’nin ordusuna aznaurilerin katkısı büyüktü. Gürcü ordusunda aznauriler, ağır silahlı suvariler olarak ön cephede savaşma önceliğini kaybetmek istemiyordu.⁴⁵⁰

12. yüzyıla kadar Gürcü feodal ordusunun temelini hem ekomik üretime katkı sağlayan hem de yaya askerlerden sorumlu olan mdabior-molaşkari⁴⁵¹ grubunu oluşturunuyordu. Bu yapı, feodal sistemin işleyişinde önemli bir yere sahipti ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlıyordu. Ancak, 12. yüzyıl itibarıyla yoksul dağcı

⁴⁴⁷ Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*, 87; Lordkipanidze, *Essays on Georgia History*, 58-59.

⁴⁴⁸ *Sakartvelos Saistorio Narkvevebi*, 2/140.

⁴⁴⁹ Ketevan Abesadze (Redaktör), *Demokratiuli Tendentsiebi: Antikuri Samkaro da Sakartvelo* (Entsiklopediuri Tsnobari, Tbilisi, 2012), 97-98.

⁴⁵⁰ *Kartlis Tskhovreba*, 2/65.

⁴⁵¹ Gürcü feodal askerî sisteminde önemli bir rol oynayan toplumsal bir sınıfı ifade eder. Bu terim, özellikle 12. yüzyıl öncesinde Gürcistan’daki feodal ordunun ana kısmını oluşturan askerî sınıf için kullanılmıştır.

tabakası ortadan kalkarak yerini köylü sınıfa bıraktı.⁴⁵² Bu dönüşüm, feodal sınıfın da yeniden şekillenmesine neden oldu. Aznauri olarak adlandırılan feodal beyler sınıfı, köylülüğün oluşumu ile birlikte daha belirgin bir hal aldı. 11.ve 12. yüzyılda, devletin yüksek kademelerinde görev alan bazı aznauri aileleri, bağımsız mülk oluşturma yönünde eğilim göstermeye başladılar. Bu süreç, feodal yapının giderek daha katı bir hiyerarşiye dönüşmesine neden oldu. Böylece, güçlü Aznauri aileleri didebuleba (yüksek makam) sınıfına yükseldi ve bu süreç sonunda tavadi (büyük feodal bey) unvanı doğdu. Gürcü feodal sınıfı artık tavadiler ve aznauriler olarak ikiye ayrılmıştı.⁴⁵³ Kartlis Tskhovreba, Gürcü Kral Tamara döneminde aznaurilere sağlanan imtiyazlara ilişkin şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Kral aynı zamanda piskoposlukları ve kiliseleri bolca bağışlarla, ödüllendirdi, haraç ve vergilerden muhafaza tuttu. Bu durum,11.yüzyıl tarihine bakıldığında açıkça görüleceği üzere, onun saltanatı döneminde çiftçileri aznauri, aznaurilerin didebuli, didebulilerin ise hükümdar olduğu bir düzen yarattı”.⁴⁵⁴

2.6.13. Tavadi (თავადო - Büyük Feodal Bey)

Tavadi, Gürcistan’ın feodal döneminde kullanılan üst düzey bir unvandı tarihçi İlia Anteleva, tavadi unvanının ortaya çıkışını, Gürcü feodal toplumunun doğal bir gelişim süreci olarak değerlendirmektedir. Ona göre, tavadi unvanı, feodal mülkiyetin yasal bir aşamasını temsil etmekte ve feodal yapının daha sistematik bir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, tavadi unvanının oluşumu, Gürcistan’daki feodal sistemin evriminin mantıksal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵⁵

Tavadilerin yönettiği topraklara Satavado adı veriliyordu. Eğer bir tavadi ailesi erkek varis bırakmadan yok olursa, mülkü doğrudan kralın mülkiyetine geçiyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney ve Batı Gürcistan’ı (Kobuleti, Açıra, Artvin, Ahıska, Ardahan, Erzurum’un bir kısmı ve Abhazya) ele geçirmesiyle birlikte, tavadi ve aznauri unvanlarına sahip bazı Gürcü feodaller Osmanlı yönetimi altında da feodal haklarını sürdürmeye devam etti. Osmanlı otoritesini tanıyan bazı Gürcü prensleri ve tavadiler, Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı devlet sistemiyle bütünleşmiş oldular.

⁴⁵² Mamuka Tsurtsunia, *Şua Saukuneebis Laşkris Socialuri Şemadgecleba da Kompşlektacia, İvane Cavahişvilis Sahelmcipos Tbilisis İnstitutis Şremebi* (Tbilisi, 2013), 99.

⁴⁵³ Lordkipanidze, *Essays on Georgia*, 57.

⁴⁵⁴ *Kartlis Tskhovreba*, 2/107.

⁴⁵⁵ Anteleva, *Monarkiss Daşla*, 173 (Macne, 1978).

Bu süreçte, Gürcü kökenli feodal bey, sancakbeyi ve paşa gibi Osmanlı yönetici unvanlarıyla görev yapmaya başladı. Osmanlı yönetimi altında feodal sistemlerini sürdüren önemli Gürcü aileleri arasında: Cakeli ve Servaşıdze prensleri, Tavdgiridze, Khimşiaşvili ve Abaşıdze soyundan gelen tavadiler bulunmaktaydı.⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ G. Camburia, “Tavadi,” *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Sakartvelos Metsnierebata Akademia, C. 4 (Tbilisi, 1979), 561-562.

3. ORTA ÇAĞDA GÜRCÜ ORDUSU’NUN ASKERİ TEÇHİZATI

3.1. Askerî Teçhizatın Gelişimi

Demirin insan kullanımına girmesiyle birlikte savaş silahlarının değeri artmış ve askerî yapılar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Çakmaktaşı uçlu okların kullanıldığı dönemlerde savaşçılar arasında görece bir eşitlik varken, demirden imal edilen silahlar sosyal eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Dönemin askerî donanımına ilişkin kayıtlar şu şekilde aktarılmaktadır: “Metal miğferler, maskeler, zırhlı elbiseler, dizlikler, omuzluklar ve zırhla donatılmış atlı savaşçılar.”⁴⁵⁷ Gürcü kabilelerinden olan Tibarenler ve Makronların savaşta kullandıkları başlıkların ahşaptan yapıldığı, kalkanlarının küçük ve mızraklarının kısa saplı, uçlarının ise uzun ve sivri olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Kolkhetiler de ağaçtan yapılan başlıklar, küçük boyutlu tabakalanmış deriden kalkanlar, kısa mızraklar ve eğri kılıçlar kullanmaktaydı.⁴⁵⁸ 4. Yüzyılın sonlarına doğru Gürcüler, büyük ordulara karşı verdikleri mücadeleler sayesinde önemli askerî deneyim kazanmışlardır. Bu tecrübeler, eski Gürcü Krallığı’nın askerî örgütlenmesini şekillendirmiş ve silahlı kuvvetlerin savaş sanatının temellerini oluşturmuştur. Giorgi Ançabadze’nin aktardığına göre, İberya Krallığının refah döneminde, seferber edilen ordu, 60.000 ila 80.000 savaşçıdan oluşmakta olup, bu askerlerin dörtte biri suvarilerden meydana gelmekteydi.⁴⁵⁹ Gürcü ordusunun 5. yüzyıldaki silahlanma durumu, M.S. 1. yüzyıldaki İber ordusu ile benzerlik göstermektedir. İber ordusu; zırh, kalkan, miğfer, kılıç ve yay ile donatılmıştı.⁴⁶⁰ Mariam Lorkipanidze, Kral Vahtang Gorgosali’nin askerî teçhizatını şu şekilde aktarmaktadır: “O, zırhla donatılmış halde tahta oturdu. Kaplan derisinden delinemeyen bir kalkan ve bir kılıç aldı. Vahtang, Üzerine zincir gömlek giydi ve başına demir bir miğfer taktı.”⁴⁶¹

Orta Çağ’ da Gürcü savaşçıları; mızrak, yay, hançer ve kılıç gibi çeşitli saldırı silahları kullanmıştır. Özellikle suvari birlikleri, ağır zırhları sayesinde savaş

⁴⁵⁷ Nikoloz Berdzenişvili, Simon Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, Çev. Hayri Hayrioğlu (İstanbul: Sorun Yayınları, 2000), 75.

⁴⁵⁸ Şanlı, *Sâsânilerin İberya Krallığı*, 35.

⁴⁵⁹ Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 10-11.

⁴⁶⁰ Ançabadze, *Sakartvelos Samkhedro*, 14.

⁴⁶¹ Lordkipanidze, *Qartli Şua Saukuneebis*, 56-57.

meydanında avantaj sağlamaktaydı. Gürcü ordusunun mühendislik yapıları, özel silah türler ve yanıcı madde bileşikleri gibi unsurları da kullanması, askerî başarılarını artıran faktörler arasında yer almıştır. Silah üretiminin gelişmesi, farklı devletleri askerî teknolojiye yatırım yapmaya teşvik etmiş ve silah ticaretinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁴⁶² Bu bağlamda, Gürcü ordusunun İslam ordularına benzer şekilde organize olduğu görülmektedir. Nicolle, Gürcü ordusunun donanımına ilişkin şu bilgiler aktarmaktadır:

”Okçuluk onlar için bir prenslik eğlencesiydi ve savaştan çok avlanmada kullanılırdı. Zırhları hem post hem de lameller (katmanlar) içermektedir. Kapi (köpük) adı verilen esnek omuz ve üst kol savunmaları yine Müslüman tarzına uygun olarak tasarlanmıştı.”⁴⁶³

3.1.1. Mızrak

Orta Çağ’da toplumun üst kesiminde yer alan savaşçı sınıfın silahlanması dinamik bir gelişim göstermiştir. Ağır silahlı bir suvarinin teçhizatı, dönemin askerî teknolojisinin seviyesini ve gelişme eğilimlerini anlamak açısından önemli bir gösterge olmuştur. Atlı savaşçılar, mızrağı çeşitli şekillerde kullanmışlardır: cirit gibi fırlatarak, iki elle tutarak, doğrudan saplayarak ya da yukarı aşağı doğru vurarak.⁴⁶⁴ Orta Çağ suvarileri, mızrağı yalnızca kol gücüyle kullandıklarında at yalnızca bir taşıyıcı platform görevi görmekteydi. Ancak, yeni bir savaş tekniğinin getirilmesiyle birlikte, suvari mızrağını koltuk altına sıkıştırarak hareketsiz tutmaya başladı. Böylece atın ve binicinin tüm enerjisi mızrağın ucunda yoğunlaştı ve çok daha güçlü vuruş sağlandı.⁴⁶⁵ Kartlis Tskhovrebada bu yeni savaş yöntemine dair şu örnek aktarılmaktadır: Zırhını giyip atına binen Sumbat, askerlerinin arasından ilerledi. Bazuk da sahaya çıktı ve iki kahraman haykırarak birbirlerine saldırdı. Sumbat, rakibini belinden vurarak mızrağını onun sırtından bir dirsek boyu kadar dışarı çıkardı.⁴⁶⁶ Mızrak türü silahların genel adı Lakhvari olup şu grupları içermektedir: horoli, şubi, gmur. Horoli, Gürcistan’da kullanılan eski bir mızrak türüdür. Bu,

⁴⁶² Margișvili, *Şua Saukuneebis*, 93.

⁴⁶³ David Nicolle, *Saladin and the Saracens* (Oxford: Osprey Publishing, 1986), 23.

⁴⁶⁴ Williams, *The Metallurgy of Medieval Arms and Armour*, in *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. by D. Nicolle (Woodbridge: Boydell Press, 2002), 46.

⁴⁶⁵ Mamuka Tsurtsunia, *Şua Saukuneebis Kartuli (900-1700) Organizatsia, Taktika, Şeiarağeba* (Tbilisi, 2014), 53-54.

⁴⁶⁶ *Kartlis Tskhovreba*, 1/42.

özellikle Gürcü savaşçıları tarafından Orta Çağ'da tercih edilen, atlı askerlerin kullandığı bir mızrak modelidir. Horoli, uzun, sivri uçlu ve genellikle ahşap saplı olan mızraklardandır. Bu tür mızraklar, genellikle atak yapma ve uzun mesafeden düşmana zarar verme amacıyla kullanılırdı. Şubi ise genellikle uzun, sivri uçlu ve at üzerinde dövüğe uygun şekilde tasarlanmış bir mızrak türüdür.⁴⁶⁷ Mızrak, metal bir bıçak ucuna sahip olup, yakın mesafede güçlü bir saplama silahı olarak kullanılmıştır. Yapımında genellikle katran ağacı tercih edilmiştir. Son olarak gmur türü mızraklar, Orta Çağ Gürcistan'ı'nda, özellikle yakın dövüş ile uzun mesafeli saldırılar için etkili bir şekilde kullanılmıştır...⁴⁶⁸ Mızrak, aynı zamanda düşmana uzaktan ulaşabilme avantajı sağlayarak savaşın ilk aşamalarında psikolojik üstünlük de kazandırmaktaydı.⁴⁶⁹

3.1.2. Kılıç

Kılıç, Orta Çağ savaş sanatında önemli bir yer tutmuş ve eskrim teknikleri açısından büyük bir gelişim göstermiştir. 10. ve 12. yüzyıllardan günümüze ulaşan çeşitli savaş anlatımları, kılıcın savaş meydanlarındaki etkisini ve tam eğitilmiş bir suvarinin ne derece hassas ve ölümcül darbeler indirebildiğini göstermektedir.⁴⁷⁰ Kılıçlar, hem saldırı hem de savunma amaçlı kullanılmış olup, farklı türleri mevcuttu. Temelde iki ana kılıç türü bulunmaktaydı: düz kenarlı ve çift kenarlı kılıçlar. Çift kenarlı kılıçlar ağır suvarilerin ve piyadelerin silahları arasında yer alırken, göğüs göğüse çarpışmalarda mızraktan sonra en önemli savaş aracı olarak kabul edilmiştir. Tek kenarlı ve kavisli kılıçlar ise daha çok hafif suvariler tarafından tercih edilmiş ve özellikle göçebe savaşçıların kullandığı bir silah türü olmuştur.⁴⁷¹ Nicolle, çift ağızlı kılıçları Sâsânî kökenli silahlar olarak tanımlamaktadır.⁴⁷² Gürcistan Ulusal Müzesinde, Orta Çağ'a ait iki önemli kılıç muhafaza edilmektedir. Bunlardan biri Hevsureti bölgesinden çıkarılmış çift ağızlı bir kılıç, diğeri ise Gürcistan'ın Kutais iline bağlı Vani köyünde bulunan tek ağızlı bir kılıçtır.⁴⁷³ Gürcü tarihi kaynakları,

⁴⁶⁷ Sul Khan Saba Orbeliani, *Leksioni*, 409.

⁴⁶⁸ Margišvili, *Şua Saukuneebis*, 93.

⁴⁶⁹ Alan William, *The Knight*, 46.

⁴⁷⁰ David Nicolle, *Saracen Faris 1050-1250 AD* (Oxford: Osprey Publishing, 1994), 13.

⁴⁷¹ Margišvili, *Şua Saukuneebis*, 94.

⁴⁷² David Nicolle, *Attila and the Nomad Hordes* (Oxford: Osprey Publishing, 1990), 13.

⁴⁷³ Mamuka Tsursumia, *Medieval Sword And Sabre From The Georgian National Museum, Acta Militaria Mediavalia XI* (2015), 159-172, 159.

özellikle Kartlis Tskhovreba, kılıcın savaşlardaki rolünü vurgulamaktadır. Kaynakta, Gürcü Kralı Vahtang Gorgosali'nin silahları hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “Vahtang, elinde mızrak ve iki ağızlı bir kılıç olduğu halde tepeyi aşarak nehrin kıyısına geldi.”⁴⁷⁴ Mamuka Tsursumia, Gürcü kılıçlarının gelişimini üç aşamada incelemektedir: ilki 10. yüzyıl, kılıçları uçları düz ve ok uçlarına benzeyen bir formdadır. İkincisi 11. yüzyıl, kılıç uçları aşağı doğru kıvrılmıştır. Üçüncüsü ise 11-12. yüzyıl başları, kılıç uçları aşağı doğru dönük ve küre biçimli kabzalara sahip.⁴⁷⁵ Orta Çağ'da kılıç, sadece savaş alanlarında değil, siyasi ve törensel anlamda da önemli bir sembol olmuştur. Kral Davit Ağmaşenebeli, ülkesine yerleşen Kıpçaklara “at ve silah” temin etmiştir.⁴⁷⁶ Gürcüce kaynaklara göre, bu silahlar muhtemelen Vani'de bulunan kılıçlar olup, göçebe bir Kıpçak savaşçısının isteği üzerine Gürcü bir demirci tarafından üretilmiştir.⁴⁷⁷ Kral Tamar'ın taç giyme töreninde de kılıç önemli bir yer tutmuştur. Tören sırasında Tamarın beline törenle kılıç bağlanmış, bu da onun Gürcü ordularının başkomutanı olduğunu simgelemiştir.⁴⁷⁸

3.1.3. Hançer

Gürcü savaşçıları tarafından sıklıkla kullanılan önemli bir yakın dövüş silahıydı.⁴⁷⁹ Hançerler genellikle avcılıkta da kullanılmaktaydı.⁴⁸⁰ Bizans ve İslam dünyasında yangın olarak sivrilmeyen bıçaklara sahip hançerler, Avrupanıkinden farklı olarak keskin uçlu ve doğrudan batırmaya yönelik tasarlanmıştır. Kullanımı patlayıcı maddelerle ilgisi olmayan bu soğuk silah, savaşçının yeteneğine ve bu eylemin etkisi doğasına dayanır. Mamuka Tsursumia'ya göre Gürcistan'da yuvarlak uçlu hançerler oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.⁴⁸¹

⁴⁷⁴ Kartlis Tskhovreba, 1/120; Brosset, *Gürcü Tarihi*, 127.

⁴⁷⁵ Tsursumia, *Medieval Sword and Sabre from the Georgian National Museum*, 164.

⁴⁷⁶ Kartlis Tskhovreba, 2/64.

⁴⁷⁷ Tsursumia, *Medieval Sword and sabre*, 168.

⁴⁷⁸ Kartlis Tskhovreba, neşr. Roin, 287; Berdzenişvili, *Gürcüstan Tarihi*, 150.

⁴⁷⁹ E. Mezmaraşvili, *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, Akademikosis, General-Maior Elguja Mezmariasvilis Saerto Redakciit (Tbilisi, 2017), 352.

⁴⁸⁰ *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, 462.

⁴⁸¹ Tsursumia, *Medieval Sword and Sabre*, 159.

3.1.4. Ok ve Yay

Gürcistan’da basit ve kompozit yaylar yaygın olarak kullanılmaktaydı. Gürcü tarihi kaynaklarında okçuluğun savaş meydanlarındaki etkin kullanımı şu şekilde aktarmaktadır:

“Kahramanlar arasında savaş başlayınca, Amzasp, kolunun büyük kuvvetinde yayını gererek okları fırlatmaya başladı. Oklarını o kadar uzaklara yetiştiriyordu ki, bu mesafeden kimse onun elinde yay olduğunun farkında olamıyordu. Ne kadar sert olursa olsun, hiçbir zırh onun attığı oklara mukavemet edemiyordu. Kral, aynı günün içinde on beş kahramanı ve birçok atlıyı yere serdi, cesur askerleri de aynı zamanda Osetlerin içinde yaptıkları katliamla onları pek büyük kayıplara uğrattılar.”⁴⁸²

Gürcülerde okçuluk, bir spor dalıydı.⁴⁸³ Ok yapımında farklı kuşların kanatları kullanılmıştır. Kartal tüyü en değerli dayanıklı ok malzemesi olarak kabul edilirken, onu akbaba ve doğan tüyleri takip etmiştir.⁴⁸⁴ Gürcistan’da okun gövdesi, kiremit, meşe, çam, kavak, ıhlamur gibi ağaçlardan yetiştirilirdi. Daha sonra kesilerek işlenen ağaç dallarından yapılıyordu. Ok yapan kişinin adı, Jolbord’du. Gürcüler ok atma eğitimini küçük yaşlarda alıyorlardı. Eğitim okulunun ise kendi adı vardı: “□რმათა გარცუდასა წინწყიტელა” (Çocuklara uygun okçuluk eğitimi) olarak adlandırılıyordu.⁴⁸⁵ Moğol etkisi altındaki Gürcü suvarilerinin tarzının yakın dövüşten menzilli okçuluğa dönüştüğü görülmektedir.⁴⁸⁶

3.1.5. Miğfer

Miğferler, savaşçıların başlarını ve boyunlarını kesici silahlardan korumak için tasarlanmıştır. Gürcü ordusunda kullanılan miğferler genellikle metalden üretilirken, hafif suvariler için deri miğferler de kullanılmıştır.⁴⁸⁷ Kartlis Tskhovreba eserinde Gürcü ordusunun miğfer kullanımı şu şekilde anlatılmaktadır: “Bu esnada tamamen hazır vaziyette bulunan ordu, zırh ve miğfer giymiş, atları ise zırhla kaplanmış halde önden atlılar, arkalarından piyadeler ve en arkadan da bir suvari kitlesi olmak üzere ilerlemeye başladı.”⁴⁸⁸ Orta Çağ Gürcistan’nda miğferler farklı türlerde üretilmiştir:

⁴⁸² Kartlis Tskhovreba, 1/49.

⁴⁸³ Kartuli Samkhedro Ensiklopedia, 272.

⁴⁸⁴ Arab Archery, translated and edited by. Nabih Amin Faris and Robert Potter Elmer (Princeton: Princeton University Press, 1945), 110.

⁴⁸⁵ Orbeliani, *Leksioni* (1991), 335.

⁴⁸⁶ Tsurtsumia, *Sakartvelos Samkhedro Istoriss Sakitxebi*, 334.

⁴⁸⁷ Margișvili, *Şua Saukuneebis*, 96.

⁴⁸⁸ Kartlis Tskhovreba, 1/122.

- Çabalahi
- Çaçkan
- Çaphuti

3.1.5.1. Çabalahi

Çabalahi yalnızca zincirden yapılmış bir savaş başlığıdır. Avrupa’da 11. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kural olarak, çabalahi eyer olmadan taşınmazdı ve savaşçının boynunu ve kulaklarını korumaktaydı. Çabalahın, Bizans’a Avarlar tarafından tanıtıldığı düşünülmektedir. Bizanslılar bu başlığa Scaplion adını vermiştir. Katlis Tskhovreba’da Kral Vahtang ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: “Kral Vahtang’ın başında, ön tarafında bir kurt, arka tarafında ise bir aslan resmi bulunan altın bir Çabalahi vardı.”⁴⁸⁹

3.1.5.2. Çaçkan

Gürcü Savaş Ansiklopedisi’nde çaçkan, antik metal savaş başlığı olarak tanımlanır.⁴⁹⁰ Sulkhan Saba’ya göre ise çaçkan, “boynun arkasına kadar uzanan, öndeki yüzü kapatmayan zincirli küçük bir demir başlıktır. Çaçkan zincirlerinde delikler bulunan metal parçalardan oluşur.”⁴⁹¹ Sovyet Ansiklopedisi’nde ise Rusya’da bu başlığa Arapça “Mısır” anlamına gelen Misri kelimesinden türetilen Misurka adı verildiği belirtilmiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, çaçkanın Memluk Mısırı’ndan yayıldığını öne sürmektedir. Genel olarak Kafkas çaçkanı, Osmanlı veya İran türlerine kıyasla daha düz bir yapıya sahiptir. Gürcü savaşçılar başlarını korumak için keçi derisinden iç şapka kullanmaktaydı.⁴⁹² Çaphuti ise savaş sırasında savunma amaçlı giyilen, metalden yapılmış yüksek başlıklı bir kask türüdür Eski çaphutilerin burun korunması için uzun hareketli bir parçası bulunmaktaydı. Çene ve boynunu da içine alan ve omuzlara kadar inen çaphuti bir zincir ile korunuyordu.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Wakhoucht bunun bir zırh olduğunu söylese de, Erm. Kronolojisinde miğfer olarak yazılır. Katlis Tskhovreba, 1/140.

⁴⁹⁰ *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, 584.

⁴⁹¹ Sulkhan-Saba Orbeliani, *Leqşikoni Qartuli*, avtografuli nusxebis mixedviT moamzada, gamokvleva da ganmartebaTa leqşikis saZiebeli daurTo Ilia AbulaZem, t. I-II (Tbilisi: Merani, 1991-93), 240.

⁴⁹² K. Çolohaşvili, “Abjari,” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, (Tbilisi, 1979), 1/48.

⁴⁹³ *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, 584.

3.1.6. Vücut Zırhı

Orta Çağ'da saldırı silahları da dâhil olmak üzere tüm askerî teçhizatı kapsayan koruyucu donanım vücut zırhı olarak adlandırılmaktaydı. Bu tür zırh, çeşitli savunma ve saldırı silahlarını içermektedir. Savunma zırhı, bir savaşçının teçhizatının en önemli bileşeni olup, askerî, ekonomik, sosyal ve politik yaşamın birçok faktörüne dair önemli İpuçları sunmaktadır. Yapılan araştırmalar, zırh kullanımının Neolitik Çağ'a kadar uzandığını göstermektedir. Her ne kadar zırh, mutlak bir koruma aracı olmasa da, darbeyi yumuşatarak ölümcül bir yarayı daha hafif bir hasara dönüştürebilmekteydi.⁴⁹⁴ Bireysel savunma araçları, savaşçının fiziksel korunmasının yanı sıra morali de doğrudan etkileyerek onu daha cesur ve özgüvenli kılmaktaydı.⁴⁹⁵

Askerî zırhlar, savaşçıları ve atlarını düşmanın kesici, delici ve saplamalı silahlarından koruma amacıyla üretilmiştir. Antik çağlardan itibaren ahşap, deri ve metal malzemeler kullanılarak geliştirilmiştir.⁴⁹⁶ Zırhlar genellikle miğfer, zincir gömlek ve metal üzerine işlenmiş plakalardan oluşmaktaydı. Savaşçılar bileklerinden dirseklerine kadar 25-30 adet bronz halka takmaktaydı. Bacakları korumak için ilk başta keçe kullanılmış, daha sonrasında tamamen metal plakalar tercih edilmiştir.⁴⁹⁷ Roin Metreveli'ye göre Davit Ağmaşenebeli, ordunun lojistik desteğine büyük önem vermektedir. Ordunun yiyeceklerini taşımak için çok sayıda at arabası, katır, deve, öküz ve tekerlekli araçlar kullanmakta, ayrıca çeşitli zırhlar ve savaş ekipmanları da bu lojistik destek sistemine dâhil edilmekteydi.⁴⁹⁸ 7. ve 9. yüzyıllarda Avarlar, Hazarlar, Macarlar ve diğer bozkır göçebelerinin etkisiyle katmanlı zırh, özellikle Bizans'ta yaygınlaşmıştır.⁴⁹⁹ Bizanslılar, tamamen zırhlı ağır suvarilere Kataphraktos adını vermektedir. Yunancada bu kelime 'tamamen koruyan' anlamına gelmektedir. Katafraktlar genellikle bronz veya demir pullu zırh ya da zincir zırh kullanmaktaydı. Lamel zırh (katmanlı zırh) ise Bizanslı katafraktlar arasında daha yaygın olarak tercih edilmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Stephenson, *Romano-Byzantine Infantry Equipment* (Stroud: Tempus, 2006), 65.

⁴⁹⁵ Maurice Keen, *Chivalry* (New Haven: Yale University Press, 1984), 220.

⁴⁹⁶ *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, 6.

⁴⁹⁷ Çolohaşvili, "Abjari," *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, 48.

⁴⁹⁸ Metreveli, *Davit Ağmaşenebeli*, 177.

⁴⁹⁹ Mamuka Tsurtsunia, *Şua Saukuneebis Kartuli (900-1700) Organizatsia, Taktika, Şeiarağeba* (Tbilisi, 2014), 89

⁵⁰⁰ Margişvili, *Şua Saukuneebis*, 98.

Şekil 1.Gürcü savaşçıların kullanmış olduğu bazı zırhlar⁵⁰¹

Antik çağda, katmanlı zırh Roma lejyonierleri tarafından kullanılmış ve lorica segmentata olarak adlandırılmıştır. Laminer adı verilen zırh türü ise eski Yunanlılar tarafından atların uzuvlarını korumak amacıyla geliştirilmiştir. Hem Bizanslılar hem de Gürcüler; bantlı ve çizgisel lamel, dikdörtgen plakalardan oluşan lamel, gizli lamel ve çıkıntılı plakalardan oluşan lamel gibi çeşitli lamel ve pullu zırh türleri kullanmıştır.⁵⁰² Lameller genellikle zincir zırh ile birlikte giyilmiştir. Oklara karşı aşamalı bir şok emici koruma sağlayan lameller, birçok durumda plaka zırhlardan daha etkili bir koruma sunmaktaydı. Pullu zırhlar ise yumuşak bir zırhla desteklendiğinde,

⁵⁰¹ Gürcü savaşçıların kullanmış olduğu bazı zırhlar. Bk. *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, 1/50.

⁵⁰² Margişvili, *Şua Saukuneebis*, 97.

kılıç darbelerine ve hatta elde tutulan mızraklara karşı ağırlık bakımından en iyi korumaya sağlamaktaydı.⁵⁰³

3.1.6.1. Zincir Zırh

Zincir zırh, iç içe geçmiş metal halkalardan oluşan bir savunma donanımıdır. Robinson'a göre, tarihteki en yaygın zırh türlerinden biridir.⁵⁰⁴ Bu zırhın geçmişi M.Ö. 3. yüzyıla kadar uzanmakta olup, Avrupa Keltleri tarafından icat edildiği düşünülmektedir. Roma İmparatorluğu'ndan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve diğer bölgelere de yayılmıştır.⁵⁰⁵ Zincir zırh üretimi teknik açıdan zor olmasa da zaman alıcı bir süreçti. Diz boyuna kadar uzanan bir zincir zırh, yaklaşık 30.000 bağlantı içermektedir. Halkalar ne kadar küçük olursa, zırhın koruyuculuğu o kadar artıyordu; ancak bu, üretim süresini de uzatmaktaydı. Diz boyunda bir zincir zırhın ağırlığı ortalama 12-14 kg arasında değişmekteydi ve Orta Çağ'da zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilmekteydi.⁵⁰⁶ Zincir zırh, askerî kültürün yayılmasını sağlayacak kadar geniş bir kullanım alanına sahipti. Nicolle, İslam'ın yayılmasından önce Orta doğuda zincir zırhın kullanıldığını, ancak Erken İslam döneminde Orta Asya etkisiyle daha popüler hale geldiğini belirtmektedir.⁵⁰⁷ Kaynaklara göre, Gürcistan'da çeşitli zincir zırh türleri mevcuttu. Bunlardan biri, Kral Giorgi'nin kızı Kral Tamar'a hediye ettiği gümüş işlemeli zincir zırhtır.⁵⁰⁸

3.1.6.2. Çar-âina

Başlangıçta vücudu korumaya yönelik olarak kullanılan metal zincir zırhlar, zamanla dört veya beş metal plakadan oluşan bir zırh türüne dönüşmüştür. Dört plakadan oluşan bu zırh tipine dönüşmüştür. Dört plakadan oluşan bu zırha Farsça'da çar-âina (dört ayna) adı verilmiştir. Göğüs, sırt ve yan bölgeleri koruyan dört büyük dikdörtgenden metal parçadan oluşmaktadır.⁵⁰⁹ Çar-âina, 16. yüzyılın başlarında

⁵⁰³ Nicolle, *Salahddin and the Saracens*, 41.

⁵⁰⁴ Russel Robinson, *Oriental Armour* (New York: Herbert Jenkins, 1967), 11.

⁵⁰⁵ Peter Connolly, *Greece and Rome at War* (London: Macdonald Phoebe Ltd, 1981), 124.

⁵⁰⁶ Adam Williams, *The Metallurgy of Medieval Arms and Armour*, in *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. by D. Nicolle (Woodbridge: Boydell Press, 2002), 51-52.

⁵⁰⁷ David Nicolle, *The Armies of Islam 7th-11th Century*, 9.

⁵⁰⁸ Şota Meshia, *Saistorio Ziebani I* (Tbilisi: Mecniereba, 1982), 115.

⁵⁰⁹ Alexander, *Jihad and Islamic Arms and Armour, Gladius XXII* (2002), 229.

ortaya çıkmış olup, büyük çelik plakalardan yapılan bu zırh Avrupa'daki zırhlarla benzer özellikler taşımaktadır.⁵¹⁰

3.1.7. Koruyucu Ekipmanlar

3.1.7.1. Sabarkuli

Sabarkuli zincir işlemelerden yapılan ve kaval kemiğini korumaya yönelik bir zırh türüdür.⁵¹¹ Ancak “kaval kemiği” ifadesi anatomik bir anlam taşımamakta, aynı zamanda bacağı kaplayan daha geniş bir giysi türünü de ifade etmektedir. Bu nedenle sabarkuli, kaval kemiğinden başlayarak bacakları tamamen örten bir giysi anlamına gelmektedir.⁵¹² İlk zamanlar zincir postlar tam uzunlukta idi ve bacağın ön ve arka kısmını tamamen kaplamaktaydı. Davit Ağmaşenebeli dönemine ait tasvirlerde ise, bacağın ön ve yan kısımlarını koruyan ve arkadan kayışlarla bağlanan hafifletilmiş bir zırh türüne rastlanmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda bu tür zırhlar hala yaygın olarak kullanılmaktaydı.⁵¹³

3.1.7.2. Dizlik

Dizleri korumak için üzerine demir plaka eklenen kalın taytlardan oluşan bir zırh türüdür. 14. yüzyılda Gürcistan'da bu diz koruma yöntemine sıklıkla rastlanmaktadır. Kral Davit'in minyatürlerinde ve mezar taşı tasvirlerinde bu zırh türü yaygındır. Dizlikler genellikle arka kısma entegre edilmiş metal plakalar şeklinde tasvir edilmiştir. Minyatürlerinde rozet ve benzeri mezar taşı tasvirleri çoktur. Temel olarak, arka maşaya entegre edilmiş metal bir plaka olarak tasvir edilmiştir.

3.1.7.3. Kolluk

Orta Çağ Gürcistan'ında metal plakalardan yapılan ve kolu koruyan ekipmanlara samkleve adı verilmekteydi.⁵¹⁴ El işi olarak üretilen kolluklar, uzun ve

⁵¹⁰ David Nicolle, *The Age of Tamerlane* (Oxford: Osprey Publishing, 1990), 39.

⁵¹¹ *Kartuli Samkhedro Ensiklopedia*, 360.

⁵¹² Mamuka Tsurtsunia, *Şua Saukuneebis Kartuli (900-1700) Organizatsia, Taktika, Şeiarağeba* (Tbilisi, 2014), 117.

⁵¹³ Tsurtsunia, *Şua Saukuneebis*, 118.

⁵¹⁴ Orbeliani, *Leksioni*, ss. 400-440.

tekneye benzeyen şekilleri nedeniyle bu adı almıştır. Davit'in minyatürlerinde 14. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan'da yaygın olduğu görülmektedir. 15. yüzyıla ait kaynaklarda da kolluklardan bahsedilmektedir.⁵¹⁵ Gürcü kollukları, plakanın birleşiminde kullanılan özel bir sistemle karakterize edilir: 1. yükseltilmiş halkalar ile bağlama, 2. halkalara dağılmış iplikle (dış menteşe olarak adlandırılır) bağlama. Menteşeler veya zincir baklalarla bağlantı nispeten görülmektedir. Gürcistan'da ortaya çıkarılan kolluk plakaları başka hiçbir yerde görülmemekte olup, bu tür kollukların tamamen Gürcü üretimi olduğu düşünülmektedir. Gürcü kollukları ayrıca demir plakaların kenarlarına perçinlerle sabitlenen pirinç veya gümüş süslemeleriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle Hevsuri kolluklarının süslemelerinde pirinç bolca kullanılmıştır.⁵¹⁶ Gürcistan'daki silah üretim merkezlerinde yüksek aristokrasi için özel olarak detaylandırılmış kolluklar üretilmiştir.

3.1.7.4. Kalkan

Orta Çağ'da savaş meydanlarında saldırı silahlarının çeşitlenmesi, savunma ekipmanlarının da geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Gürcü savaşçıları, savaş sırasında kendilerini koruyabilmek için öncelikli olarak kalkan kullanmışlardır. Kalkanlar, farklı şekil ve büyüklüklerde üretilmiş olup hem tam vücut koruması sağlayan büyük kalkanlar hem de yalnızca kolu kaplayan küçük kalkanlar mevcuttu. Kalkanların şekilleri genellikle yuvarlak, oval, yarı oval, üçgen ve elmas biçiminde olup ana malzemesi ahşaptı. Metal plakalar ile güçlendirilen bu kalkanlar, mızrak ve kılıç darbelerine karşı dayanıklılık sağlamak amacıyla tasarlanmıştır.⁵¹⁷ Saba'ya göre kalkan bir tür zırh işlevi görmektedir.⁵¹⁸ Sahibini hem uzak hem de yakın saldırılardan koruyabilen en yaygın bireysel savunma aracıdır. Özellikle piyade için son derece koruyucu ve vazgeçilmez bir ekipmandır Orta çağ'da en yaygın kullanılan kalkan türü ahşap kalkanlardır.⁵¹⁹ Tipik bir Orta çağ kalkanı, ortasında metal bir parça bulunan ve genellikle kenarları metal şeritlerle güçlendirilmiş, deriyle kaplı tahtalardan

⁵¹⁵ Beri Egnataşvili, *Axali Qartlis Cxovreba*, Pirveli Teqsti. *Qartlis Cxovreba. Teqsti Dadgenili Yvela Ziritadi Xelnaweris MixedviT S. Yauxcivlis Mier*, t. II (Tbilisi: Sabwota Saqartvelo, 1959), 347.

⁵¹⁶ Tsursumia, *Şua sauukunebis*, 123.

⁵¹⁷ Margişvili, *Şua Saukunebis*, 96.

⁵¹⁸ Orbeliani, *Leksioni*, 290.

⁵¹⁹ Nicolle, *Faris*, 32.

oluşuyordu. Kalkanın arka kısmına ellerde tutmayı kolaylaştıran kayışlar eklenmişti. Ayrıca savaş sırasında kullanılmadığında, askı kayışı ile arkaya asılabiliyordu. Kalkanın kemerle asılması, Büyük İskender'in ordusunda da kullanılan bir uygulamaydı ve bu sayede savaşçının ellerini serbest bırakmasına olanak tanıyordu. Onu ellerinde tutmak ve omzuna asmak için sırtına kayışlar takılmıştı.⁵²⁰ Kartlis Tskhovreba'da Vahtang'ın kaplan derisinden yapılmış kalkanı şu şekilde anlatılmaktadır:

“Vahtang, savaşmak üzere ilerlerken Palekartos hızını aldı. Çarpışmaya hazır durumda ikisi de yeryüzünü sarsan gök gürültüsünü andıran bir sesle bağırıldılar. Palekartos'un attığı, insan kolu kalınlığındaki mızrak, Vahtang'ın kaplan derili kalkanına saplandı. Vahtang, mızrak saplı kalkanını bırakarak, yüzü açık bir şekilde ilerledi, kılıcını düşmanın miğferine indirdi ve başını omuzlarına kadar yardı. Daha sonra kesilen başın yarısını alarak haçın önüne getirdi ve ‘Sana karşı gelenler bu suretle yarılınsınlar’ dedi”.⁵²¹

3.1.7.5. Topuz

Gürcistan'da iki tür topuz yaygın olarak kullanılmıştır: ilki lakhti (flanşlı topuz), ikincisi gürz (yuvarlak başlı topuz).⁵²² Orta çağ boyunca gürzün önemi giderek artmış, savaşçıların silah repertuvarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Topuz, özellikle atlı savaşçılar için etkili bir silahtı. Darbenin gücü, silahın ağırlığı ve kabzanın uzunluğu arttıkça artmaktaydı. Atlı bir savaşçı tarafından kullanıldığında, hareketin momentumu nedeniyle etkisi çok daha yıkıcı olmaktaydı. Özellikle bakımının kolay olması, savaşçılar tarafından tercih edilmesini sağlamıştı.⁵²³

⁵²⁰ Stephanos Orbeliani, *Cxovreba Orbelianta Zveli Kartuli Targmanebi. Kartul-Somxuri Tekstebi Gamosacemad Moamzada, Sesavali da Sazieblebi Daurto E. Çagareişvili* (Tbilisi: Mecniereba, 1978), 33-34

⁵²¹ *Kartlis Tskhovreba*, 1/137.

⁵²² Kafkasya ve Gürcistan'da antik dönemden itibaren kullanılan bir silah olup, M.Ö. 4. ve 3. binyıllara kadar uzanan bir geçmişe sahiptir.

⁵²³ Mamuka Tsurtsumia, *The Mace in Medieval Georgia*, Doktora Tezi (Tiflis, 2018), 87-114.

4. SONUÇ

Gürcistan Krallığı'nın askerî ve siyasi tarihi, coğrafi konumunun getirdiği stratejik önem dolayısıyla Doğu ve Batı'daki büyük imparatorlukların etkisi altında şekillenmiş, aynı zamanda iç dinamikleriyle sürekli evrilmiştir. Orta Çağ boyunca Gürcistan, hem dış tehditlere karşı direnç geliştirmiş hem de güçlü bir merkezî otorite inşa etmiştir. Bu süreçte, askerî teşkilatlanma, dış ittifaklar, feodal düzenin yeniden yapılandırılması ve ordunun profesyonelleşmesi gibi unsurlar öne çıkmıştır. Antik dönemden itibaren savaş kültürü gelişmiş olan Gürcüler, M.Ö. 3. binyıldan itibaren Pers, Yunan ve Makedon etkisiyle savaş sanatı, kuşatma teknikleri ve savunma sistemlerinde önemli bir birikim oluşturmuşlardır. Bu miras, Orta Çağ boyunca da taşınmış; Gürcü ordusu hem geleneksel hem de yenilikçi unsurları birleştiren bir yapıya dönüşmüştür. Orta Çağ Gürcü Krallığı'nın askerî yapısı, yalnızca savaş meydanlarındaki başarıların değil, aynı zamanda feodal toplumun işleyişinin ve siyasal iktidarın istikrarının da temel unsurunu oluşturmuştur. Bu yapının temelinde yer alan askerî unvanlar, rütbeler ve görev paylaşımı, hem toplumsal hiyerarşiyi hem de bürokratik düzeni şekillendirmiştir. Unvanların zamanla geçirdiği dönüşüm, yalnızca idarî değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi değişimlerin de bir yansımasıdır. Feodal sisteme dayalı askerî organizasyon, Gürcü kralları tarafından hem yerel güç merkezlerini dengelemek hem de merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla ustalıkla kullanılmıştır. Toprak karşılığında askerî hizmet temelinde işleyen bu düzen, yalnızca Gürcistan'a özgü olmayıp, aynı dönemde Batı Avrupa, Bizans ve İslam dünyasındaki sistemlerle benzerlikler göstermiştir. Ancak Gürcü modeli, bu dış etkilere rağmen özgün bir sentez geliştirerek, hem geleneksel hem de dışa açık bir yapı sergilemiştir. VII. yüzyıldan itibaren Arap akınları ve İslam fetihleriyle yüzleşen Gürcistan, yerel feodal beylerin güçlenmesiyle merkezi otorite açısından zorlansa da, kuşatma direnişleri ve dağlık arazilerin avantajlı kullanımı sayesinde askerî adaptasyon yeteneğini pekiştirmiştir. Gürcüler, Araplara karşı gerilla taktikleri ve kale savunmalarında başarılı örnekler sunmuş; bu da ordunun çeviklik ve stratejik planlama kabiliyetlerini geliştirmiştir. XI. yüzyıl başlarında birleşik Gürcistan Krallığı'nın kurulması, Kahet-Hereti ve Tiflis gibi bölgeler henüz dahil olmamasına rağmen, merkezi yönetimin güç kazanmasını sağladı. Bu dönemden itibaren Gürcistan, hem

Bizans hem de Selçuklularla mücadele etmek zorunda kaldı. Gürcü kronikleri, 1048 Pasinler Savaşı'yla birlikte Selçuklu tehdidinin başladığını belirtir. Alp Arslan'ın 1064 ve 1068'deki seferleri, Gürcistan'ı ciddi şekilde yıpratmış; 1080'de Melikşah döneminde gerçekleşen “Didi Turkoba” ise bölgeye kalıcı Türk nüfusunun yerleşmesine neden olmuştur. Bu süreçte Gürcü ordusu geri çekilmek zorunda kalmış, II. Giorgi döneminde Selçuklu egemenliği kabul edilerek haraç ödenmiştir. Ancak Gürcistan, bu ağır süreci askerî reformlar ve stratejik yeniden yapılanmayla aşmayı başarmıştır. Bu yeniden yapılanmanın mimarı IV. Davit (1089–1125) olmuştur. Onun döneminde feodal beylerin gücü sınırlandırılmış, merkezi ordu teşkilatı güçlendirilmiştir. En dikkat çekici hamlelerinden biri, Kıpçak göçlerinin teşvik edilmesi ve bu göçmenlerin orduya entegre edilmesidir. 40.000 kişilik Kıpçak süvarisi, düzenli maaşla görev yapan profesyonel bir sınıf oluşturmuştur. Bu reformların en çarpıcı sonucu, 1121 Didgori Savaşı'nda alınan zaferdir. Bu savaşta Davit'in ordusu, sayıca üstün olan Selçuklu kuvvetlerini manevra kabiliyeti ve sürpriz taktiklerle bozguna uğratmıştır. Bu zafer, sadece bir askerî başarı değil, Gürcistan'ın Altın Çağ'ının da başlangıcı olmuştur. Gürcü ordusunun yapısı bu dönemde oldukça sistematik hâle gelmişti. Askerî yükümlülükler, derebeylikler (satavado) üzerinden düzenlenmiş; her feodal beyin, belirli sayıda asker beslemesi ve seferlerde krala katılması zorunlu hâle getirilmiştir. Bununla birlikte, merkezî yönetimin kurduğu daimi ordular, feodal bağlılıkların üstünde bir hiyerarşi oluşturmuştur. Sefer hazırlıkları uzun vadeli lojistik planlarla desteklenmiş, stratejik mevkiilerde kaleler inşa edilmiş, iletişim ağı genişletilmiştir. Gürcü ordusunun savaş düzeni sancak sistemine dayanıyordu. Bu sistemde ordu, kralın ordusu etrafında örgütlenmiş ve her büyük aristokrat, kendi bölgesinden getirdiği birliklerle birlikte “sancağı” temsil etmiştir. Bu sancaklar hem taktik konumları hem de sosyal kimlikleri açısından önemlidir. Genellikle üçlü düzen (merkez, sağ ve sol kanatlar) benimsenir, kraliyet birlikleri merkezde konumlandırılırken, en hareketli süvari birlikleri kanatlarda yer alırdı. Komuta kademesi, başkumandan olan spaspeti liderliğinde düzenlenmişti. Sefer sırasında savaş öncesi birliklerin sancaklara göre dizilimi hem moral hem de organizasyon açısından merkezi bir role sahipti. Bu teşkilatlanmanın başarıyla uygulandığı en belirgin örneklerden biri, Basian Muharebesi'dir. Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman'ın, Gürcistan'a karşı giriştiği saldırıya cevap olarak düzenlenen

seferde, Kral Tamar adına orduya komuta eden Zakaria Mkhargrdzeli (Zakari Zakaridze), Basian ovasında büyük bir zafer kazandı. Gürcüler bu savaşta, düşmanı yanıltmak için küçük bir keşif kolu gibi davranarak Selçuklu ordusunu hazırlıksız yakalamayı başarmıştır. Bu taktik manevra, özellikle hızlı Kıpçak süvarilerinin ve dağlık araziye alışkın birliklerin çevikliklerinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Selçuklu ordusu, Gürcü kuvvetlerini küçümsemiş; bu da savaşın başlangıcında Gürcülerin sürpriz bir saldırıyla Selçuklu merkezini yarmasını mümkün kılmıştır. Basian'daki taktik başarı, sancaklar arası koordinasyonun ve komuta birliğinin etkili biçimde işletildiğini göstermektedir. Kral Tamarın saltanatında, askerî başarılar kadar iç istikrar da önem kazanmış; aristokrat ayaklanmalar bastırılmış, yeni vergi düzenlemeleriyle ordu finansmanı güvence altına alınmıştır. Donanma teşkilatı kurulmuş, Karadeniz üzerinden ticaret ve savunma faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Gürcistan, bu dönemde hem kuzeyde Kıpçak bozkırlarına hem de güneyde Ani ve Gence gibi stratejik şehirlere nüfuz ederek bölgesel bir askerî güç hâline gelmiştir. Feodal Gürcistan, en parlak dönemini Kral Tamar'ın saltanatı altında yaşamıştır. Ülkenin silahlı kuvvetleri, düzenli birlikler, milis kuvvetler ve destek birimlerinden oluşuyordu. Ordunun en büyük birimi feodal milislerdi. Destek kuvvetler ise vasal toprakların askerleri ve ağırlıklı olarak Kuzey Kafkasya'dan kiralanan paralı askerlerden meydana geliyordu. Genel olarak 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Gürcistan, 60.000 ile 90.000 arasında değişen güçlü bir ordu toplayabiliyor; bu ordunun temelini ise iyi donanımlı ve kapsamlı şekilde eğitilmiş süvari kuvvetleri oluşturuyordu. Gürcistan Krallığı'nın Orta Çağ'daki askerî yapısı; dış tehditlere karşı verilen mücadeleler, güçlü bir merkezî ordu kurma çabası, Kıpçaklarla yapılan stratejik ittifaklar, sancak sistemine dayalı komuta organizasyonu ve disiplinli bir savaş düzeni sayesinde şekillenmiştir. Gürcü Krallığı'nın tarihsel tecrübesi, sadece askerî zaferlerle değil, aynı zamanda kriz anlarında gösterdiği esneklik ve yeniden yapılanma kapasitesiyle bölgesel bir güç olarak ayakta kalabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abesadze, K. *Demokratiuli Tendentsiebi: Antikuri Samkaro da Sakartvelo (Entsiklopediuri Tsnobari)*. Tbilisi, 2012.
- Abuladze, T. *Cenralurida Adgilobrivi Samuxeleo Tshoba Şua Saukuneebis Sakartveloşi*. Edited by Korşeli Kekelidzis. Tbilisi: Eroksuli Centri, 2017.
- Alexander, D. "Jihad and Islamic Arms and Armour." *Gladius* 22 (2002).
- Alimbaraşvili, İ. "Kıpçaklar'ın Gürcistan'a Getirilmesi, Yerleştirilmesi ve Sonraki Kaderi Üzerine." *Gori Devlet Üniversitesi*, 2019.
- Allen, W. E. D. *A History of the Georgian People from the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*. London, 1932.
- Allen, W. *The Metallurgy of Medieval Arms and Armour*. In *A Companion to Medieval Arms and Armour*, edited by D. Nicolle. Woodbridge: Boydell Press, 2002.
- Anchabadze, G. *Sakartvelos Samkhedro İstoriis Sakitxebi (1921 Tsilamde)*. Tbilisi: İlias Saxelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba, 2011.
- Anchabadze, G. *Saqartvelos Samkhedro İstoriis Sakitxebi (1921 Wlamde)*. Tbilisi: İlias Saxelmwifo Universiteti, 2010.
- Anchabadze, Z., V. Guçua. *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*. Vol. 3. Tbilisi: Sabjota Sakartvelo, 1979.
- Ançabadze, G. *Sakartvelos Omebis Kronolgia*. Tbilisi: Gaertianebuli Samkhedro Akademia, 1998.
- Anteleva, İ. "Ertiani Monarkiis Daşla Da Şua Saukunedo Sakartvelos İstoriis Periodizaciis Problema." *Macne*, 1978.
- Anteleva, İ. *Sakartvelos Tsentraluri da Adgilobrivi Mmartveloba XI-XIII Saukuneebis*. Tbilisi: Metsniereba, 1983.
- Archery, A. Translated and Edited by Nabih Amin Faris and Robert Potter Elmer. *Archery*. Princeton: Princeton University Press, 1945.
- Attaleiates, M. *The History*. Translated by A. Kaldellis and D. Krallis. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.
- Ateş, E. "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213): Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları." *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII/2 (2017): 363-390.
- Ayçiçek, A. – Seçkin, A. "Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7, no. 13 (2021): 265-274.

- Bedirhan, Y. *Selçuklular ve Kafkasya*. 4. Baskı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2019.
- Berdzenişvili, N. *Sakartvelos İstoriis Sakitxebi*. Vol. 4. Tbilisi: Metsniereba, 1973.
- Berdzenişvili, N. *Sakartvelos İstoriis Sakitxebi*. Tbilisi: Metsniereba, 1990.
- Berdzenişvili, N., S. Canaşia. *Gürcüstan Tarihi*. Çev. Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları, 2000.
- Berdzenişvili, N., S. Canaşia. *Sakartvelos İstoria İvane Cavahişvilis Mixedvit*. Tbilisi.
- Brosset, M. F. *Gürcistan Tarihi*. Translated by Hrand D. Andresyan, edited by Erdoğan Merçil. Ankara, 2003.
- Camburia, G. "Tavadi." *Kartuli Sabçota Ensiklopedia*, Vol. 4. Tbilisi: Sakartvelos Metsniereba Akademia, 1979.
- Caparidze, G. *Sakartvelo da Makhlobeli Agmosavletis İslamuri Samkaro*. Tbilisi: Metsniereba Yayınları, 1995.
- Cavahişvili, İ. "Amirspasalari." *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, Vol. 1. Tbilisi: Sakartvelos Metsniereba Akademia, 1979.
- Cavahişvili, İ. *Kartuli Samartlis İstoria*. Vol. 2, Shekveti I. Tbilisi: Tbilisis Uversitesis Gamotseneba, 1928.
- Cavahişvili, İ. *Kartveli Eris İstoria*. Vol. 1. Tbilisi: Metsniereba, 1951.
- Cavahişvili, İ. *Kartveli Eris İstoria*. Vol. 2. Tbilisi: Metsniereba, 1983.
- Connolly, P. *Greece and Rome at War*. London: Macdonald Phoebus Ltd, 1981.
- Çataraişvili, K. "Monaspa." *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, Vol. 7. Tbilisi, 1984.
- Çiloğlu, F. *Gürcülerin Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1993.
- Çimke, H. "Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan'ın Dil Politikası," *Karadeniz Araştırmaları*, vol 47. 2015. ss.101–112.
- Çolohaşvili, K. "Abjari." *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, Vol. 1. Tbilisi, 1979.
- Eastmond, A. *Royal Imagery in Medieval Georgia*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1998
- Ganjakets'i, K. *History of the Armenians*. Translated by Robert Bedrosian. New York, 1986.
- Gedevanişvili, A. *Samkhedro Xelovneba Sakartveloşi*. Tbilisi, 1915.
- Gogoladze, D. "Kartuli Sofeli Feodalizmis Xanasi (VI-XI): Struktura da Sinagani Organizacia." Tbilisi: Mecniereba, 1992.

- Gogolaze, D. “Samkhedro Sakmis Socialuri Mharis Sakitxisatvis Feodalur Sakartveloši.” Macne, 1981.
- Gogolaze, D. Samkhedro Saqmis Socialuri Mxaris Sakitxisatvis Feodalur Sakartveloši. Miaexis 3 (1981).
- Grdzeldze, Tamara. *The Orthodox Church of Georgia*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 90-91.
- Grigorianz, A. *Kafkas Halkları*. Çev: Doğan Yurdakul. İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.
- Hovhannes Draskhanakerc'i. *History of Armenia*. Edited by E. Tsagareishvili. Tbilisi: Mecniereba, 1965.
- Isaenko, A., W. Jessee. “Georgian-Alanian (Ossetian) Ties in the Medieval Period.” *Medieval Perspectives* 30 (2015).
- İbn Bîbî. *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-umûri'l-Alâiyye (Selçuk Name)*. Hazırlayan Mürsel Öztürk. 2 cilt. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbnu'l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali. *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısım)*. Çeviren Ahmet Sarvan. Erzurum, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi*. Cilt X-XI. Çeviren Abdülkerim Özeydin. İstanbul, 1987.
- Jordania, T. *İstoriuli Sabutebi Şio-Mgvimis Monastrisa da 'Dzegli' Vahkhanis Kvabta (Şio-Mgvime Manastırı'nın Tarih Belgeleri)*. Tiflis, 1896.
- Kafesoğlu, İ. *Büyük Selçuklular ve Büyük Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Kakabadze, S. *Didgoris Omi*. Tbilisi: Ganatleba, 1982.
- Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia. Editör Roin Metreveli. Tiflis: Artanuji Publishing, 2014.
- Kavrelişvili, R. “Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler”, I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildirileri (2010, Kayseri), 20-25.
- Kaya, A. “Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme.” *EKEV Akademi Dergisi* 59 (2014): ss. 211–232.
- Kaya, P. *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161–1194)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kayhan, H. “Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İlideniz”, *Türkiyat Mecmuası* 28/1 (2018): 45-65.

- Kedrenos, G. *Georgika, Bizantieli Mtserlebi Sakartvelos Şesakheb*. Cilt V. Çeviren Simon Kaukhçişvili. Tiflis: Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia Yayınları, 1963.
- Keen, M. *Chivalry*. New Haven: Yale University Press, 1984.
- Kırzioğlu, F. *Yukarı Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Kobuladze, Ketevan. *Türk-Gürcü Münasebetleri: XI.-XIII. Yüzyıllar Arası Gürcü Kaynaklarına Göre*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023.
- Kobylnski, L. *Persian and Indo-Persian Arms*. In *Persian and Indo-Persian Arms and Armour of 16th-19th Century from Polish Collection*, edited by Antoni Romuald Chodynski. Malbork, 2000.
- Koperia, N. "Vahtang Gorgaslis Epokis Samkhedro İstoriis Sakitxebi." In *Vahtan Gorgaslis Epokis Samkhedro İstoriis Sakitxebi*, 61-88.
- Lang, D. M. *Gürcüler*. Çev: Neşenur Domaniç. İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1997.
- Lastiverts, A. *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Büyük Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*. Translated by İlhan Aslan. İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2019.
- Laşa-Giorgis. "Droindeli Mematiane." *Kartlis Tskhovreba*, Cilt I. Editör S. Kaukhçişvili. Tiflis: Alioni, ss. 365-371.
- Lawson, M. K. "Observations upon a Scene in the Bayeux Tapestry, the Battle of Hastings and the Military System of the Late Anglo-Saxon State." In *The Medieval State: Essays Presented to James Campbell*, edited by J. R. Maddicott and D. M. Palliser. London: The Hambledon Press, 2000.
- Lordkipanidze, M. *Essays on Georgian History*. Tbilisi: Metsniereba, 1994.
- Lordkipanidze, M. *Georgia in the XI-XII Centuries*. Tbilisi, 1987.
- Lortkipandze, M. *Qartli V Saakunis Meore Naxevarşi*. Tbilisi: Metsniereba, 1979.
- Margişvili, S. *Mitesi da Realoba Davit Agmaşenebelis Mepobis Şesakheb Omi Selçukta Samkaros Tsinaagmdeg*. Tbilisi, 2006.
- Margişvili, S. *Şua Saukuneebis Samkhedro Xelovneba da Sakartvelos Samkhedro-Politikuri İstoria IX-IV Saukuneebshi*. Vol. 1. Tbilisi, 2008.
- Matiane Kartlisa. *Kartlis Tskhovreba*, Cilt I. Editör S. Kaukhçişvili. Tiflis, 2002.
- Meshia, Ş. *Dzlevai Sakvirveli Didgoris Brdzola da Tbilisis Şemoerteba*. Tbilisi: Tiflis Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Meshia, Ş. *Saistorio Ziebani*. Vol. 1. Tbilisi: Mecniereba, 1982.

- Meshia, Ş. *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*. Vol. 2. Tbilisi: Sabjota Sakartvelo, 1973.
- Metreveli, R. *Davit Agmaşenebeli, Mepe Tamari*. Tbilisi: Tiflis Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Metreveli, R. *Mepe Tamari*. Tbilisi: Palitra Metsniereba, 2018.
- Metreveli, R. *Saistorio Narkvevebi*. Tbilisi: Artanuji Publishing, 2009.
- Metreveli, V. *Sakartvelos Saxelmciposada Samartlis İstoria*. Tbilisi: Gamotseneba, 2003.
- Mezmaraşvili, E. *Kartuli Samkhedro Enciklopediuri Leksioni*. Edited by Akademikosis, General-Maior Elguja Mezmariasvilis. Tbilisi, 2017.
- Mikaberidze, A. *Historical Dictionary of Georgia*. Toronto: The Scarecrow Press, 2007.
- Miller, Y. A. *Caucasian Arms from the State Hermitage Museum, St. Petersburg: The Art of Weaponry in Caucasus and Transcaucasia in the 18th and 19th Centuries*. Næstved, 2000.
- Muskhelişvili, D., O. Caparidze, and G. Melikişvili, eds. *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan Kristianobis Miğebamde*. Vol. 2. Tbilisi: Gamomtsemloba Palitra, 2012.
- Nicolle, D. "Byzantine and Islamic Arms and Armour: Evidence for Mutual Influence." *Graeco-Arabic* 6 (1995).
- Nicolle, D. *Armies of the Muslim Conquest*. Oxford: Osprey Publishing, 1993.
- Nicolle, D. *Attila and the Nomad Hordes*. Oxford: Osprey Publishing, 1990.
- Nicolle, D. *Early Medieval Islamic Arms and Armour*. Caceres: Instituto de Estudios Sobre Armas Antiguas, 1976.
- Nicolle, D. *Saladin and the Saracens*. Oxford: Osprey Publishing, 1986.
- Nicolle, D. *Saracen Faris 1050-1250 AD*. Oxford: Osprey Publishing, 1994.
- Nicolle, D. *The Age of Tamerlane*. Oxford: Osprey Publishing, 1990.
- Orbeliani, S. *Cxovreba Orbelianta Zveli Kartuli Targmanebi*. Edited by E. Tsagareişvili. Tbilisi: Mecniereba, 1978.
- Orbeliani, S. *Leksikoni Kartuli*. Edited by İlia Abulazem. 2 vols. Tbilisi: Merani, 1991–93.
- Öztürk, Ö. *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*. Genişletilmiş 3. Baskı. Ankara: Nika Yayınları, 2016.

- Piyadeoğlu, C. *Büyük Selçuklular: Yeni Bir Devrin Başlangıcı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Psellus, Michael. *Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia of Michael Psellus*. Translated by E. R. A. Sewter. London: Penguin Books, 1966.
- Rapp, Stephen H. *The Sāsānīan World through Georgian Eyes*, Ashgate Publishing, Farnham, 2014, s. 150-152.
- Rayfield, Donald. *Edge of Empires: A History of Georgia*. London: Reaktion Books, 2012.
- Redaktör: Dekanozi, Maksime Janturia. *Kartlis Tskhovreba: Leonti Mroveli-Cuanşeri*. Cilt I-II. Tiflis: Akhali İvironi, 2011.
- Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles. *Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Robinson, H. R. *Oriental Armour*. New York: Herbert Jenkins, 1967.
- Rustaveli, Şota. *Vepkhis Tkaosani*. Tiflis: Gamomcemloba Palitra, 2012.
- Samuşia, C. “Bagrat IV-sa da Liparit Bağvaşis Komfliktis Gamotsvevi Mizezebiis Şesaxe.” *Saistorio Sazogadoeba Afşazetis Organizacia Saistorio Ziebanı* 8-9 (2006).
- Samuşia, C. “Vikings’ Involvement in the Civil War (1046) in Georgia.” *Pro Georgia*, Tbilisi, 2013.
- Stephenson, I. P. *Romano-Byzantine Infantry Equipment*. Stroud: Tempus, 2006.
- Silogava, V. “Kvemo Kartlis Tsartserebi, Zogadi Mimohilva” (Kvemo Kartli’nin Yazıtları, Genel Değerlendirme). *Krebuli Dmanisi*, c. II. Tiflis, 2000.
- Sumbat Davitis-Dze. “Tskhovreba da Utskeba Bagrationta.” *Kartlis Tskhovreba*, Cilt I. Editör S. Kaukhçişvili. Tiflis: Alioni, 2002.
- Suny, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. 2nd ed. Bloomington: Indiana University Press, 1994.
- Surguladze, İ. “Atabagi.” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, Vol. 1. Tbilisi: Sakartvelos Metsniereba Akademia, 1979.
- Surguladze, İ. “Mandaturtuktsesi.” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*, Vol. 6. Tbilisi: Sakartvelos Metsniereba Akademia, 1983.
- Surguladze, M. *Şövalyeler Birliğı ile İlgili Bazı Konular Hakkında*. Edited by Roin Metrevelli. Tbilisi, 2016.

- Şanlı, G. *Sâsânilerin İberyâ Krallığı Üzerindeki Siyasi Faaliyetleri (M.S. 224-502)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2022.
- Şenol, E. *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü*. Ankara, 2021.
- Şengelîa, K. Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih, çeviren: Harun Çimke (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2025).
- Şoşiaşvili, N. “Eristavi.” *Kartuli Sabjota Ensiklopedia*. Tbilisi: Sakartvelos Metsniereba Akademia, 1979.
- Tellioğlu, İbrahim. “Orta Çağ’da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler.” Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Gori Devlet Üniversitesi, 2019.
- Toumanoff, Cyril. *Studies in Christian Caucasia*. Georgetown University Press, Washington D.C., 1963.
- Tskhovreba Mepet Mepisa Davitisi. *Kartlis Tskhovreba*, Cilt I. Editör S. Kaukhçişvili. Tiflis: Alioni.
- Tsursumia, M. *Şua Saukuneebis Laşkris Socialuri Şemadgecleba da Kompşlektacia*. Tbilisi: İvane Cavahişvilis Sahelmciptos Tbilisis İstitutis Şremebi, 2013.
- Tsursumia, M. *Kartuli Raindoba Saistorio Krebuli*. Vol. 6. Tbilisi, 2017.
- Tsursumia, M. *The Mace in Medieval Georgia*. PhD diss., Tbilisi, 2018.
- Tsursumia M. “Medieval Sword and Sabre from the Georgian National Museum.” *Acta Militaria Medievalia* 11 (2015): 159-172.
- Tsursumia, M. “Kivçağuri Kvali Şua Saukuneebis Kartul Materiul Kulturaşi (Me-12-14 Saukuneebis Muzaradebis Şesaxe).” *Saavtoro Krebuli* 5 (2015): 138-159.
- Tsursumia, M. “The Art of War in Georgia in the Eleventh Century and the War with Byzantium.” In *Warfare in the Byzantine World*, edited by Georgios Theotokis and Marek Mesko, 219-238. İstanbul: İbn Haldun University, 2020.
- Tsursumia, M. *Sakartvelos Samkhedro İstoriis Sakitxebi*. Vol. 1. Tbilisi, 2013.
- Tsursumia, M. *Şua Saukuneebis Kartuli (900-1700) Organizacia, Taktika, Şeiarageba*. Tbilisi: Sakartvelos İstoriis İstituti, 2014.
- Turan, O. *Büyük Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- Turan, O. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Tzikoride, A. *David Ağmaşenebeli’s Strategia*. Kutais, 2022.

Tzikoride, A. *Monaspa XII Saukuneebis Sakartveloshi, Kartvelian Heritage XXIII*, Akaki Tseretelis Sakhelmtsipo Universiteti, Kutais, Georgia, 2019, 205-214

Urfalı Mateos. *Vakayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andresyan. Ankara, 2000.

Zonaras, İoannis. *Georgika, Bizantieli Mtserlebi Sakartvelos Şesakheb*. Cilt VI. Çeviren Simon Kaukhçişvili.

EKLER

Ek-1. Birleşme Sonrası Gürcü Kralları

III. Bagrat (1008-1014)

I. Giorgi (1014-1027)

IV. Bagrat (1027-1072)

II. Giorgi (1072-1089)

IV. Davit (1089-1125)

I. Demetre (1125-1154), (1155-1156)

V. Davit (1154-1155)

III. Giorgi (1155-1184)

Tamar (1184-1213)

IV. Giorgi (1213-1223)

Rusudan (1223-1245)

VI. Davit (1245-1259)

VII. Davit (1248-1259)

Ek-2. Orta Çağ Savaş Kronolojisi

Yüzyıl	Tarih	Olay
8. Yüzyıl	701-704	Ermenistan, Kartli ve Albania'nın Araplar tarafından fethi (Muhammed ibni Mervan komutasında)
8. Yüzyıl	717	Arap müfrezelerinin Abhazya'ya ulaşması
8. Yüzyıl	730	Kartli Kralı II. Arçil'in davetiyle Hazar Kağanı'nın oğlu Barjik komutasında Araplara karşı ordu gönderilmesi
8. Yüzyıl	735-736	Arap komutanı Mervan'ın Gürcistan'ı ele geçirmesi
8. Yüzyıl	764	Hazarların Kartli'ye yürüyüşü ve Eristavi Juanşer'i ele geçirmeleri
8. Yüzyıl	780	Abhazya Kralı II. Leon'un Bizanslıları Abhazya'dan çıkarması ve Kutais'yi başkent yapması
9. Yüzyıl	803-806	Arap Valisi'nin Gürcülere karşı savaşarak başarısız olması
9. Yüzyıl	820	Araplar, Aşot Kurapalat tarafından mağlup edilir
9. Yüzyıl	829	Araplarla Tsanarlar arasında savaş
9. Yüzyıl	830	Arap komutanı Halid İbn Yezid, Gardabanlılar tarafından yenilgiye uğratılır
9. Yüzyıl	844	Bizans İmparatoru, Abhaz Krallığı'nı fethetmek için büyük bir ordu gönderir ancak fırtına nedeniyle başarısız olur
9. Yüzyıl	853	Arapların Transkafkasya'daki konumlarını güçlendirmek için Buğra Türk'ün Ermenistan'ı ele geçirip Tiflis'i alması
9. Yüzyıl	854	Cavaheti, Ardahan ve Trialeti şehirleri, Aşot'un oğlu Guraham tarafından geri alınır
9. Yüzyıl	860	İç Kartli, I. Giorgi tarafından fethedilir
9. Yüzyıl	870	Liparit Bağvaşi, önce Trialeti'yi fetheder ve ardından Kldekari Kalesi'ni inşa ettirir
10. Yüzyıl	904	Abhaz Kralı III. Konstantin, Kartli'yi yeniden fetheder
10. Yüzyıl	905	Ermeni Kralı I. Sumbat, Abhaz Krallığı'na karşı savaş başlatır ancak topraklarını geri vermek zorunda kalır
10. Yüzyıl	978	Bagrat, Abhaz Krallığı tahtına oturur ve Birleşik Gürcistan'ın ilk kralı olur
10. Yüzyıl	989	Bagrat, Kldekari seferine çıkar ve bölgeyi etkisi altına alır
11. Yüzyıl	1008	III. Bagrat, Kahet ve Hereti'yi fetheder
11. Yüzyıl	1014	Kral I. Giorgi, Tao'yu işgal eder ancak Kahet ve Hereti, Birleşik Gürcistan'dan ayrılır
11. Yüzyıl	1021-1022	Bizans-Gürcü Savaşı, ateşkesle sonuçlanır
11. Yüzyıl	1032	Anakopia Kalesi, Bizanslılara devredilir
11. Yüzyıl	1037-1039	IV. Bagrat, Tiflis'i kuşatır
11. Yüzyıl	1040	IV. Bagrat, Kahet ve Hereti'yi fethetmek için sefere çıkar ancak başarısız olur
11. Yüzyıl	1045	Bizans'ın baskısından rahatsız olan Ermenistan, başkent Ani'nin reislerini IV. Bagrat'a devreder
11. Yüzyıl	1046	Tiflis, IV. Bagrat'a devredilir; İsni Kalesi taş atma makineleriyle kuşatılır
11. Yüzyıl	1047	IV. Bagrat, Liparit'e karşı mağlup olur
11. Yüzyıl	1049	Liparit Bağvaşi, Türklere karşı yenilir ve esir düşer
11. Yüzyıl	1064	Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Gürcistan'ı işgal eder
11. Yüzyıl	1067	IV. Bagrat, Kahet'i işgal etmeye çalışır ancak Türk istilası nedeniyle başarısız olur
11. Yüzyıl	1071	Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Büyük Selçuklular, Bizans'a karşı zafer kazanır

Ek-2 (Devam). Orta Çağ Savaş Kronolojisi

11. Yüzyıl	1074	Yeni bir Büyük Selçuklu ordusu, Gürcistan'ı işgal eder
11. Yüzyıl	1075	Kral II. Giorgi, Partshisi Savaşı'nda Gence'yi mağlup eder
11. Yüzyıl	1079	Sultan Melikşah, Gürcülere karşı büyük bir ordu göndererek Kars'ı alır
11. Yüzyıl	1080	Kartli'nin tamamı Türkler tarafından işgal edilir. Bu olaya "Büyük Türk İstilas"ı adı verilir
12. Yüzyıl	1103-1104	IV. Davit, Kahet ve Hereti'yi ilhak eder
12. Yüzyıl	1104	Ertukhi Savaşı, Gürcülerin zaferiyle sonuçlanır
12. Yüzyıl	1110	Samşilde Kalesi alınır
12. Yüzyıl	1110	IV. Davit, Türklerle çatışmaya girer ve kazanır
12. Yüzyıl	1115	Gürcüler, Rustavi'yi kurtarır
12. Yüzyıl	1116	IV. Davit, Tao'ya gelen Türk boylarını yok eder
12. Yüzyıl	1117-1118	Gij Kalesi alınır ve Lore fethedilerek Kıpçaklar Gürcü ordusuna yerleştirilir
12. Yüzyıl	1120	Kral Davit, Mtkavari yakınlarında Türk boylarını yok eder ve Şirvan'a sefere çıkar
12. Yüzyıl	1121	IV. Davit, ünlü komutan Necmettin İlgazi ile karşılaşır ve Didgori Savaşı'nı kazanır

Ek-3. Didgori⁵²⁴

⁵²⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Didgori_Muharebesi

Ek-4. Davit Ağmaşenebeli, Tiflis

Ek-5. Kral Davit Ağmaşenebeli⁵²⁵

⁵²⁵ : <https://www.georoyal.ge/?MTID=4&TID=3&id=>

Ek-6. Gürcü Ordusunun Kıyafetleri⁵²⁶

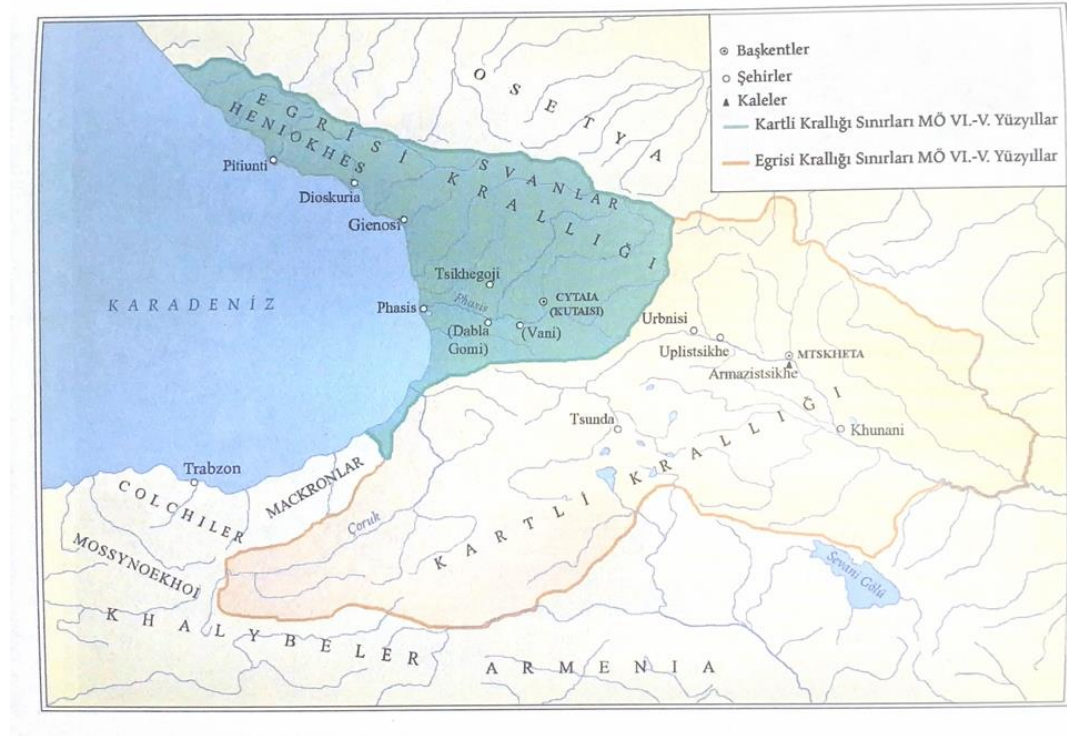
⁵²⁶ <http://gza.kvirispalitra.ge/life/9327-ras-cerdnen-ucxoelebi-shua-saukuneebis-sakartvelos-lashkarze/>

Ek-6 (Devam). Orta Çağ'da Gürcü Askeri⁵²⁷

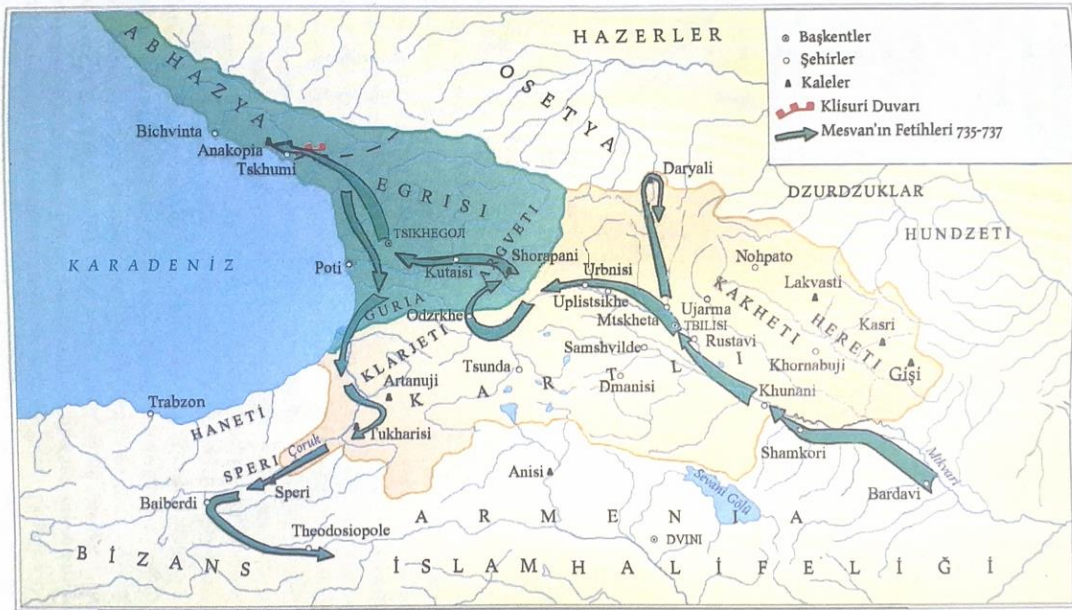
⁵²⁷ <http://gza.kvirispalitra.ge/life/9327-ras-cerdnen-ucxoelebi-shua-saukuneebis-sakartvelos-lashkarze/>

Ek-7. 6. Yüzyılda Gürcistan⁵²⁸

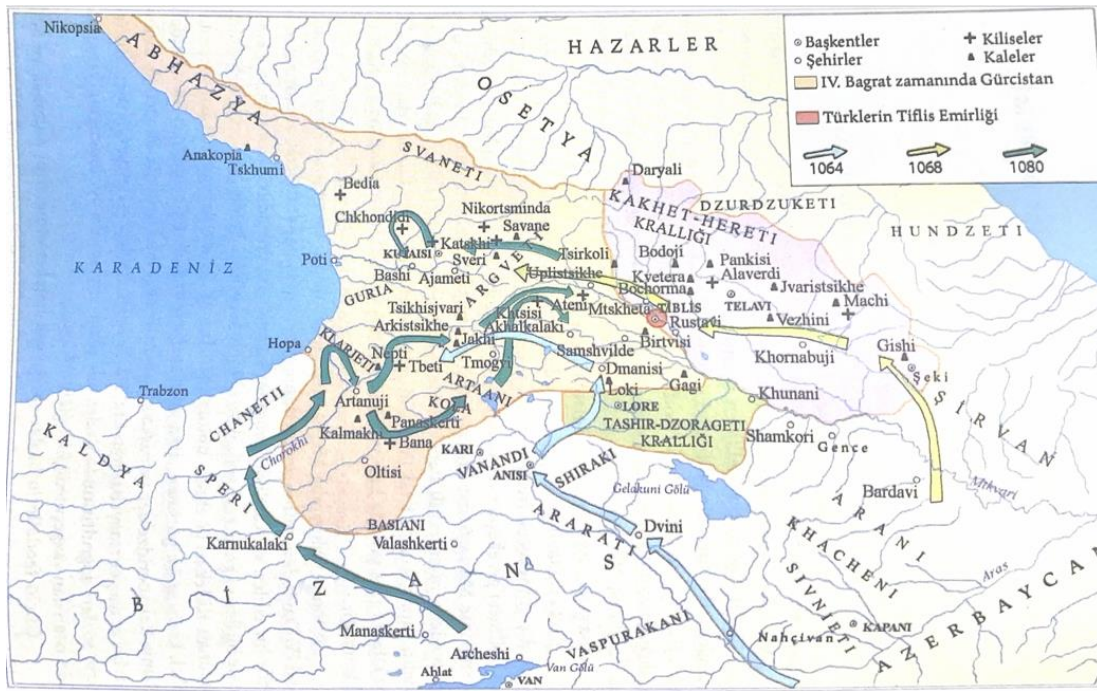
⁵²⁸ Şengelía, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 45.

Ek-8. 7. ve 8. Yüzyıllarda Gürcistan⁵²⁹

⁵²⁹ Şengelía, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 97.

Ek-9. 11. Yüzyılda IV. Bagrat Döneminde Gürcistan⁵³⁰

⁵³⁰ Şengelîa, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 144.

Ek-10. 11. ve 12. Yüzyıllarda Davit Ağmaşenebeli Döneminde Gürcistan⁵³¹

⁵³¹ Şengelía, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 208.

Ek-11. Kral Tamar ve Lasha Giorgi Döneminde Gürcistan⁵³²

⁵³² Şengelía, *Gürcistan: İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, 222.